NUPI

[1·05] Nordisk Øst·forum

Tema

Landene imellom: Hviterussland, Ukraina og Moldova

Nr. 1 - 2005
19. Årgang

Norwegian Institute of International Affairs

Norsk Utenrikspolitisk Institutt

[1] Innhold

3 **Forord**

7 **Länderna mellan Europa och Asien – Att konstruera stater, folk och nationer**
Kristian Gerner

23 **Lukasjenkas verden**
Martin Paulsen

37 **Hviderusland: Fra blødt til hårdt diktatur**
Vibeke Sperling

51 **Den politiska kulturen i det nya Ukraina: en generationsanalys**
Arsenij Svynarenko

67 **Ukraina mellan öst och väst före och efter den orangea revolutionen**
Jakob Hedenskog

85 **Moldova: En ung stat – hvor er historien?**
Jardar Seim

101 **Veivalg eller bestående dilemma? Moldova foran valget i 2005**
Trygve Kalland

Velkommen til Internett
117 **Landene imellom. Hviterussland, Ukraina og Moldova på nettet**

Bokomtaler
123 **Ingen har fred længere, end hans nabo vil – EU's nye naboer mod øst**
Omtalt av **Tor Bukkvoll**

125 **The Ukrainian Dilemma: Relations with Russia and the West in the Context of the 2004 Presidential Elections**
Omtalt av Christina Joanna Brookes

128 **Lenin. En biografi**
Omtalt av Jens Petter Nielsen

130 **Sexual Trends in the Baltic Sea Area**
Recenserad av Helene Carlbäck

133 **Men in the Global World: Integrating Post-Socialist Perspectives**
Omtalt af Mette Bryld

135 **Orphans in Russia. Policies for family-like alternatives**
Recenserad av Thomas Strandberg

138 **Health as International Politics. Combating Communicable Diseases in the Baltic Sea Region**
Recenserad av Claes Levinsson

141 *Nye bøker i Norden*

Forord

Landene imellom

De tre landene Ukraina, Hviterussland og Moldova har i de senere år ofte blitt omtalt som «landene imellom». Dette «imellom» henspiller først og fremst på disse landenes geografiske plassering mellom Russland og et utvidet EU, men mange har også påpekt at det er betraktelig dypere historiske skillelinjer som setter disse landene i en særstilling. Her har man særlig pekt på forhold som skillet mellom katolisisme og ortodoksi, gjennomlevd eller ikke gjennomlevd renessanse og individuelle kontra kollektive verdier. Dette er en tematikk som tas spesielt opp i Kristian Gerners artikkel i dette temanummeret, men som også mange av de andre bidragsyterne kommer inn på.

Felles for de tre landene er at de har relativt kort erfaring som selvstendige stater. Gerner illustrerer i sitt bidrag hvordan uavhengigheten har avfødt et sterkt behov for ny historieskrivning som et ledd i nasjons- og statsbyggingsprosessen. Denne problemstillingen plukkes opp igjen i Jardar Seims artikkel om Moldova. Seim viser hvordan dette landet er et eksempel på hvor skiftende nasjonal identitet kan fremstå. Han antyder derfor at *identifikasjon* ofte kan være et mer dekkende begrep enn *identitet* når det gjelder nasjonal tilhørighet.

Den viktigste strukturelle årsaken til at disse landene blir identifisert med en «mellomsituasjon», er at Russland ser på seg selv som et alternativ til Europa og betrakter de fleste forsøk fra «mellomlandene» på å tilnærme seg EU som uttrykk for tap av egen geopolitisk innflytelse. Hvis Russland i fremtiden skulle komme til å oppgi tanken om seg selv som et alternativ, ville hele «mellomproblematikken» kunne falle bort. Dette var i sin tid tenkningen bak dannelsen av den ukrainske parlamentsfraksjonen «Til Europa

sammen med Russland». Tanken kan nok på mange måter fremstå som utopisk, men det var også få som var i stand til å forutse Ukrainas «oransje revolusjon» i fjor. I en meningsmåling utført av radiostasjonen Ekho Moskvy i Russland etter hendelsene i Kiev svarte over 60 prosent at de ønsket at Russlands president etter valget i 2008 skulle være en «Jusjtsjenko-type», bare litt over 30 prosent ønsket en «Putin-type».

Dette betyr allikevel selvfølgelig ikke at politisk kultur og tenkesett er fenomener som kan endres over natten. Både Martin Paulsens og Arsenij Svynarenkos artikler illustrerer hvordan historisk etablerte diskurser og ideer, særlig fra sovjettiden, fortsatt utgjør viktige instrumenter for politisk legitimering i disse landene. Paulsen fremhever hvordan Lukasjenko, ved utstrakt og fleksibel bruk av sovjetvokabularet, har lyktes i å etablere en diskurs som så langt har vist seg å være den politiske opposisjonens diskurs fullstendig overlegen. Svynarenko viser hvordan barn født av Stalin-tidens generasjoner i dag har vanskelig for å godta en «europeisk» identitet for Ukraina, mens barn født av tøværsgenerasjonen ofte stiller seg langt mer åpne til dette.

I tillegg er det også slik at viktige politiske og økonomiske eliter i disse landene har egeninteresse av å bevare «den gamle orden». Dette er noe Trygve Kalland trekker frem i sin artikkel om Moldovas vakling mellom EU og Russland/SUS. Samtidig understreker Kalland at Europa-diskursen har høyere legitimitet i dagens Moldova enn Sovjetunionen/Russland-diskursen, noe som på lengre sikt kan gjøre det stadig vanskeligere å argumentere mot en tilpasning til de europeiske institusjonene.

De områdene som i dag utgjør Hviterussland, Ukraina og Moldova, har opp gjennom historien vært gjenstand for rivalisering mellom omkringliggende stormakter, og de har derfor blitt dradd snart vestover og snart østover. Man skal imidlertid være forsiktig med å legge for stor vekt på historiske paralleller i beskrivelsen av hva som skjer i disse landene i dag. Begrep som «spillet om Ukraina» eller «kampen om Moldova» kan ofte føre til at man undervurderer disse landene og deres befolkningers evner og muligheter til selv å bestemme sin fremtid. Dette forholdet blir diskutert i Jakob Hedenskogs artikkel. Han hevder at den oransje revolusjonens folkelige karakter gjør at vanlige borgere innen EU nå i mye større grad kommer til å se på ukrainerne som europeere, ikke bare i geografisk, men også i kulturell forstand, og at dette vil gjøre det vanskelig å avvise et fremtidig ukrainsk EU-medlemskap. Dermed synes den oransje revolusjonen i Ukraina å ha demonstrert til fulle hvordan

befolkningen selv kan sette politisk dagsorden også når det gjelder landenes utenrikspolitiske orientering.

I disse dager spekuleres det naturlig nok mye i om den ukrainske oransje revolusjonen vil fungere som et forbilde for folkelig regimemotstand også i de to andre «mellomlandene». Dette kan godt skje, selv om det foreløpig ikke er så mange tegn på en slik utvikling. Særlig synes utsiktene til endring å være dårlige i Hviterussland. Vibeke Sperling viser allikevel hvordan den hviterussiske opposisjonen nå i større grad vier sosiale spørsmål oppmerksomhet, noe som vil kunne styrke dens mobiliseringspotensial betraktelig, og dermed øke sjansene for fremtidig regimeendring. Her er det imidlertid viktig å understreke at det ukrainske eksemplet viser at en demokratisk revolusjon på ingen måte automatisk løfter et land ut av «mellom»-kategorien. EU har for eksempel vært svært tilbakeholden med å love Ukraina noe som helst i retning av medlemskap, til tross for at man sterkt applauderte regimeskiftet.

Det er lite som tyder på at noen av disse landene fullstendig vil vende tilbake til den russiske fold, til det har uavhengigheten smakt for godt. Samtidig synes det også klart at de vil måtte vente en god stund før et eventuelt EU-medlemskap kan bli en realitet for noen av dem. Begrepet «landene imellom» kan derfor komme til å være med oss enda en god stund fremover.

Gjesteredaktør Tor Bukkvoll

Nordisk Øst·forum | 19 [1] 2005: 7–22 | ISSN 0801 – 7220

Länderna mellan Europa och Asien – Att konstruera stater, folk och nationer

Kristian Gerner
professor, Historiska institutionen, Lunds universitet

- Den 21 november 2004 hölls presidentval i Ukraina. De två kandidaterna bar båda förnamnet Segraren (Viktor). Båda ansåg sig ha segrat. Den ene, Janukovitj, förklarades av valkommissionen ha fått flest röster. Den andre, Jusjtjenko, hade enligt vallokalsundersökningar fått överlägset flest röster.

- Den 23 november avskaffade Rysslands parlament som helgdag den 7 november. Det var Oktoberrevolutionens minnesdag. Under Jeltsin gjordes den om till «Försoningens dag». Den ersattes nu med den 4 november, som korades till «Den nationella enhetens dag». Detta är årsdagen för de ryska truppernas seger över den polska invasionsarmén utanför Moskva år 1612.

- Den 24 november förklarade Ryssland, Kina, Vitryssland, Kirgizistan och Uzbekistan att Janukovitj var den rättmätige segraren. EU och USA hävdade att det officiella valresultatet var resultatet av fusk och stödde Jusjtjenkos krav på att rösterna måste räknas om.

I Ukraina stöddes den auktoritära sidans kandidat Janukovitj av Ryssland och de tre asiatiska diktaturerna Kina, Uzbekistan och Kirgizistan samt Vitryssland. Exakt vid samma tid inskärpte de ryska makthavarna genom bytet av nationell helgdag att de katolska polackerna är det ryska folkets arvfiender. På samma gång som en majoritet av de ukrainska väljarna röstade för en europavänlig presidentkandidat ersatte Ryssland statens legitimitetsgrund, försoningen efter sovjetregimens försvinnande, med fiendskapen till Polen, ett av den europeiska kulturens kärnländer.

För tio år sedan karaktäriserade den amerikanske statsvetaren Samuel Huntington i boken *The Clash of Civilizations* den gamla gränsen mellan katolicismen och ortodoxin i Europa som en av de ideologiska skiljelinjerna i världen (Huntington 1994). Denna gräns går rakt igenom de nutida staterna Vitryssland och Ukraina. Efter det att Huntington presenterade sin tes har staterna väster om linjen, Litauen, Polen och Slovakien förankrats i det demokratiska EU. Vitryssland har befästs som diktatur under president Aleksandr Lukasjenka. Ryssland har blivit en stat där centralmakten för krig mot en av delrepublikerna, Tjetjenien. Landet saknar ett partipolitiskt liv och oberoende etermedia och har inte erkänt att de sovjetiska ockupationerna 1940–41 och 1944–91 av Estland, Lettland och Litauen var ockupationer.

Allting har en historia, men det förflutna blir historia först när det berättas. Eftersom staterna Vitryssland, Ukraina och Moldova existerar idag har historiker i dessa länder skapat en historia om dem. Uppgiften är principiellt av samma slag som då historiker skapade en historia om Norge under 1800-talet. Iver B. Neumann har visat både hur de tre begreppen «stat», «folk» och «nation» har använts för att konstruera Norges historia och hur mångtydiga dessa begrepp är (Neumann 2001). Norge är inte något unikt fall, men det är ett klart exempel som är välbekant för *Nordisk Østforum*s läsare. Föreliggande analys är inte en direkt tillämpning av Neumanns teori om begreppsmakt. Utgångspunkten är snarare det perspektiv på historieskrivning som hans analys av Norge erbjuder. Jag anlägger också ett ironiskt perspektiv i Hayden Whites mening (White 1978) för att ge en ram för förståelse av relationen mellan det förflutna och vår egen tid i länderna mellan Polen och Ryssland.

När man skall berätta den historia som utmynnat i att det idag finns tre stater som kallas Vitryssland, Ukraina och Moldova, är det lämpligt att börja med att området under flera hundra år kallades «periferin». På ryska var ordet för detta Ukraina och på polska Kresy. Begreppet periferi innebär att man anlägger perspektiven från Kraków och Warszawa respektive från Moskva och Sankt Petersburg. Områdets historia på statsnivån handlar således huvudsakligen om Rysslands och Polens historia. Man skall dock inte glömma bort att det osmanska riket under århundraden behärskade de södra delarna av området. När man riktar intresset mot de människor som bodde i området, folket, måste man berätta om flera olika folk, definierade enligt konfessionella kriterier. Periferin beboddes av katoliker, ortodoxa, uniater, judar och muslimer. Först under 1800- och 1900-talen konstruerades nationerna vitryssar, ukrainare och moldaver.

Ryssland och Polen-Litauen

Den första ryska staten hade sitt politiska centrum i Kiev, huvudstad i dagens Ukraina. Den politiska, ekonomiska, kulturella och ideologiska utvecklingen efter 1200-talets mitt i denna del av det östslaviska språkområdet kom att förbli en del av den allmänna europeiska civilisationen, samtidigt som en alternativ rysk statsbildning under mongolväldets tid växte fram längre österut med Moskva som huvudstad. Denna stat låg fram till Peter I:s tid utanför huvudlinjen i den europeiska intellektuella historien, inklusive den sekulariserade filosofiska och den alltmer sofistikerade statsrättsliga utvecklingen.

Den ryska historien börjar i ett Kiev, vars härskarhus var ingift i skandinaviska, franska och ungerska kungahus. Kievrikets historia fortsätter sedan i Litauen, och därefter i Polen, som en del av Rzeczpospolita, Samväldet. På samma sätt som man talar om Sveriges europeisering under 1600-talet kan man säga att det område som är dagens Ukraina europeiserades under 1600-talet som en del av Polen-Litauen. Samtidigt växte en lös statsbildning av feodalt snitt, kosackstaten, fram i tecknet av politiskt och religiöst motstånd mot den polska centralmakten.[1] Fram till år 1596 var merparten av dem som talade föregångarna till dagens ukrainska och vitryska språk ortodoxa kristna. Det året förmådde den polska statsmakten på ett möte i staden Brest en del av det ortodoxa prästerskapet att erkänna påven i Rom som överhuvud och anta de katolska dogmerna. Överenskommelsen anspelade på tidigare försök att återförena de två kyrkorna och kallades unionen i Brest. Den nya variantens subjekt blev sedermera kända som grekisk-katolska eller uniater.

Uniatismen blev ett kännetecken för det vitryska och västukrainska området. När detta område etappvis under en tidsrymd som sträckte sig från mitten av 1600-talet till slutet av 1700-talet kom under ryskt välde, började den uniatiska kyrkan undertryckas. När den slutligen förbjöds under tsar Nikolaj I av Ryssland år 1839 och befolkningen tvingades ansluta sig till den ryska ortodoxa kyrkan, var många av dem som talade vad som idag klassificeras som vitryska och ukrainska uniater. Uniatismen hade blivit en etnisk markör, vilket fick betydelse när den tyska romantiken spreds över

1 Ukrainska intellektuella av idag demonstrerar genom sitt sätt att framställa historien och genom sina analyser av den ukrainska kulturtraditionen att de accepterar Samuel Huntingtons tes om att en av de civilisatoriska skiljelinjerna går där Ukraina nu ligger. Men de menar att Huntington har bedragits av skenet. Han har inte insett att inte bara uniaterna i väster utan även de ortodoxa i öster är rationalistiska européer. Skiljelinjen bör enligt denna uppfattning dras öster om Poltava, ett centrum för kosacker som en gång ingick i Polen-Litauen.

denna del av Europa under 1800-talet. Det finns därmed en historisk linje som kan kallas vitrysk och en som kan kallas ukrainsk, båda med början i unionen i Brest år 1596.

Efter Polens delningar i slutet av 1700-talet och Rysslands förvärv av Bessarabien från osmanerna år 1812 utspelas gränsländernas hela historia i Österrike och Ryssland. 1918–20 och 1939 samlades allt historiskt ukrainskt och vitryskt land inom gränserna för sovjetrepublikerna Ukraina och Vitryssland. 1940 infogades det rumänska Bessarabien bortom Dnestr, som gått förlorat 1920, i sovjetrepubliken Moldavien. Under hela den sovjetiska perioden framställdes historien om de ukrainska, vitryska och moldoviska nationerna som en saga som slutade med ett lyckligt Heim ins Reich («återföreningen med Ryssland»).

Även om de tre republikerna blev självständiga stater 1991, omfattar den nutida ryska statsidén både nuvarande Ukrainas och nuvarande Vitrysslands territorium och den del av Moldova som från 1920 till 1991 ingick i Sovjetunionen och idag utgör landets gränsområde mot Ukraina, Transnistrien.

Ukraina

Territoriet Ukraina har en historisk identitet i den meningen att man kan konstruera en sammanhängande berättelse med Kiev i centrum för intrigen. Denna historia kan också berättas från ett polskt och europeiskt perspektiv istället för vad som vanligen har skett, ur ett moskovitiskt.

År 1999 hade den polske regissören Jerzy Hoffmans film *Ogniem i mieczem* («Med eld och svärd») premiär i Polen. Den bygger på Henryk Sienkiewicz roman från 1884 med samma namn. Ämnet är det första skedet av kosackhetmanen Bohdan Chmelnytskyjs uppror mot Polen år 1648. Filmen är en historisk kostymfilm i vidvinkelformat och med pompös musik i dolbyljud. Naturen är vacker och fältslagen blodiga, kärleken kysk och ljuv, hjältarna ädla och skurkarna anonyma eller fyllda av ruelse. Vackert, episkt, happy ending – sedan blodfloden sjunkit undan. Det intressanta med filmen är budskapet. Sienkiewicz ursprungliga berättelse är förändrad, «moderniserad». Här är inte längre krig mellan ädla polacker och grymma kosacker utan mellan ädla polacker och ädla kosacker å ena sidan och grymma polacker och grymma kosacker å den andra. De muslimska tatarerna har ensamma barbarernas roll. Ryssarna syns inte i filmen, och knappast heller judarna, trots att kosackernas pogromer på dem under Chmelnytskyj i judisk historia

är en hemsk länk i kedjan som började med korstågens förföljelser av judarna och ändade i förintelsen.

Nej, filmen handlar om två brödrafolk där den främsta rivaliteten gäller vem som skall vinna kvinnan. Det gör polacken, men ukrainaren kommer in som god tvåa. Besegrad, fångad, släpps han fri av sin motståndare och rider iväg mot solnedgången med hjältinnans blick i ryggen, tillbaka till kriget som snart skall blossa upp igen och till en gammal flamma. Detta är filmens slut, men inte historiens. I museet för etnografi, det gamla guvernörspalatset i Poltava, hängdes år 2000 en ny stor tavla i kitschig fotorealism, där två par blickar mot betraktaren i polsk respektive ukrainsk klädedräkt. Tavlan är stilistiskt mycket trogen den polska filmen och dessutom är personerna lika filmens skådespelare. Här har inte bara polacken fått sin Helena (Izabella Scorupco) utan även ukrainaren sin brud. Titeln på målningen är «Europa, besinna dig!» Man påminns om att Europas historia också finns här. Poltava är för övrigt en stad där den tsar som här besegrade Karl XII konsekvent benämns Peter I, inte Peter den store, och där förre förrädaren, kosackhetmanen Ivan Mazepa har ändrat skepnad till en hjältefigur. Man får idag veta att han stod på toppen av sin tids europeiska bildning och var skolad i Petro Mohylas akademi i Kiev. Detta för över till den ukrainska kulturen som en integrerad del av det europeiska kulturarvet.

Zmaljuvati dumku («Måla tanken») är titeln på en år 1999 utkommen doktorsavhandling vid litteraturvetenskapliga institutionen vid Universitetet i Kiev (Rjazantseva 1999). Undertiteln lyder i översättning «Konceptismen som en riktning i den metafysiska poesin i den europeiska barocklitteraturen». Författaren Tetjana Rjazantseva är utbildad i både Ukraina och Spanien. Avhandlingens väl underbyggda tes är att en central linje i barockens litterära geografi går mellan Spanien och Kiev.

Spanjoren Francisco Gómez de Quevedo y Villegas (1580–1645) anses ha skapat *conceptismo*,[2] en satirisk poesi full av metaforer som var en motpol till den latiniserande, högtravande *culteranismo* som utformades av Luis Carrillo y Sotomayor och bragtes till fulländning av Quevedos ärkemotståndare Luis de Góngora y Argote. Quevedo

2 Med en anakronistisk förenkling kan man för att förstå vad konceptismen gick ut på anspela på leken med koder i Umberto Ecos medeltidsroman *Rosens namn* (Eco 1983). Rjazantseva citerar till och med en fras hos Eco om att ju mindre sannolik avbilden är, desto klarare är sanningen framställd. Tekniken går ut på att genom lek med ord underminera den politiska och ideologiska makten genom att antyda en djupare mening med livet och konsten, som makthavarna inte kan komma åt och kontrollera. Quevedo kom i konflikt med den spanska kungamakten, Baranowicz med tsarens Moskva, men de förde båda traditionen av andligt motstånd mot övermakten vidare genom lek med språket. Detta var en ironisk sida av barocken som kanske ibland glöms bort.

representerar samma spanska guldålder som Cervantez. Hans verk ingår i studenternas pensum i litteraturhistoria vid många universitet i Europa och Nordamerika. Han är välkänd. Han hade en ukrainsk motsvarighet som däremot är fullständigt okänd. Det är honom som Tetjana Rjazantseva tar fram ur den slagskugga som vilat så tung över hennes land alltsedan Peter I krossade kosackstaten genom segern vid Poltava 1709. Det gäller biskopen och poeten Lazarz Baranowicz (polsk stavning, ca 1593–1693).

Rjazantseva hävdar att 1800-talets forskare, som faktiskt nämnde Baranowicz, inte insett hans stora betydelse när det gäller att förankra den ukrainska litterära traditionen i Europa. Först 1996 begåvade en forskare honom med epitetet «grundaren av barockkulturen i kosackstaten». I dagens perspektiv framstår enligt Rjazantseva Baranowicz inte bara som framstående i kampen mot katolicismen, särskilt den ukrainska varianten uniatismen, utan även som centralgestalt i en blomstringsperiod för den nationella kulturen i gränslandet.

Baranowicz var produkten av högt kultiverade miljöer i det polska riket. Han studerade vid akademierna i Wilno (Vilnius) och Kalisz och kom då i kontakt med konceptismen. Han blev lärare vid Petro Mohylas nya akademi i Kiev på 1640-talet. Det var en militant ortodox läroanstalt med udden riktad mot katolicismen. Den opererade emellertid enligt principen «know thy enemy» och hade undervisning inte bara i latin utan även i de moderna västerländska språken. Under Chmelnytskyjs uppror och krig mot Polen 1648–54, som kom att föra in kosackstaten under beroende av Moskva, verkade Baranowicz som igumen (abbot) i ett antal kloster. I samband med Chmelnytskyjs och Kiev-metropolitens samtidiga död 1657 framträdde Baranowicz som förkämpe för politisk och kyrklig oavhängighet från Moskva. Han grundade ett tryckeri, som producerade ett femtiotal världsliga och kyrkliga titlar på «slaviska», det vill säga ukrainska, och polska.

Den ukrainska barocken kännetecknades av humanism och sekularisering. I Västeuropa förknippas dessa begrepp med renässansen, men det var först under 1600-talet som den ortodoxa isoleringen bröts för ukrainarna i Polen, inte minst tack vare tvångsäktenskapet med den romerska kyrkan (uniatismen). Motståndet mot katolicismen ägde rum med åberopande av det antika kulturarvet. Rjazantseva uttrycker det med orden att barocken i Ukraina kännetecknades av aktiv rekonstruktion och modernisering av allmäneuropeiska genrer och stilar «inför öppna dörrar». Man öste ur europeiska källor. Under kurserna i retorik och poetik vid Mohyla-akademin

förfinade Baranowicz det instrumentarium som han hämtat hos den spanska konceptismen.

Rjazantsevas avhandling förefaller vid ett första påseende att vara en ytterst esoterisk produkt. Men det är knappast en slump att författarinnan har behandlat just konceptismen, ett av de mest sofistikerade uttrycken för barocken i Europa. Intellektuella i allmänhet och demokratiska politiker i synnerhet i Ukraina har ett mycket stort problem med landets image i Väst. Det betraktas, vet de, som nära Ryssland, om inte nästan ryskt, och långt från Europa, långt från europeiska kulturhärdar igår och idag som den spanska universitetsstaden Valladolid, Rom, Neapel, Wien, Paris och Prag. 1600-talets kosackstat och dess krigiska bedrifter hyllas nu intensivt i historieskrivningen och på museerna. Genom att denna stat skrivs in i den europeiska kulturella modernismen under 1600-talet stärks självkänslan hos en liten men politiskt betydelsefull intellektuell elit idag. Det skulle förvåna mig om Rjazantseva inte bar en orange halsduk i Kiev i november 2004. Hennes avhandling är under alla omständigheter ett vältaligt argument för Ukrainas europeiska identitet!

Rjazantseva driver tesen att under 1600-talet fick den europeiska kulturutvecklingen mycket viktiga bidrag från Europas periferier Spanien och Ukraina. När man får kunskap om den ukrainska varianten av den metaforiska och satiriska konceptism som skapats av Quevedo blir bilden av den metafysiska poesin under barocken fylligare. I ljuset av den senare utvecklingen i Ryssland kan man dra ut Rjazantsevas resonemang i tangentens riktning när hon skriver att Ukraina, som en del av den europeiska civilisationen, fungerade som förbindelseled till denna kultur för Ryssland. Budskapet är att vägen till Ryssland går genom Ukraina och att Ukraina inte är något bihang till Ryssland.

Det var tack vare verksamheten vid Petro Mohylas akademi på 1600-talet som Ukraina kunde få sin ställning som västlig utpost i öst. Akademin försvann under den ryska tiden, men i samband med Ukrainas statsblivande i början av 1990-talet kunde den återuppstå. Den ligger i en gammal byggnad vid gamla stadens torg i Kiev, i stadsdelen Podil. Rjazantseva påpekar att Baranowicz på sin tid var bra på att hitta sponsorer för akademin bland adel och kyrkans män. Idag finns den välkände amerikanske finansmannen och filantropen George Soros bland sponsorerna. Det är ett tidens tecken. Detta leder oss rakt in i de dramatiska händelserna i Kiev i november 2004.

I bokstavligen samma ögonblick som jag skriver dessa rader når

mig via webben nyheten att Ukrainas parlament har ogiltigförklarat valresultatet av den 21 november 2004. Det ser ut som om valet skall göras om. I så fall öppnas vägen till makten för Jusjtjenko och vägen till Väst för Ukraina. Huntingtons gräns synes vara på väg att förskjutas österut till floden Don. Det är den linje som enligt de gamla grekerna utgjorde Europas gräns mot Asien. Den gränsen flyttades till Ural först under Peter I som ett led i dennes europeisering av Ryssland. Den trehundraåriga ryska drömmen om att komma till Europa ser ut att idag kunna bli verklighet för den del av den gamla ryska staten som heter Ukraina och som fram till 1600-talets slut hörde till den europeiska civilisationen. Och Moskvastaten hamnar i Asien.

Men hur hände egentligen det som hände i Kiev i november 2004? I ett djärvt historiskt perspektiv kan man säga att Petro Mohylas projekt har kommit tillbaka, denna gång i George Soros version och med spetsen vänd mot öst, mot Moskva. Det är fråga om en berättelse som började i Belgrad år 2000 och fortsatte i Tbilisi 2003. Unga demokratiska demonstranter tvingade i Belgrad Slobodan Milosevic att lämna ifrån sig den makt, som han tillskansat sig genom fusk. Serbien fick ett demokratiskt styre. Demonstranterna, vilkas rörelse kallade sig Otpor («Motstånd»), var utbildade i demokratiska metoder för fredlig motståndskamp inom ramen för George Soros stiftelser för främjande av demokrati (Gerner 2004: 283–84). Soros mångåriga verksamhet för att främja demokratiska strukturer i Centraleuropa hade fått fäste i den ortodoxa världen.

Den 22 november 2003 ägde «rosornas revolution» rum i Georgiens huvudstad Tbilisi. Den sittande presidenten Edvard Sjevardnadze, som fuskat till sig sin post, tvingades avgå. Den 4 januari 2004 valdes demokratins banérförare Michail Saakasjvili till president. Det som skedde var ett exempel på en läroprocess i TV- och Internet-åldern. Tusentals georgier hade utbildats i den teknik som hade finslipats i Belgrad tre år tidigare. Några i oppositionen förmådde Georgiens oberoende TV-kanal att sända en dokumentärfilm om det serbiska upproret mot Slobodan Milosevic 2000, inte en utan två gånger. Ledaren för partiet Nationella rörelsen, Ivane Merabisjvili, som stod i spetsen för demonstrationerna mot regimen Sjevardnadze, menade att filmen var ytterst betydelsefull: «Alla som deltog i demonstrationen kunde utantill taktiken från Belgrad. Var och en visste vad som skulle göras. Vår revolution var en kopia, bara mer högljudd.»[3]

3 *Washington Post* 24 november 2003, s. A 22.

I november 2004 var det dags för veteranerna från Georgien året innan att inspirera de demokratiska ungdomarna i Kiev. Dessa var dessutom redan påverkade av Soros-stiftelsernas utbildningsprogram.[4] De fick stöd av lärare och studenter vid Mohyla-akademin.[5] Historien upprepade sig inte: den fortsatte. Det som hände i Belgrad och Tbilisi och därefter i Kiev var inte resultat av några konspirationer. Men de hade som en nödvändig förutsättning att unga människor, som var övertygade demokrater, utifrån fick inspiration, utbildning och medel som gjorde det möjligt för dem att med massiva, fredliga demonstrationer försvara den demokrati som folkets flertal i de respektive presidentvalen hade visat sig vara för. Det är en mycket viktig poäng i sammanhanget att både Serbien och Georgien är ortodoxa länder och att majoriteten av ukrainare är ortodoxa. Huntingtons tes har inte något prognosvärde. Historien bestämmer ingenting. Människor gör historia. Den karnevalsyra som svepte över Centraleuropa år 1989 (Kenney 2002) har femton år senare via Serbien och Georgien nått Kiev.

Så långt är den ironiska historieskrivningen ljus. Mörkret kommer när man vänder uppmärksamheten mot Vitryssland och Moldova.

Vitryssland

På det vitryska språket heter Vitryssland Belarus. Förleden brukar översättas vit, men den språkhistoriska bakgrunden är dunkel. Efterleden syftar på det namn, Rus', som området mellan Ladoga och Svarta havet och mellan floderna Bug och Don fick under tidig medeltid.

Idag finns staten Vitryssland. Men för att de som talar vitryska och känner sig som vitryssar skall uppleva att de har en fast identitet, behöver de en lång historia att känna sig delaktiga i. Eftersom det inte har funnits någon stat med namnet Vitryssland/Belarus före 1991 måste historien konstrueras. Historieskrivningen tar fasta på det förflutna inom gränserna för de gamla stater vari dagens vitryska områden har ingått. Vitrysslands historia står precis som Ukrainas historia att finna i Polens, Litauens och Rysslands historia.

Idén om en vitrysk stat bygger på språket och bondebefolkningen. Det är fråga om en ideologisk rörelse som växte fram bland

4 Se http://pora.org.ua/en/index.php?option=content&task=view&id=11&Itemid= (28 november 2004).

5 Se http://www.razom.ukma.kiev.ua/ (28 november 2004).

intellektuella i slutet av 1800-talet. Bönderna talade vad man mycket väl kan kalla vitryska, men de visste inte om det. De definierade sig själva som «lokalbefolkning» och sitt språk som *ruskij* (brukar återges med ett «s») eller *svoj* («vårt»). Inom Rzeczpospolita var majoriteten i gränslandet en fattig bondeklass under polska storgodsägares förtryck. Men den ryska statsmakten, som efterträdde den polska, var mer förtryckande än den polska och vitrysk identitet markerades därför hos de intellektuella under 1800-talet med ryssen som motpol.

Den tidigaste yttringen av en modern, medveten vitrysk nationalism skall ses i ljuset av detta. När polacker och litauer i januari år 1863 gjorde väpnat uppror mot den ryska regimen, manade en intellektuell nationalist vitryssarna att ansluta sig till kampen. Hans namn var – med tidstypisk polsk stavning – Kastus Kalinowski. Upproret – som inte fick någon distinkt vitrysk beståndsdel – slogs ned. Kalinowski hängdes år 1864 i Vilna (dagens Vilnius). Han blev martyr för den nationella saken och betraktas idag av vitryska nationalister som den vitryska nationalismens skapare. Hans efterföljare kom fram under den relativt liberala perioden i Ryssland efter revolutionen år 1905. Då tolererades det vitryska språket och några intellektuella kunde ge ut tidskriften *Nasja niva* («Vår åker»). Med hänsyftning på namnet kallas den period de verkade under (till 1918) för nasjanivismen.

Att ryssarna även i sovjetisk skepnad blev det onda att definiera sig emot för vitryska nationalister är väl känt. Men även polackerna kom till följd av sin politik under mellankrigstiden i de vitryska områden som då ingick i den polska staten att framstå som fiender. Med detta är också sagt att det under 1900-talets början hade utkristalliserats en vitrysk nationell identitet trots att det inte blev någon självständig stat som resultat av det ryska inbördeskriget 1918–20 och det polsk-sovjetiska kriget i slutfasen av det. Det gick att skönja förverkligandet av en idé om en vitrysk identitet, en vitrysk statsidé som inte rymdes inom ramen för vare sig en litauisk, en polsk eller en sovjetrysk stat. Man kan säga att Vitryssland fanns som begrepp, om än med obestämda gränser, och att landet delades mellan Polen och Sovjetunionen i och med freden i Riga, som slöts år 1921.

Som en länk mellan den förstatliga historien och historien från år 1991 kan man uppfatta händelserna år 1918, då det tsarryska imperiet upplöstes och tsartrogna ryska nationalister slogs mot socialistiska revolutionärer och mot de icke-ryska folkens självständighetsivrare, samtidigt som de senare två grupperingarna slogs mot varandra. Då utropade Hromada Vitryska folkrepubliken

samtidigt som de ryska bolsjevikerna skapade sovjetrepubliken Lit-Bel. Bolsjevikerna markerade därmed att de ansåg Litauen och Vitryssland vara ett, medan de vitryska nationalisterna sökte hävda en vitrysk identitet inte bara gentemot Ryssland utan även mot de återuppstående litauiska och polska staterna.

Vitryssland blev en självständig stat genom en tillfällighet när Sovjetunionen föll sönder år 1991. Den forna sovjetrepublikens första ledning under presidenten Stanislav Sjusjkevitj valde att anknyta till områdets litauiska historia och till idén om en vitrysk statstradition på den grunden. Som statens vapen antogs Pahonja, («Jakten»), en sköld som visar en vit ryttare och häst på röd botten. Detta har varit Litauens vapen sedan storfurstendömets tid och är i snarlik utformning det nutida Litauens statsvapen. Som landets flagga valde parlamentet en vit-röd-vit trikolor som anknöt till medeltida fälttecken. Efter en folkomröstning under den nye presidenten Aleksandr Lukasjenka återtog emellertid Vitryssland den 14 maj 1995 det sovjetiska statsvapnet i lätt modifierad form. Lukasjenkas folkomröstning medförde också att den sovjetiska republikflaggan i lätt modifierad form återinfördes. Det bekräftade anknytningen till den sovjetiska traditionen.

Officiellt skrivs dagens vitryska stat in i Rysslands historia. Det innebär en brytning med inställningen hos 1800-talets nationsbyggare och inom den sovjetkritiska opposition som kom till politiskt uttryck under glasnostperioden i slutet av sovjettiden. Folkfronten Adradzjenie («Återfödelse») instiftades år 1988 utanför republikens gränser i Litauens huvudstad Vilnius. Anknytningen till Litauen framstod som naturlig för den nationalistiska oppositionen mot sovjetmakten i Vitryssland.

Gorbatjovs demokratiseringspolitik var en nödvändig förutsättning för artikuleringen av ett distinkt historiemedvetande i Vitryssland. De intellektuellas försök att propagera för en särskild vitrysk identitet fick stöd bland delar av befolkningen genom två händelser som fick den sovjetiska regimen att framstå som illegitim. Kärnkraftsolyckan i Tjernobyl i Ukraina i april år 1986 fick svåra följder i form av radioaktiv nedsmutsning och menlig inverkan på människornas hälsa i Vitryssland. Både reaktorhaveriet i sig och den sovjetiska regeringens handfallenhet och bristande kompetens i hanterandet av det tolkades som uttryck för hänsynslöshet gentemot den lokala befolkningen. Den andra händelsen var arkeologen och nationalisten Zianon Paznjaks upptäckt sommaren 1988 av en massgrav i Kurapaty i närheten av Minsk. Graven innehöll lokala offer från 1930-talets av Stalin beordrade massmord. Detta tol-

kades som ytterligare ett belägg för sovjetsystemets grymhet och antivitryska politik.

Under Lukasjenkas diktatur har Vitryssland blivit en relikt från sovjettiden. *Mutatis mutandis* är situationen för de intellektuella jämförbar med situationen under tsar Nikolaj I.

Jiddischland

När man skall märka ut ett historiskt vitryskt territorium på kartan visar det sig att det i stor utsträckning sammanfaller med det historiska judiska bosättningsområdet. Begreppet judiskt bosättningsområde skapades i början av 1800-talet, då hela området låg i Tsarryssland. Innebörden var att judarna inte utan särskilt tillstånd fick bosätta sig utanför detta område. Bakgrunden till beslutet var att den ryska statsmakten, som var ortodoxt kristen och extremt judefientlig, efter Polen-Litauens delningar hade fått en mycket stor judisk befolkning, kanske en miljon, vilken hade funnits i området sedan medeltiden. Det var i praktiken omöjligt att fördriva judarna men tsarregimen ville hålla dem under strikt kontroll.

Enskilda judar hade funnits i östra Europa sedan antiken, men det var som ett resultat av judeförföljelserna i Västeuropa och Tyskland under medeltiden som större grupper av judar kom att bosätta sig i Polen och Litauen. Adeln med storfurste- och kungamakten i toppen såg i judarna en källa till ekonomisk vinst som kunde stärka adelsväldet och kungamakten i kampen mot den framväxande borgarklassen i köpstäderna, vilken till stor del var av tyskt ursprung och strävade efter att undandra sig adelns och kronans ekonomiska kontroll. Judarna fick tillstånd att bedriva handel, bankverksamhet och hantverk mot att de betalade skatter och ställde upp som långivare.

I det polsk-litauiska riket hade den judiska befolkningen visst självstyre. Makten utövades av *kahal*, «De fyra ländernas råd». De fyra länderna var Wielkopolska (Storpolen), Malopolska (Lillpolen), Volynien och Litauen. Rådet var förenande länk mellan de judiska församlingarna och statsmakten som man betalade skatter till. Judarna skötte sina egna angelägenheter när det gällde religion, undervisning, civilrätt och social omsorg. De assimilerades inte med polacker, litauer, vitryssar och ukrainare utan behöll både sin religion och sitt språk jiddisch, som står nära tyskan och nederländskan. En möjlig beteckning på bosättningsområdet är Jiddischland (Schulman 1996).

Judarna bodde dels i egna byar och småstäder, schtetl, dels vid

särskilda gator och i vissa kvarter, men även sida vid sida med de kristna i större städer. Den judiska befolkningen kunde utgöra majoriteten i dessa och gjorde det exempelvis i Pinsk (mitt i dagens Vitryssland). Vitebsk var också ett viktigt centrum för judiskt liv. Judarna i Litauen, som inkluderade dagens Vitryssland, var kända som litvaker. Deras kulturella centrum var Vilna (Vilnius), som kallades «Österns Jerusalem» (Schulman 1996: 9–24).

På grund av de speciella villkoren för deras verksamhet och på grund av bibehållandet av religionen, språket, den traditionella klädedräkten samt judiska seder, utgjorde judarna ett särskilt stånd eller en kast i samhället. Som till exempel förvaltare av jordegendomar och som värdshusvärdar hade de en mellanställning mellan de polska herrarna och de litauiska, vitryska och ukrainska bönderna. De senare betraktade judarna som representanter för adelsväldet. Genom den kristna religionen bibringades de en stark misstänksamhet och direkt fientlighet mot judarna.

När Sovjetunionen bildades och fann sin slutliga statsrättsliga form år 1922 var det i form av en union av nationella republiker. En av dessa kallades på ryska Belorossija. Dess huvudstad var Minsk. De vitryska böndernas nationalitetskänsla var svagt utvecklad. Att det var fråga om en multietnisk republik visade sig i att det sovjetiska statsvapnet innehöll republikens namn inte bara på vitryska och ryska utan även på polska och jiddisch, och alla dessa språk användes och tolererades. Under 1920-talet uppmuntrade makthavarna de nationella kulturerna, inklusive både den vitryska och den – sekulariserade – judiska. Den judiska befolkningen kom att prägla en del av livet i Vitryssland, särskilt i det område som låg i Polen, ända fram till förintelsen av judarna under andra världskriget. Den kände konstnären Marc Chagall kom från Vitebsk, där han var ledare för en konstakademi i början av 1920-talet. I sina målningar har han förevigat schtetl-miljön och landskapet, människorna och deras arbete och liv i Jiddischland.

Moldova

Staten Moldova är idag tudelad. Landet öster om floden Dnestr, Transnistrien, är i praktiken en separat enhet under ryskt beskydd. Rysslands fasthållande av sitt grepp och aggressiva hållning är idag Moldovas största politiska problem.

Ur ett nordiskt perspektiv kan man säga att uppgiften att konstruera Moldovas historia ur dagens perspektiv motsvarar vad det skulle innebära att konstruera Jämtlands, Skånes och Karelens his-

toria och upphöja jämtska, skånska och karelska till nationalspråk i suveräna stater Jämtland, Skåne och Karelen. Dessutom skulle i så fall Transnistrien med sin i praktiken autonoma ställning under ett rysktalande ledarskap och med ryska trupper i landet motsvaras av ett Härjedalen med norsktalande herrar och norska trupper, ett Österlen med dansktalande herrar och danska trupper – och av den faktiskt existerande karelska situationen, med den viktiga reservationen att Karelen inte är stat utan delar av ett historisk landskap som ingår i Södra Finlands län. Landskapets östra delar tillhör Ryssland. Hela Moldovas historia före 1991 tillhör historien om Polen, det osmanska riket, Ryssland, Rumänien och Sovjetunionen. Historien efter 1991 handlar om ett nationsbyggande som dock, framför allt på grund av den ryska kontrollen i Transnistrien, är ett ofullgånget försök till statsbyggnad (Kolstø 1999: 195–212).

Den moldoviska nationen konstrueras idag dels med utgångspunkt i namnet Moldova (Moldavija, Moldavien, Moldau är alternativa skrivsätt på skilda europeiska språk), dels genom språket moldoviska. Namnet är förknippat med landområdet runt floderna Prut, Siret och Dnestr. Det dyker upp i källorna under 1300-talet som benämning på ett gränsdistrikt som under furst Bogdan år 1349 frigör sig från det ungerska kungariket. Moldova – ett större område än dagens stat med detta namn – existerade sedan som furstendöme i vasallförhållande till Polen och till det osmanska väldet. Furst Demetrius Cantemir ställde 1711 sin provins under Peter I:s beskydd. Osmanerna kunde dock hävda sin överhöghet i ytterligare hundra år. Cantemir skrev *Descriptio Moldaviae* med geografiska, etnografiska och historiska upplysningar om landet och folket. Den historiska traditionen drogs tillbaka till antiken, den romerska provinsen Dakien (Cantemir). I likhet med sina rumänska kolleger bygger moldoviska historiekonstruktörer på den så kallade dacorumänska kontinuitetsteorin, fast i det här tillfället blir den förstås dacomoldovisk.

1792 erövrade Ryssland från osmanerna området öster om Dnestr och 1812 hela den del av Moldova som kallades Bessarabien. Gränsen mot (de rumänska) furstendömena Moldova och Valakiet löpte nu längs Prut. Efter 1920 användes namnet Moldavija på den del av området väster om Dnestr som blev kvar i Sovjetunionen när Rumänien fick Bessarabien. Under Molotov-Ribbentroppaktens tid införlivade Sovjetunionen år 1940 det rumänska Bessarabien med den autonoma republiken Moldavija i Ukraina och området upphöjdes till sovjetrepublik, samtidigt som vissa delar av det före detta rumänska territoriet tilldelades sovjetrepubliken Ukraina. Den

27 augusti 1991 utropade sovjetrepublikens styresmän Moldova till en suverän stat. Som stat betraktad har den förblivit rudimentär. Betydande delar av de yngre delarna av befolkningen har utvandrat, männen för att arbeta som illegal arbetskraft inom jordbruket framförallt i Spanien och Portugal, kvinnorna som ofta brutalt misshandlade prostituerade på Balkan och i Västeuropa.

Det språk som talades av bönderna i Moldova och i det angränsande distriktet Valakiet kodifierades under 1800-talet som rumänska. Då ändrades ortografin från kyrilliska till latinska bokstäver. Under den sovjetiska tiden kallades språket för moldoviska, och det kyrilliska alfabetet återinfördes. Idag skrivs moldoviskan i Moldova med latinsk skrift. När det gäller uppgiften att skapa Moldovas historia är det lämpligt att hänvisa till formuleringen om moldovisk kultur i *Library of Congress Country Studies*:

> Moldova's cultural tradition has been influenced primarily by the Romanian origin of its majority population and cannot be understood outside of the development of classical Romanian culture, in which it played a significant role (Moldova 1995).

Vitryssland, Ukraina och Moldova började genom den politiska utvecklingen senhösten 2004 och vintern 2005 att skrivas in i ett europeiskt sammanhang. Det är inte omöjligt att det är fråga om en stor historisk förändring. Ukraina kom genom Jusjtjenkos seger i presidentvalet att tydligt orienteras närmare EU och bort från Ryssland. Praktiskt taget hela det politiska spektret i Moldova signalerade i samband med och efter de allmänna valen i mars 2005 att man ville följa Ukrainas väg. Vitryssland under Lukasjenka höll fast vid sin antieuropeiska linje, men den politiska gravitationskraften från Ukraina och Moldova kan på ganska kort sikt åstadkomma en förskjutning av de politiska kraftlinjerna även i den republiken. Ryssland kan bli ensamt om att vårda det sovjetiska arvet. Om alla de tre postsovjetiska staterna Moldova, Ukraina och Vitryssland till sist hamnar i EU är det inte resultatet av någon historisk determinism. Det blir i så fall resultatet av attraktionskraften i politisk demokrati i förening med att föreställningen om en europeisk identitet fungerar som en självuppfyllande historisk myt.

Litteratur

Cantemir. *LoveToKnow 1911 Online Encyclopedia* (http://61.1911encyclopedia.org/C/CA/CANTEMIR.htm) (17 december 2004).

Gerner, Kristian (2004) *Centraleuropas historia*. Stockholm: Natur och Kultur.

Eco, Umberto (1983) *Rosens namn*. Stockholm: Brombergs.

Huntington, Samuel (1994) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. London: The Free Press.

Kenney, Padraic (2002) *A Carnival of Revolution. Central Europe 1989*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Kolstø, Pål (1999) *Nasjonsbygging. Russland og de nye statene i øst*. Oslo: Universitetsforlaget.

Neumann, Iver B. (2001) *Norge – en kritikk. Begrepsmakt i Europadebatten*. Oslo: Pax Forlag.

Moldova. *Library of Congress Country Studies* (http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+md0000) (17 december 2004).

Rjazantseva, Tetjana (1999) *Zmaljuvati dumku*. Kiev: Kijyvskij Natsional'nyj Universitet.

Schulman, Salomon (1996) *Jiddischland. Bland rabbiner och revolutionärer*. Nora: Nya Doxa.

White, Hayden (1978) *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. Baltimore, MA: Johns Hopkins University Press.

Nordisk Øst·forum | 19 [1] 2005: 23–36 | ISSN 0801 – 7220

Lukasjenkas verden

Martin Paulsen
cand.philol. med hovedfagsoppgave om russisk, ukrainsk og hviterussisk språkhistorie. Praktikant ved den norske ambassade i Kiev.

I faglitteraturen om Hviterussland finner man ofte diskusjoner om landets statstradisjon (Kolstø 1999: 69–73, Marples 1999: 1) eller nasjonale tradisjon (Korosteleva *et al.* 2003: 10). Samtidig blir det understreket at den nåværende hviterussiske republikken er den første genuint hviterussiske statsdannelsen av en viss varighet (*ibid.*: 3). I lys av dette er det interessant å se på hvordan Hviterusslands første direkte folkevalgte statsoverhode,[1] den sittende president Aljaksandr Lukasjenka,[2] ser på landets forhold til omverdenen og definerer hviterussisk identitet. Dette vil jeg i denne artikkelen gjøre gjennom en studie av presidentens taler, en tilnærmingsmåte som krever noen innledende bemerkninger.

Fenomenet Aljaksandr Lukasjenka

Sommeren 1994 ble Aljaksandr Lukasjenka valgt til Hviterusslands første president, etter at embetet hadde blitt skrevet inn i grunnloven som ble vedtatt tidligere samme år. Valget har blitt beskrevet som demokratisk (Mihalisko 1997: 223), men det viste seg snart å bli innledningen til en politisk prosess som har vært alt annet en dette. Folkeavstemningen og de påfølgende grunnlovsendringene høsten 1996, som førte til at presidentmakten ble sterkt utvidet, har blitt betegnet som et vannskille i postsovjetisk hviterussisk historie. Som David Marples (1999: 99) uttrykker det: «Lukashenka had

1 Daværende parlamentsformann Stanislaw Sjusjkjevitsj ble i 1991 det uavhengige Hviterusslands første statsoverhode, men han var ikke *direkte* valgt av folket.

2 I denne artikkelen vil hviterussiske navn bli transkribert i henhold til transkripsjonsreglene vedtatt av Norsk språkråd høsten 2004 (foreløpig upubl.).

taken just thirty months to consolidate his authority and create a presidential republic».

Hviterusslands politiske kurs siden midten på 1990-tallet har inspirert til flere studier av Lukasjenka som person og politiker. I den mer konspiratoriske enden av skalaen finner vi bøkene *Nasjestvie* (2003), skrevet av en ukjent forfatter under pseudonymet Vladimir Matikevitsj, og *Slutsjajnyj prezident* (2004) av de anerkjente journalistene Pavel Sjeremet og Svetlana Kalinkina. Begge bøkene befinner seg sjangermessig et sted mellom undersøkende journalistikk og skjønnlitteratur. Ser man etter litteratur med en mer vitenskapelig tilnærming, gir Valerij Karbalevitsjs artikkel «Put' Lukasjenko k vlasti» (1998) en informativ analyse av Lukasjenkas karriere før han ble president. Det samme kan man si om Rainer Lindners artikkel «The Lukashenka Phenomenon» (2002), som i tillegg analyserer presidentens posisjon i det hviterussiske politiske systemet.

I mine øyne er imidlertid Anna Brzozowskas artikler «Symbolic Resources and the Weaving of the 'True' Belarusian Narrative» (2002), «Belarus' Engendered National Constructs and Their Consequence for Foreign Policy Behaviour» (2002) og «Discourses of Empowerment: Understanding Belarus' International Orientation» (2004) blant de mest vellykkede, fordi de gjennom en diskursanalyse av samspillet mellom Lukasjenka og andre politiske aktører («folket» og opposisjonen) klarer å identifisere hva som særpreger det hviterussiske politiske systemet. Brzozowska omtaler endringene som fant sted de første årene etter at Lukasjenka kom til makten, som en «de- og rekonstruksjon av Hviterussland» (2004: 76).[3]

Brzozowska unngår begrepet *lukasjisme*, som ellers stadig oftere dukker opp i analyser av hviterussisk politikk.[4] Lukasjisme defineres av Andrej Suzdal'tsev som «en syntese av nasjonalisme, populisme, pseudopatriotisme på grensen til sjåvinisme, tøff antidemokratisme, ideene om nasjonal enhet, en sosial verden og statlig innblanding i økonomien» (Suzdal'tsev 2004).[5] En så vidtfavnende definisjon er lite tilfredsstillende, og Rainer Lindner (2002) avskriver derfor begrepet som et ikke helt vellykket forsøk fra den hviterussiske intelligentsiaens side på å beskrive landets politiske system. Andre analytikere har nøyd seg med ganske enkelt å betegne Lukasjenka som en populist (Marples 2004: 9, Goujon 1999, Lindner 2002: 97, Mihalisko 1997: 253, Korosteleva *et al.* 2003: 4, 8) med henvisning

3 Alle oversettelser er mine, dersom ikke annet er angitt.

4 Særlig etter årtusenskiftet. Se for eksempel Marples (2004: 19), Suzdal'tsev (2004) og Lindner (2002: 85–86).

5 Suzdal'tsev (2004) snakker dessuten om *lukasjistene* som en politisk bevegelse.

til hans karismatiske lederstil basert på retoriske evner. David Marples' analyse er et eksempel på dette:

> The main feature of Lukashenka's presidency has been populism, his ability to appeal to certain sectors of the electorate – the peasantry, the older generation, and the military. Public speeches can be regarded as an attribute and a defect, essentially in a man of limited vision who perceives the world in black and white, and treats the country like a personal fiefdom. He speaks frequently and at great length (Marples 2004: 9).

Brzozowska viser til at Lukasjenka har klart å etablere en felles forståelsesramme med det brede lag av befolkningen, og at Lukasjenkas diskurs har vunnet i kamp mot opposisjonens. Etter hennes mening er spesielt hans gjentatte appellering til «sunn fornuft» vellykket, særlig i forbindelse med integrasjonsprosessen med Russland:

> The pro-Russian orientation in Belarusian [foreign policy] is perceived as being natural by the population mainly because Russia is implicitly equated with Soviet. Belarusians allow foreign policy to drift towards Russia as for them it represents the symbolic return to the mythologized «golden age». By returning to the Russian language they are returning to an old, familiar reality (Brzozowska 2004: 105).

I tillegg spiller Lukasjenka også ofte på frykten for krig og kaos, og har lykkes med å knytte denne frykten til den «destabiliserende» vestorienterte opposisjonen (Brzozowska 2004).

Brzozowskas analyser er gode eksempler på verdien av å studere Lukasjenkas diskurs. Jeg vil i det videre forsøke å utdype og videreutvikle hennes analyse ved å konsentrere meg mer spesielt om Lukasjenkas taler, som i liten grad har vært gjenstand for egne analyser.[6]

Lukasjenkas taler

Det er flere grunner til å se på Lukasjenkas taler. For det første har Lukasjenka, slik jeg allerede har vært inne på, en suveren maktposisjon i Hviterussland. Hans diskurs, slik den uttrykkes i disse talene, må derfor antas å være av avgjørende betydning for utviklingen av hviterussisk identitet. For det andre har Lukasjenkas taler i seg

6 Et hederlig unntak er Vital' Silitskis artikkel «Histarytsjny vybar Lukasjenki» (2004), hvor artikkelforfatteren tar for seg en bok som samler fire taler Lukasjenka holdt for studenter ved ulike hviterussiske universiteter og høgskoler i perioden 2002–03.

selv fått en spesiell posisjon i det hviterussiske politiske systemet. I fraværet av en offentlig meningsutveksling fyller presidentens taler befolkningens behov for informasjon om hvilken retning landets utvikling vil og bør ta. Talene blir gjerne overført direkte i *alle* tv-kanaler og gjengitt i sin helhet i presidenttro aviser som *Sovetskaja Belorussija*.[7] Talene har dermed en helt sentral posisjon i hviterussisk offentlighet. For det tredje har Lukasjenka blitt fremstilt som en god kommunikator og dertil sine politiske motstandere overlegen på akkurat dette punktet (Marples 2004: 10). Det vil derfor være av interesse å se på hvilke virkemidler han tar i bruk i sine taler for å oppnå dette.

Lukasjenka har åpenbart innsett betydningen av sine taler,[8] og stadig flere av dem har blitt gjort tilgjengelig på en mer permanent basis gjennom publisering på presidentens offisielle hjemmesider på Internett.[9] Her finnes både enkeltstående taler holdt i forbindelse med viktige begivenheter, slik som annonseringen av folkeavstemningen høsten 2004 (Lukasjenko 2004c), eller den påfølgende grunnlovsendringen (Lukasjenko 2004d), men også mer «institusjonaliserte» og tradisjonelle taler som den årlige talen til parlamentet, en slags «tale om rikets tilstand», og talen på nasjonaldagen (3. juli). En annen «institusjonalisert» tale er talen til den all-hviterussiske folkekongressen, som holdes en gang hvert femte år, og som trekker opp retningslinjene for landets utvikling for de neste fem årene.

Her vil jeg se nærmere på talene til parlamentet i 2002–04, talene i forbindelse med feiringen av nasjonaldagen i 2001–04, talen til den all-hviterussiske folkekongressen i 2001 og de to tidligere nevnte talene i forbindelse med folkeavstemningen i 2004. Det kunne i utgangspunktet ha vært interessant å studere talene over en lengre tidsperiode for å følge utviklingen i Lukasjenkas verdenssyn, men en slik tilnærming ville ha forsterket det diakrone perspektivet, noe som ikke nødvendigvis er et tema for denne artikkelen. Det er minst like interessant å se på hvordan presidenten bruker de nevnte anledningene til å befeste sitt bilde av hviterussisk identitet og Hviterusslands posisjon overfor omverdenen.

---

7 Se for eksempel *Sovetskaja Belorossija* 18. november 2004, hvor Lukasjenkas tale ved underskrivelsen av grunnlovsendringen etter folkeavstemningen 17. oktober er gjengitt.

8 Lukasjenka har selv sagt at han "oppfatter statsoverhodets årlige tale til parlamentet og det hviterussiske folket som en av de viktigste delene av den politiske tradisjonen som er i ferd med å bli formet i vår unge stat» (Lukasjenko 2004a).

9 Se presidentens hjemmeside på http://president.gov.by. Listen oppdateres kontinuerlig, de eldste tilgjengelige talene er fra 2001.

De utvalgte talene er hentet fra relativt ulike situasjoner. Talene til parlamentet og talen til den all-hviterussiske folkekongressen fremstår som politiske program med en altomfattende tematikk som strekker seg fra sosiale spørsmål og kultur via økonomi til utenriks- og sikkerhetspolitikk. I den andre enden av spekteret har vi talene ved feiringen av nasjonaldagen, som har en mer konsentrert tematikk med fokus på minnet om 2. verdenskrig, eller mer presist, Den store fedrelandskrigen, og dennes betydning for det moderne Hviterussland. Talen ved annonseringen av folkeavstemningen i 2004 er helt spesiell, fordi den i en så konsentrert form omhandler forholdet mellom presidenten og folket, mens talen i forbindelse med den påfølgende grunnlovsendringen ble holdt i parlamentet og i innhold ligner mest på de øvrige talene til dette forumet, med det unntak at det er betydelig mindre fokus på utenrikspolitikk.

Lukasjenkas verdensbilde

Alle de aktuelle talene er i større eller mindre grad med på å bygge opp bildet av Hviterusslands forhold til omverdenen. Talene til parlamentet tar gjerne for seg forholdet til land som Russland, USA og Kina og internasjonale organisasjoner som SUS, NATO, FN og EU i et synkront perspektiv, mens talene i forbindelse med feiringen av nasjonaldagen i større grad er preget av det historiske perspektivet. Dette får for eksempel konsekvenser for presentasjonen av forholdet til en organisasjon som NATO: I et synkront perspektiv blir organisasjonen oppfattet som fiende eller samarbeidspartner avhengig av den aktuelle politiske situasjonen. Det er karakteristisk at en NATO-utvidelse til Hviterusslands naboer Polen, Litauen og Latvia[10] i talen til den all-hviterussiske kongressen i 2001 ble satt i forbindelse med bombingen i Jugoslavia og oppfattet som en trussel (Lukasjenko 2001). Et år senere, etter terroraksjonene i USA, er imidlertid situasjonen radikalt endret: «Forholdet mellom Hviterussland og NATO skal baseres på partnerskap i felles kamp mot den internasjonale terrorismen» (Lukasjenko 2002).

En lignende kursendring kan imidlertid ikke observeres i talene i forbindelse med feiringen av Hviterusslands nasjonaldag. De gangene NATO nevnes i denne sammenheng, er det i utvetydig negative vendinger, som dette eksemplet fra 2004 viser:

10 Polen ble medlem av NATO i 1999, mens Litauen og Latvia hadde søkt om medlemskap, hvilket de oppnådde i 2004.

> Det er fullstendig uakseptabelt at de av våre naboer som har gått med i NATO fører et utrettelig arbeid med å utvikle den militære infrastrukturen på sine territorier. Samtidig fungerer etterretningskomponenten i sin fulle styrke. Man beroliger oss atter og sier at alt dette ikke er rettet mot oss. Men hvem er det da rettet mot? (Lukasjenko 2004b).

Forskjellen kan forklares ved at de sistnevnte talene fokuserer på seieren i 2. verdenskrig som en *sovjetisk* seier. På bakgrunn av det historiske fiendskapet mellom Sovjetunionen og NATO vil det dermed oppleves som unaturlig å omtale NATO i positive ordelag på en slik dag.

Også når det gjelder forholdet til Russland kan det observeres et tilsvarende skifte, riktignok med motsatte fortegn og litt mindre entydig. Selv om Russland til enhver tid blir fremstilt som Hviterusslands viktigste samarbeidspartner, uttrykker Lukasjenka i 2003 misnøye med den pågående integrasjonsprosessen mellom de to landene. Det er likevel kun i talen til nasjonalforsamlingen at han legger skylden direkte på «*den russiske ledelsens* endrede tilnærming til vår Union»[11] (Lukasjenko 2003).

Vi ser altså at Lukasjenkas verdensbilde ikke nødvendigvis er statisk. Etter Brzozowskas mening ligger Lukasjenkas store styrke nettopp i hans diskursive pragmatisme. Ved å kooptere deler av opposisjonens verdensbilde og gjøre det til sitt, klarer Lukasjenka å nøytralisere opposisjonen samtidig som han gjør seg selv uangripelig: «The discoursive flexibility makes Lukashenka's project harder to combat. It does not possess clearly defined borders within which it can be categorized, confined and then attacked» (Brzozowska 2004: 104).

Språklige virkemidler

De språklige virkemidlene Lukasjenka benytter seg av er svært ulike, og noen av dem er lettere å identifisere enn andre. Den følgende gjennomgangen er på ingen måte uttømmende, verken hva gjelder antall kategorier eller eksempler innenfor de ulike kategoriene, men gir en innsikt i hvordan Lukasjenka skaper sin diskurs.

11 Min utheving.

Epiteter

Det kanskje mest åpenbare virkemidlet er bruken av karakteriserende epiteter ved omtalen av ulike aktører. Det hyppigst forekommende er adjektivet «broderlig» (*bratskij*), som opptrer i alle talene.[12] Dette adjektivet knyttes nesten utelukkende til Russland, med unntak av ved et par anledninger hvor det også knyttes til de andre tidligere sovjetrepublikkene generelt, og i én tale helt konkret til Ukraina. Ikke bare bidrar selve bruken av epitetet til å knytte Hviterussland sammen med de tidligere sovjetrepublikkene ved at det avgrenses til nettopp disse landene, men epitetet er i seg selv sovjetisk, idet det stammer fra en sovjetisk diskurs hvor det ble brukt for å betegne samholdet mellom ulike sosialistiske land (Kuznetsov 2000: 95). Ordet «broderskap» brukes på en tilsvarende måte: «Vi har tatt vare på, bevart det hviterussisk-russiske våpenbroderskapet (*bratstvo po oruzjiju*)» (Lukasjenko 2004b).

Et annet epitet, som riktignok forekommer kun i én tale, men som er et godt eksempel på hvordan epiteter kan brukes aktivt til å etablere en virkelighet, er adjektivet «profesjonell» (*professional'nyj*). I Lukasjenkas tale til parlamentet i april 2004 blir dette adjektivet knyttet til substantivet «opposisjonell» ved tre anledninger: «De hviterussiske profesjonelle opposisjonelle, om man kan kalle dem det…», «Idet jeg henvender meg til våre profesjonelle opposisjonelle…» og «Det selvoppofrende arbeidet med utviklingen av den hviterussiske statens ideologi påkaller reaksjoner hos våre 'profesjonelle' opposisjonelle og deres utenlandske sponsorer» (Lukasjenko 2004a). Som vi ser, blir epitetet først introdusert med et forbehold for så å bli brukt uten særlige restriksjoner etter at relasjonen er etablert.

Det er videre interessant å se hvordan epitetet «profesjonell» knyttes til to andre, nemlig «oppfetet» (*podkormlennyj*) og «temmet» (*prikormlennyj*). Sitatet ovenfor om de opposisjonelle og deres utenlandske sponsorer følges opp litt senere i samme tale med frasen: «disse opposisjonelle, fetet opp (*podkarmlivaemye*) fra utenfor våre grenser» (Lukasjenko 2004a). I talen på nasjonaldagen samme år fortsetter Lukasjenka: «Vi kan ikke godta arrogansen til europeiske byråkrater, som sammen med en håndfull av sine temmede opposisjonelle (*prikormlennyje oppozitsionery*) forsøker å belære Hviterussland på grunn av dets ulydighet» (Lukasjenko 2004b). Og i talen hvor han kunngjør folkeavstemningen om grunnlovsendringer utvikler Lukasjenka dette videre: «Dersom

12 Eneste unntak er talen ved annonseringen av folkeavstemningen høsten 2004.

[opposisjonens sponsorer] lykkes med å hjelpe sin temmede person (*prikormlennyj tsjelovek*) til presidentembetet, vil de få tilgang til hviterussiske fabrikker» (Lukasjenko 2004c).

Bruken av epiteter viser hvordan Lukasjenka fester konkrete egenskaper ved de ulike aktørene og lar disse følge dem som et ledemotiv, ikke nødvendigvis hver gang de nevnes, men tilstrekkelig ofte til at de fremstår som integrerte deler av disse aktørenes identitet. Russland er «broderlig», mens opposisjonen er oppfødd av fremmede makter. I det sistnevnte tilfellet kan vi dessuten snakke om en form for intertekstualitet, hvor den fulle forståelsen av epitetenes styrke bare kan oppnås gjennom en parallell lesning av flere av talene.

Slagord

Et markant virkemiddel i Lukasjenkas taler er bruken av slagord eller slagordlignende fraser. Det mest brukte av disse er ønsket om et «sterkt og blomstrende Hviterussland» (*sil'naja i protsvetajusjtsjaja Belarus'*). Denne og lignende fraser dukker opp i de fleste talene: «Vår målsetning består – et sterkt og blomstrende Hviterussland,» (Lukasjenko 2004a) eller i en litt annen variant: «Hviterusslands makthavere og folk må jobbe på en slik måte at vårt land blir en blomstrende stat» (Lukasjenko 2002).

En annen gjenganger er at man må «holde kruttet tørt» (*derzjat' porokh sukhim*). Dette slagordet knyttes til landets militære kapasitet og opptrer i fire av de ti talene som analyseres, alltid i forbindelse med en diskusjon av den sikkerhetspolitiske situasjonen. Et eksempel er følgende utsagn: «Slik den folkelige visdommen anbefaler – vi holder kruttet tørt. Vi gjør alt som er nødvendig for å bevare vårt lands sikkerhet» (Lukasjenka 2003). Her ser vi dessuten et eksempel på hvordan Lukasjenka henviser til folks «sunne fornuft». Som tidligere nevnt, peker Anna Brzozowska på at denne appelleringen til sunn fornuft, om enn ikke nødvendigvis på en så konkret måte som her, er karakteristisk for Lukasjenkas kommunikasjonsteknikk.

Folkespråk, emosjonelle utbrudd og retoriske spørsmål

Et iøynefallende trekk ved Lukasjenkas taler er vekslingen mellom stilnivåer, som spenner fra saklige politiske vendinger og økonomiske utredninger til emosjonelle utbrudd og retoriske spørsmål spekket med folkelige ord og uttrykk. Folkespråket blir særlig trukket frem for å beskrive politiske motstandere: «I Hviterussland blir

kriminaliteten kvalt, til tross for problemenes størrelse, vi har ikke latt den bli en politisk kraft. Dette er en stor lykke, ettersom vi har muligheten til å føre en ærlig og ren politikk i hele det hviterussiske folkets interesse, og ikke tyvenes, svindlernes (*zjuliki*) eller de mafiøse klanenes interesse» (Lukasjenko 2001). Eksemplet er hentet fra en diskusjon av landets økonomiske utvikling. «Zjulik» har et helt sett av negative betydninger. Noen av disse er ikke markert på noen spesiell måte, som «småtyv», men ordet har også et mer talespråklig preg i betydningen «svindler» (Kuznetsov 2000: 308, Berkov 1987: 232).

Et annet slikt uttrykk, *prikhvatizatsija*, er et resultat av 1990-tallets økonomiske utvikling i det postsovjetiske området. Dette uttrykket unndrar seg oversettelse, men er en symbiose av ordene *privatizatsija* (privatisering) og *prikhvatit'* (å gripe fatt i, skaffe seg, men i en mer talespråklig anvendelse også å rappe til seg på uærlig vis) (Kuznetsov 2000: 994). Denne nydannelsen er med andre ord et talespråklig grep for å karakterisere fenomenet privatisering på en negativ måte, som i dette eksemplet: «Vi har lykkes med å ta knekken på korrupsjonen og den organiserte kriminalitetens økonomiske røtter i form av 'vill privatisering' ('*dikaja prikhvatizatsija*')» (Lukasjenko 2001).

Vi ser hvordan Lukasjenka her bruker et folkelig uttrykk til å diskreditere en alternativ økonomisk modell. Dette kommer enda tydeligere frem dersom man ser ordet *prikhvatizatsija* i en intertekstuell forbindelse med ordet «tilegnelse» (*prisvojenie*), som også har et tilsvarende anstrøk av *urettmessig* tilegnelse, selv om det ikke i like stor grad kan betegnes som et folkelig uttrykk: «En del av den russiske politiske og økonomiske eliten forsøker å gjøre utsiktene til en Union avhengig av om vårt land innfører den russiske nyliberale økonomiske modellen, som karakteriseres av en liten gruppe av såkalte 'oligarkers' tilegnelse (*prisvojenie*) av størstedelen av den nasjonale rikdommen» (Lukasjenko 2003).

Som tidligere nevnt, kommer de folkelige uttrykkene gjerne til uttrykk i de emosjonelle utbruddene og retoriske spørsmålene som Lukasjenkas taler er spekket med. Talen til den all-hviterussiske kongressen i 2001 avsluttes med en hel tirade av slike spørsmål, en opplisting av de mulighetene velgerne står overfor i forbindelse med valget samme år:

> Hver velger vil, om han ønsker det eller ei, bli stilt overfor valgsituasjoner:

- En retur til sosial demagogi, spill med nasjonalistiske instinkter og hissing til religiøs splid? Eller en gjennomført, vanskelig og kjedelig politikk, som vil gjøre Hviterussland til et varmt og komfortabelt hjem for alle!
- En nedverdigende trengsel i Vestens bakgård? Eller en uavhengig politikk basert på egne krefter!
- Russofobi, dekket bak jamring om språkets forfall?[13] Eller en styrking av det broderlige vennskapet med det storslåtte Russland! (Lukasjenko 2001).

Disse emosjonelle utbruddene er nøye kalkulert. Et annet eksempel, hvor Lukasjenka henvender seg til opposisjonen, fremstår som et apropos til den scenarietenkningen som preger analysene av situasjonen i Hviterussland og det postsovjetiske området for øvrig: Lukasjenka beklager seg over opposisjonens henvendelser til navngitte vestlige politikere som George W. Bush og Tony Blair om at landet taper suverenitet i den pågående integrasjonsprosessen med Russland: «Dere vil vel ikke vinne politisk kapital til denne prisen? Hva er det dere håper på? Kanskje på et irakisk scenario?» (Lukasjenko 2003)

Som vi ser, bruker Lukasjenka disse utbruddene og retoriske spørsmålene aktivt for å spissformulere seg: Det er ikke antydningens kunst, men åpen konfrontasjon som gjelder.

Hviterussiske ord og uttrykk

Lukasjenka spiller også på konfrontasjon gjennom sin bruk av hviterussisk, eller snarere, i sin manglende bruk av dette språket. I 1995 gjorde Lukasjenka, etter først å ha hentet støtte i en folkeavstemning, russisk til offisielt statsspråk ved siden av hviterussisk. I den påfølgende perioden har hviterussisk stadig tapt terreng til russisk, men en utpost har vært presidentens årlige taler i anledning nasjonaldagen. Når denne talen i 2004 ble holdt på russisk, så mange det som enda et tilbakeslag for det hviterussiske språkets stilling. Samtidig er det vel ingen som har hatt noen illusjoner om at Lukasjenka skal være den som redder det hviterussiske språket fra forfall. Tvert imot har Lukasjenka ved enkelte anledninger uttalt seg svært negativt om hviterussisk: «Ikke noe som er stort, kan uttrykkes på hviterussisk. Det hviterussiske språket er utarmet. Det finnes bare to store språk i verden – russisk og engelsk» (Kolstø 1999: 222).

13 Her bruker Lukasjenka et hviterussisk uttrykk, *zanjapad movy,* i den ellers russiskspråklige talen. Se nærmere om hviterussismer i neste avsnitt.

I Lukasjenkas russisskspråklige taler blir hviterussisk brukt til å identifisere de opposisjonelle: «De som ønsker å skifte ut makten i Hviterussland med vold, og de som håper at 'en utenlandsk onkel' vil gi dem 'en stilling' (*pasada*) i Minsk, skal vite: Hviterussland er i stand til å forsvare seg» (Lukasjenko 2001). Et annet eksempel kan hentes fra den samme talen: «Og i dag er det ikke lenger nødvendig å stønne og rope ut om at vi har blitt gjort til slaver, at vi har blitt til 'en nordøstlig region[14] i et eller annet imperium' (*pawnotsjna-uskhodni kraj jakojs'tsi impjeryi*)» (Lukasjenko 2001).

I talen ved grunnlovsendringen høsten 2004 bruker Lukasjenka igjen et hviterussisk uttrykk for å stigmatisere opposisjonen. I en diskusjon rundt et direktiv om disiplin og orden på arbeidsplassene som ble innført tidligere samme år, uttalte Lukasjenka at: «Våre 'bevisste' (*s'vjadom*y)[15] klarer ikke å tilgi Presidenten for Direktiv nr. 1» (Lukasjenko 2004d).

I de siste to eksemplene ser vi også at Lukasjenka ikke bare bruker hviterussisk, men i tillegg den klassiske varianten av det hviterussiske skriftspråket – *tarasjkjevitsa* – for å stigmatisere sine meningsmotstandere. Dermed markerer han også avstanden mellom den offisielle varianten av hviterussisk – *narkomawka* – som han selv brukte i talene ved feiringen av nasjonaldagen frem til og med 2003, og opposisjonens tarasjkjevitsa. Den sistnevnte varianten blir sett på som før-sovjetisk, mens narkomawka oppfattes som et resultat av den russifiseringsprosess av det hviterussiske språket som startet på 1930-tallet (Törnquist-Plewa 1997: 61–62, 76)

Lukasjenka kan også bruke hviterussismer uten å markere dem negativt, som i følgende eksempel hentet fra talen ved feiringen av nasjonaldagen i 2004: «I disse dager er det fest i ethvert hviterussisk hjem (*khata*) og i enhver landsby (*vjoska*)» (Lukasjenko 2004c). I dette eksemplet, hvor de hviterussiske ordene ikke er utskilt med anførselstegn, nærmer han seg dessuten den mest folkelige av alle språkvariantene i Hviterussland, det talespråklige *trasianka*, som er en blanding mellom russisk og hviterussisk og gjerne blir sett på som et tegn på manglende dannelse (Liskovets 2002). Dette siste eksemplet understreker Lukasjenkas evne til å kommunisere med folket på deres «eget» språk, og samtidig drive en kile mellom det

14 En forsnakkelse. De hviterussiske områdene gikk på 1800-tallet under navnet Den nord*vestlige* region. Hviterussland var den gang en del av Det russiske imperiet, og det er nettopp et tilsvarende forhold til dagens Russland opposisjonen ønsker å unngå når de snakker om faren for på ny å bli Den nordvestlige region.

15 Opposisjonen, og særlig den nasjonalistiske delen, omtaler ofte seg selv som bevisste mennesker (*s'vjadomyja ljudzi*).

samme folket og opposisjonen. Her ligger noe av forklaringen til hans suksess.

Dynamikken i Lukasjenkas verdensbilde

Som vist ovenfor, bruker Lukasjenka gjerne markante virkemidler som identifiserer ulike aktører som venner eller fiender samtidig som disse virkemidlene også inngår i et intertekstuelt system som forsterker deres virkning og bidrar til å knytte dem enda mer konkret til bestemte aktører.

På den annen side er det interessant å legge merke til at Lukasjenka ikke tegner et entydig bilde av aktører som Russland eller NATO. Hans karakteristikker av disse varierer ut fra kontekst og talens tema. Den eneste aktøren som blir helt entydig karakterisert, er den hviterussiske opposisjonen. Nettopp her observerer vi den krasseste ordbruken, hvor presidentens motstandere blir fremstilt som russofobe og beskyldt for å invitere til intervensjonskrig.

Som påpekt av Brzozowska (2004: 106), har Lukasjenka etablert en «effektiv kommunikasjon med sin befolkning» med et variert sett av mer eller mindre tydelige virkemidler. Årsaken til at kommunikasjonen har vært så effektiv er ifølge Karbalevitsj at Lukasjenka spiller på den referansebakgrunnen han deler med befolkningen – den sovjetiske fortiden. Men det er viktig å legge merke til at Lukasjenka har gjort mer enn bare å gjenspeile befolkningens holdninger «han har fokusert dem, gitt dem en levende form (...) og returnert dem til massene» (Karbalevitsj 1998: 252).

Samtidig er Brzozowska uenig i at Lukasjenkas verdensbilde kan reduseres til det sovjetiske, hans styrke som president består i dette verdensbildets dynamikk. Ved å inkorporere deler av opposisjonens verdensbilde gjør han dette mindre slagkraftig, samtidig som han styrker sitt eget. Effekten av denne strategien blir selvfølgelig bare enda sterkere av at Lukasjenka, slik det ble påpekt ovenfor, kontrollerer rammebetingelsene for offentlig debatt i Hviterussland.

Litteratur

Berkov, Valerij (1987) *Russisk-norsk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget.

Brzozowska, Anna (2002) Symbolic Resources and the Weaving of the 'True' Belarusian Narrative. *E-journal* (http://venus.ci.uw.edu.pl/~rubikon/forum/narrative.htm) (1. desember 2004).

Brzozowska, Anna (2002) Belarus' Engendered National Constructs and Their Consequence for Foreign Policy Behaviour. *E-journal* (http://venus.ci.uw.edu.pl/~rubikon/forum/anna.htm) (1. desember 2004).

Brzozowska, Anna (2004) «Discourses of Empowerment: Understanding Belarus' International Orientation» i Egle Rindzeviciute (red.) *Contemporary Change in Belarus.* Huddinge: Södertörns högskola (73–108).

Goujon, Alexandra (1999) Language, Nationalism, and Populism in Belarus. (http://www.pravapis.org/art_goujon1.asp) (15. november 2004).

Karbalevitsj, Valerij (1998) «Put' Lukasjenko k vlasti» i Dmitrij E. Furman (red.) *Belorussija i Rossija: Obsjtsjestva i gosudarstva*. Moskva: Prava tsjeloveka (226–58).

Kolstø, Pål (1999) *Nasjonsbygging. Russland og de nye statene i øst.* Oslo: Universitetsforlaget.

Korosteleva, Elena A., Colin W. Lawson & Rosalind J. Marsh (2003) «Introduction: Paradoxes of Democratisation in Post-Communist Belarus» i Elena A. Korosteleva, Colin W. Lawson & Rosalind J. Marsh (red.) *Contemporary Belarus. Between Democracy and Dictatorship.* London: Routledge Curzon (1–20).

Kuznetsov, S. A. (red.) (2000) *Bol'sjoj tolkovyj slovar' russkogo jazyka.* Sankt Petersburg: Norint.

Lindner, Rainer (2002) «The Lukashenka Phenomenon» i Margarita Balmaceda, James I. Clem & Lisbeth L. Tarlow (red.) *Independent Belarus. Domestic Determinants, Regional Dynamics, and Implications for the West.* Cambridge, MA: Harvard University Press (77–108).

Liskovets, I. V. (2002) Trasianka: proizkhozjdenie, susjtsjnost', funktsionirovanie. *Antropologija, fol'kloristika, lingvistika. Sbornik statej.* Vypusk 2. Sankt Petersburg: Evropejskij Universitet v Sankt-Peterburge.

Lukasjenka, Aljaksandr P. (2001) *Pramova Prezidenta Respubliki Bjelarus' A. R. Lukasjenki na wratsjystym schodzie, prysvjetsjanym Dnju Njezaljezjnasci Respubliki Bjelarus'* (http://president.gov.by/rus/president/speech/2001/pramova.html) (1. desember 2004).

Lukasjenka, Aljaksandr P. (2002) *Vystupljennje Prezidenta Respubliki Bjelarus' A. R. Lukasjenki na wratsjystym pasiadzenni, prysvjetsjanym Dnju Njezaljezjnasci Respubliki Bjelarus'* (http://president.gov.by/rus/president/speech/2002/02den.html) (1. desember 2004).

Lukasjenka, Aljaksandr P. (2003) *Vystupljennje Prezidenta Respubliki Bjelarus' A. R. Lukasjenki na wratsjystym schodzie, prysvetsjanym Dnju Respubliki* (http://president.gov.by/rus/president/speech/2003/dokl.html) (1. desember 2004).

Lukasjenko, Aleksandr G. (2001) *Doklad Prezidenta Respubliki Belarus' A. G. Lukasjenko na vtorom Vsebelorusskom narodnom sobranii* (http://president.gov.by/rus/president/speech/2001/vsebel_sobr.html) (1. desember 2004).

Lukasjenko, Aleksandr G. (2002) *Poslanie Prezidenta Respubliki Belarus' Lukasjenko A. G. Natsional'nomu sobraniju Respubliki Belarus'* (http://president.gov.by/rus/president/speech/2002/02poslan1.html) (1. desember 2004).

Lukasjenko, Aleksandr G. (2003) *Poslanie Prezidenta Respubliki Belarus' Aleksandra Lukasjenko k belorusskomu narodu i Parlamentu Respubliki Belarus'* (http://president.gov.by/rus/president/speech/2003/message/) (1. desember 2004).

Lukasjenko, Aleksandr G. (2004a) *Poslanie Prezidenta Respubliki Belarus' A. Lukasjenko Natsional'nomu sobraniju i belorusskomu narodu* (http://president.gov.by/rus/president/speech/2004/poslan/) (1. desember 2004).

Lukasjenko, Aleksandr G. (2004b) *Vystuplenie Prezidenta Respubliki Belarus' A. G. Lukasjenko na torzjestvennom sobranii, posvjasjtsjennom 60-j godovsjtsjine osvobozjdenija Respubliki Belarus' ot nemetsko-fasjistkikh zakhvattsjikov i Dnju Nezavisimosti Respubliki Belarus' (Dnju Respubliki)* (http://president.gov.by/rus/president/speech/2004/60let.html) (1. desember 2004).

Lukasjenko, Aleksandr G. (2004c) *Obrasjtsjenie Prezidenta Respubliki Belarus' A. G. Lukasjenko k belorusskomu narodu v svjazi s ob'javleniem referenduma* (http://president.gov.by/rus/president/speech/2004/obr.html) (1. desember 2004).

Lukasjenko, Aleksandr G. (2004d) *Vystuplenie Prezidenta Respubliki Belarus' A. Lukasjenko na tseremonii podpisanija Resjenija, prinjatogo respublikanskim referendumom* (http://president.gov.by/rus/president/speech/2004/sign/) (1. desember 2004).

Marples, David R. (1999) *Belarus: A Denationalized Nation.* Amsterdam: Harwood.

Marples, David R. (2004) «The Lukashenka Presidency and the Future of Belarus» i Egle Rindzeviciute (red.) *Contemporary Change in Belarus.* Huddinge: Södertörns högskola (7–20).

Matikevitsj, Vladimir (2003) *Nasjestvie: Neizvestnaja istorija izvestnogo prezidenta.* Moskva: Jauza.

Mihalisko, Kathleen J. (1997) «Belarus: Retreat to Authoritarianism» i Karen Dawisha & Bruce Parrott (red.) *Democratic Changes and Authoritarian Reactions in Russia, Ukraine, Belarus, and Moldova.* Cambridge: Cambridge University Press (223–81).

Sjeremet, Pavel & Svetlana Kalinkina (2004) Slutsjajnyj prezident. *Khartyja '97* (http://www.charter97.org/r/Actions/Sluch/Book/) (1. desember 2004).

Silitski, Vital (2004) Histarytsjny vybar Lukasjenki. *Arche* (2) (http://arche.home.by/2004-2/silicki204.htm) (1. desember 2004).

Suzdal'tsev, Andrej (2004) Belorus-Baltijskij kanal: Tjsast' II. Lukasjizm. *Nasje mnenie* (http://nmn.by/pub/151104/bel-balt2.html) (1. desember 2004).

Törnquist-Plewa, Barbara (1997) *Språk och identitet i Vitryssland. En studie i den vitryska nationalismens historia.* Lund: Slaviska institutionen.

Nordisk Øst·forum | 19 [1] 2005: 37–50 | ISSN 0801 – 7220

Hviderusland: Fra blødt til hårdt diktatur

Vibeke Sperling
udenrigsmedarbejder
ved dagbladet
Politiken

I Hvideruslands hovedstad Minsk førte regimets manipulering af resultaterne af parlamentsvalg og folkeafstemning 17. oktober sidste år til protestdemonstrationer over tre aftener. I Ukraines hovedstad Kijev kom daglige demonstrationer til at vare over en måned efter svindel med resultatet af anden runde af præsidentvalget 21. november. I Minsk mødte omkring 4000 frem, da demonstrationerne var på sit højeste. I Kijev var der tale om hundredtusinder daglig og op til en million i gaderne, da demonstrationerne i den ukrainske hovedstad var på sit højeste. Det hviderussiske regime viste sig dermed endnu engang i stand til at kontrollere situationen. Der var ikke flere demonstranter, end en bølge af arrestationer og flittig brug af knipler kunne klare. Det ledende oppositionsparti, Det Forenede Borgerpartis leder, Anatolij Lebedko, var blandt dem, som endte på hospitalet med alvorlige kvæstelser efter at være blevet gennemtævet af politi og sikkerhedsstyrker.

Ifølge valgkommissionen havde over 77 procent af vælgerne stemt for en forfatningsændring, så præsident Aleksandr Lukasjenko kan stille op til en tredje periode ved præsidentvalget næste år. På det tidspunkt vil han have styret Hviderusland i 12 år, hvor han har isoleret landet stadig mere fra omverdenen bortset fra Rusland og de tidligere sovjetrepublikker, hvor diktaturer endnu hersker.

Uafhængige opinionsundersøgelser viste, at det var yderst tvivlsomt, at Lukasjenko fik flertal for at tilsidesætte forfatningens begrænsning af præsidentmagten til to perioder. En exit poll gennemført af Gallups baltiske service viste, at selv hvis den officielle stemmedeltagelse på omkring 90 procent blev taget for pålydende, så havde mindre end de 50 procent af alle vælgere, som skulle

stemme ja for at gennemføre ændringen, støttet forslaget (*Reuters* 17. oktober 2004). Ved det samtidige parlamentsvalg vandt oppositionen ingen pladser i parlamentet. Det stemte hverken overens med forudgående opinionsundersøgelser eller uafhængige exit polls.

I morgen Hviderusland?

Blandt de fremmede flag, som prydede demonstrationerne i Kijev, var de hviderussiske mest talrige. Der er imidlertid mange grunde til at tvivle på, at Hviderusland bliver det næste tidligere kommunistiske land, der følger i Serbiens, Georgiens og Ukraines fodspor med folkelige opstande, der gennemtvinger et fredeligt magtskifte. En af grundene er, at Lukasjenko trods svindende popularitet stadig har langt større folkelig opbakning end Slobodan Milosevic havde i Serbien, Eduard Sjevardnadse i Georgien og Leonid Kutjma i Ukraine, der alle måtte kaste håndklædet i ringen, da tilstrækkeligt mange af deres undersåtter havde fået nok.

Umiddelbart så den «orange revolution» ud til at medføre yderligere undertrykkelse af oppositionen i Hviderusland. Den proces startede allerede efter Milosevics fald i 2000. Dengang erklærede Lukasjenko for offentligheden, at den primære lære, som han drog af udviklingen i Serbien, var, «at magten må forsvares». Den hviderussiske analytiker Vitali Silitski skrev i en længere analyse til *Transitions Online* (TOL) i december sidste år: «Siden da [2000] er Hviderusland, der længe blev opfattet som et blødt diktatur, der tillod et betragteligt rum for uafhængige organisationer og intellektuelt liv, hurtigt blevet et hårdt diktatur. Og det bliver stadig hårdere» (Silitski 2004). Silitski så forfatningsændringen, der blev opfattet som et forsøg på at sikre Lukasjenko præsidentmagten, indtil han går i graven, i det lys.

«Det er indlysende, at Lukasjenko svindlede med den seneste folkeafstemning, men han fik dog næsten 48 procent af stemmerne ifølge uafhængige observatører. Det er stadig en enorm folkelig opbakning,» sagde den russiske politiske analytiker, Andrej Piontkovskij, til radiostationen Moskvas Ekko (Ragozin 2005). Men at Lukasjenko ikke føler sig så helt sikker på, hvad hans folk kan finde på, viste hans forbavsende forsigtighed omkring udviklingen i Ukraine.

Mere fremsynet end Putin

Lukasjenkoregimets reaktioner på oppositionskandidaten Viktor Jusjtjenkos sejr i Ukraine blev langt mere afdæmpet end den russiske præsidentmagts. Aleksandr Lukasjenko var lige som Vladimir Putin hurtig til at lykønske Viktor Janukovitj med «sejren», da Janukovitj blev udråbt som vinder 21. november. Men de efterfølgende vanskeligheder for deres fælles ukrainske favorit blev behandlet bemærkelsesværdigt forskelligt i de to landes statskontrollerede medier. De russiske tv-stationer sendte en bølge af negativ omtale af Jusjtjenko, der blev kaldt alt fra CIA-agent til fascist og nazist. Vansiringen af hans ansigt af et mordforsøg med gift blev i de Kreml-tro russiske medier, støttet af en række såkaldte specialistudsagn, kaldt hans eget værk gennem druk og anden skørlevned. I de hviderussiske medier var personlig kritik af Jusjtjenko derimod sjælden og langt mere diskret. Lukasjenko syntes langt tidligere end Putin at have erkendt, at Jusjtjenko ville blive hans ukrainske kollega, som det var klogest ikke at brænde broer til.

De fleste hviderussere kan se russisk tv og må have undret sig over den store forskel i dækningen. Flere oppositionelle så det som et klart udtryk for, at de ukrainske begivenheder rystede Lukasjenkos magtapparat, for det plejer ikke at lade sig lede af diplomatiske overvejelser i kritikken af modstandere. I takt med at den ukrainske opposition vandt i styrke, valgte de hviderussiske mediekontrollører at reducere dækningen af begivenhederne i nabolandet til et minimum. Men i det omfang Ukraine blev nævnt, blev det pure afvist, at noget systemtruende var på vej. Hviderussiske statsmedier var enige med de russiske i, at der var tale om noget udenlandsk styret og finansieret. Lukasjenkos usædvanligt forsigtige reaktion, da den ukrainske folkelige opstand viste sig sikker på succes, blev opsummeret af værten på det ledende udenrigspolitiske program Verden Rundt den 18. december med ordene: «Ukraine skaber en vis usikkerhed».

Men hviderusserne kendte da meget vel til udviklingen via russisk tv og Hvideruslands egen opposition, i det omfang de observerede oppositionens aktioner. Den 10. december dannede omkring 400 demonstranter «en menneskekæde, som bekymrer sig» i centrum af Minsk. Det er i de seneste år blevet en tradition på årsdagen for underskrivelse af FN's menneskerettighedserklæring, som i Minsk bruges som mindedag for de modstandere af Lukasjenko, som forsvandt i 1999 og 2000 og som formodes dræbt. De forsvundne politikere var alle tidligere medlemmer af Lukasjenkos regering: tidligere indenrigsminister Jurij Sakharenko,

tidligere ministerpræsident Viktor Gontjar og tidligere formand for valgkommissionen, Anatolij Krasovskij. Journalisten var Dimitrij Savadskij. Ved seneste mindedag var inspirationen fra Kijev med. Demonstranterne bar ikke kun billeder af de tre forsvundne politikere og en journalist, men også bannere med teksten: «I dag Ukraine, i morgen Hviderusland». En 15-årig skoledreng sagde til TOL's korrespondent i Minsk: «Vi må ud i gaderne, for at hviske i vore køkkener skræmmer kun kakerlakkerne.» Menneskekæden blev sidste år også en chance for at mødes igen for mange oppositionelle, der havde lært hinanden at kende under den langvarige fest på Uafhængighedspladsen i Kijev.

Nye stramninger

Politiet forholdt sig ifølge mange demonstranter «forbavsende roligt» under demonstrationen 10. december, men demonstranterne forventede kun midlertidig tilbageholdenhed med kniplerne. Dagen forinden havde Lukasjenko udnævnt en ny leder af sin administration, Viktor Sjejman, tidligere statsanklager, som i en rapport fra Europarådet er udpeget som en af de ansvarlige for kidnapningen af dissidenter. Lukasjenko lagde i sin præsentation af sin nye stabschef ikke skjul på, at hans opgave var at stramme grebet yderligere om oppositionen. Præsidentadministrationen «skal være fangarmene, kontrollørerne, filtrene, det hele. Beskytte præsidenten mod enhver forkert beslutning», citerede tv ham for at have sagt til sin stab (*1 kanal* 9. desember 2004).

Lukasjenko advarede også om en angivelig ny taktik fra Vesten: at plante agenter i landets regeringskontorer. Det blev tolket som optakt til nye udrensninger i magtapparatet. «Vestlige stater er fast besluttet på at ødelægge hviderussiske myndigheder,» advarede præsidenten. Det er imidlertid indenrigspolitisk kontrol, som optager Lukasjenko langt mere end forholdet til omverdenen.

Et af de mere absurde eksempler på den seneste indenrigspolitiske stramning er, at hviderussiske radiostationer fra 1. januar i år kun må spille en udenlandsk sang for hver tre hviderussiske. Ifølge en ordre fra informationsministeriet skal 75 procent af al den musik, som radiostationerne spiller, være af hjemlig herkomst. De blev givet en frist til 17. januar til at opfylde kravet, ellers ville de blive lukket. Nina Rajevskaja, vicechef for ministeriets afdeling for de elektroniske medier, sagde til nyhedsbureauet BelaPan: «Når republikken Hviderusland stiller frekvenser til rådighed for FM-radiostationer, så er de forpligtet til at sende hviderussiske

produktioner. Hvorfor skulle vi vise så lidt respekt for vores egen kultur, at vi tillader dem at være udenlandsk domineret?» (Kudrytski 2005).

Det er en skærpelse af et krav i juli 2003 om, at halvdelen af den sendte musik skulle være hviderussisk. Den instruks blev i vidt omfang ignoreret, indtil Lukasjenko i november sidste år sagde under et møde med medierepræsentanter: «Om aftenen, når folk kører hjem i deres biler og lytter til radio, så skal stationerne sende vore egne produktioner» (Kudrytski 2005). Kort efter blev de nye instrukser bebudet, og informationsministeren meddelte, at han personligt ville kontrollere, at de blev efterlevet.

Ledelsen for Alfa Radio udtalte til BelaPan: «Befolkningen er ikke parat til at høre så meget hviderussisk musik, som ikke engang eksisterer endnu» (Kudrytski 2005). Og den uafhængige avis *Nasja Niva* fulgte op: «For at opfylde ordren må radiostationer grave LP'er frem, som selv edderkopper ignorerer.» Blandt problemerne ved indfrielsen af kravet til musikudbuddet i radio er også, at det er forbudt at sende musik af nogle af de mest populære hviderussiske bands og sangere, efter at de optrådte ved en demonstration i Minsk i juli sidste år imod Lukasjenkos ti år lange styre. Forbuddet inkluderer bl.a. det alternative rockband N.R.M., folke- og rockmusikgruppen Palats og andre blandt de få lokale bands, der har produceret populære hits.

Det er i det hele taget overordentligt svært at arrangere alternative koncerter i Hviderusland, så mange af grupperne optræder næsten kun i udlandet. Ukraines «orange revolution» gav dem en ny scene. N.R.M. var blandt de grupper, der underholdt demonstranterne på Uafhængighedspladsen i Kijev, og i andre ukrainske byer som Lviv optrådte hviderussiske bands flittigt for oppositionen.[1]

Restriktionerne imod udenlandsk musik vil givet bidrage til især den hviderussiske byungdoms følelse af at være tvangsisoleret fra omverdenen, men endnu er der ikke tegn på, at en ungdomsbevægelse er ved at vokse sig stærk som bevægelserne Otpor, Khmara og Pora, som var de mest effektive motorer bag folkelig mobilisering i henholdsvis Serbien, Georgien og Ukraine.

1 Nogle af de hviderussiske kunstnere har nydt en mindre kontroversiel opmærksomhed i nabolande. Det gælder f.eks. popmusikere, der har vundet priser i russiske popkonkurrencer på tv. En af dem var sidste år Natalja Podolskaja, der også vandt en privat modtagelse hos Lukasjenko, så hun er garanteret succes i landets elektroniske medier.

Selvudnævnt ny præsident

Et af de forhold, som gør en folkelig opstand i nær fremtid lidet sandsynlig i Hviderusland er, at det er svært at få øje på oppositionsfigurer, der kan spille en samlende rolle for en protestbevægelse. På længere sigt kan «en kerne af forretningsfolk, der er meget utilfredse med begrænsningerne på den frie markedsudvikling» måske stå i spidsen for en opstand, mener den britiske hvideruslandsekspert Jim Dingley (Ragozin 2005).

En sådan forretningsmand, Andrej Klimov, forhenværende medlem af parlamentet og tidligere politisk fange, har offentliggjort planer for en «revolution». Han har opfordret hviderusserne til at samles til demonstration for Lukasjenkos afgang på Oktoberpladsen i Minsk den 25. marts, årsdagen for Hvideruslands proklamering af uafhængighed i 1918. «Hvis vi kun bliver få, vil regimet ikke tøve. Men hvis titusinder går i gaderne som i Kijev, vil det ikke vove at skyde folk,» skrev Klimov i en pjece, som han lod trykke uden for landet i en halv million eksemplarer, der blev husstandsomdelt sidste år. Hvis en folkelig opstand ikke tvinger Lukasjenko fra magten i år, forudser Klimov starten på en regulær revolution samme dag i 2006.

Men at Klimov satser på opstand allerede i år, viser titlen på hans bog *Opstand 2005*, som er udgivet i Skt. Petersborg med detaljerede planer for en revolution. Detaljerede planer har han også for magtstrukturerne efter Lukasjenko. Han ser sig selv som kommende præsident og besætter i bogen andre topposter med forskellige oppositionsfigurer. Han udnævner over 300 personer til præcise poster, men havde ikke på forhånd spurgt de pågældende, om de ville på hans liste. Mange oppositionelle har protesteret voldsomt imod deres «udnævnelse», da de frygter, at alle på listen vil blive angrebet af den hviderussiske sikkerhedstjeneste, der karakteristisk nok stadig hedder KGB.

Forholdet til EU

Forud for valget og folkeafstemningen var Hvideruslands forhold til EU og USA blevet yderligere forværret. Måneden før udstedte EU indrejseforbud til fire hviderussiske topembedsmænd. Det kom efter Hvideruslands afvisning af en uvildig efterforskning af forsvundne oppositionelles skæbne. Tidligere på året havde Europarådet offentliggjort en rapport om forsvindingerne, hvori hviderussiske myndigheder anklages som direkte ansvarlige. Efter en analyse i retsvidenskabelig stil af de få tilgængelige beviser, konkluderede rapportens forfatter Christos Pourgourides, at «der er taget skridt på højeste plan» for at dække over sandheden (Pourgourides 2004).

De fire udelukkede fra indrejse i EU er indenrigsminister Vladimir Naumov, statsanklager og nu Lukasjenkos stabschef Viktor Sjejman, sportsminister Jurij Sivakov og topmedarbejder i sikkerhedstjenesten oberst Dmitrij Pavlitjenko. Det er folk, som EU og Europarådet anklager for at være hovedansvarlige for bortførelse af og måske drab på de forsvundne.

14 af de daværende 15 medlemmer af EU udstedte allerede i november 2002 indrejseforbud imod præsident Lukasjenko på grund af hans regimes systematiske overtrædelse af menneskerettighederne. Den tjekkiske regering havde forinden afvist at give Lukasjenko visum til at deltage i NATO-topmødet i samme måned. Som medlem af NATO's Partnerskab for Fred-program havde Lukasjenko formelt set ret til at deltage.[2]

Efter de seneste indrejseforbud imod hviderussiske topfolk kom Lukasjenko som efter tidligere tilfælde af vestlig kritik eller restriktioner med rasende udbrud. Han truede med at standse bevogtningen af Hvideruslands grænser, når det gælder narkohandlere og illegale indvandrede, som han lovede fri adgang til EU fra sit land (*BBC* 19. november 2002).

Forholdet til USA

Samtidig med EU's indrejseforbud udtalte det amerikanske udenrigsministerium, at det ville tage skridt til «at sikre, at hviderussiske embedsmænd, der er impliceret i disse politisk motiverede forsvindinger ikke ville være i stand til at rejse frit til USA» (*BBC* 28. september 2004). USA's præsident George W. Bush synes i sin anden præsidentperiode parat til at stramme kursen over for

2 Måneden forinden havde Hviderusland udvist alle medarbejdere ved Organisationen for Sikkerhed og Samarbejde i Europa, OSSE's mission i landet.

Lukasjenkos regime. I en programerklæring, før Condoleezza Rice overtog udenrigsministerposten, nævnte hun Hviderusland blandt lande, der er «udposter for tyranni» (Ragozin 2005).

Lukasjenko gav rasende igen med ordene: «Der er nogen, der ikke ønsker den slags frihed, der stinker af olie og er plasket til med blod» (Ragozin 2005). Sidste år vedtog USA den såkaldte *Belarus Democracy Act*, der indebærer sanktioner og skal fremme demokrati gennem græsrodsorganisationer og støtte til oppositionsmedier. Den indebærer også forbud imod amerikansk økonomisk støtte til landets myndigheder.

Radek Sikorski ved tænketanken American Enterprise Institute hævder, at «små summer af penge kan gøre meget for at fremme demokrati i Hviderusland» (Ragozin 2005). I et interview med BBC i januar i år talte han for «koldkrigsagtige aktiviteter som radiosending af reelle informationer ind i landet og støtte til undergrundsaviser». I stedet for visarestriktioner burde hviderussiske embedsmænd, der er under anklage for systemkritikernes forsvinden, opmuntres til at besøge Vesten og så arresteres, tilføjede han.

I realiteten har EU dog meget stærkere instrumenter end USA til at påvirke Hviderusland. Med tre nye medlemmer, Polen, Litauen og Letland, der grænser til Hviderusland, er Lukasjenko en alvorlig hovedpine for EU, som der er stadig større ønske i EU-kredsen om at gøre noget ved. Det kunne bl.a. være at love medlemskab af EU, hvis landet skaffer sig af med det diktatoriske regime og indleder de nødvendige reformer. Oppositionelle hviderussere mener, at det er en korrekt vestlig politik at vende ryggen til Lukasjenko, men de understreger, at der må samtidig findes veje til at fortælle hviderusserne, at Europa gerne byder landet velkommen uden Lukasjenko-diktaturet.

Forholdet til Rusland

Lukasjenkos regime kunne næppe overleve ret længe uden den økonomiske og politiske støtte fra Rusland. Derfor må USA og EU «bruge præsident Putin til at lægge pres på Lukasjenko», ifølge Radek Sikorski.

Ruslands ultranationalistiske fløje presser på for, at unionen mellem de to lande skal udvikles til reel genforening, men forholdet mellem Lukasjenko og Putin er mildest talt meget køligt. Det russiske underhus, Statsdumaen, godkendte med overvældende flertal 22. oktober sidste år den hviderussiske folkeafstemning som «fri, åben, demokratisk og legitim», men Putin har aldrig officielt

lykønsket Lukasjenko med sejren.

Derimod har Putin indirekte kritiseret Lukasjenko for at skaffe sig ret til at genopstille efter at have siddet i de to perioder, som forfatningen tidligere begrænsede en persons ret til posten til. Før et af sine besøg i Kijev op til det ukrainske præsidentvalg sagde Putin: «Jeg mener, at stabilitet er helt afgørende i mange lande nu. Kun styring via lov garanterer den stabilitet. Og der er en lov, som er basis for alt, og det er forfatningen. Den grundlæggende lov tillader kun to præsidentperioder i træk, og det vil jeg lade mig styre af.»

Putin har kastet både økonomisk og politisk koldt vand på forholdet til Hviderusland. Sidst i oktober underskrev Ruslands gasmonopol, Gazprom, en aftale med det ukrainske gasselskab Naftohas Ukrainy, der betyder en femdobling af transitten af russisk gas via Ukraine. Hviderusland har forgæves forsøgt at overtale Rusland til at sende mere gas gennem sit territorium.

Uafhængige hviderussiske analytikere har spekuleret i, hvem Lukasjenko rent faktisk ønskede på den ukrainske præsidentpost. Janukovitj syntes at være den naturlige præference, da han tilhører den mindst reformvenlige og mest prorussiske fløj i Ukraine. Men Lukasjenko kan i realiteten have foretrukket den provestlige Jusjtjenko ud fra den opfattelse, at det kunne få Putin til at indse, at Hviderusland er den sidste prorussiske bastion imod Vesten.

Der er uenighed i Jusjtjenkos stab om forholdet til Hviderusland. Anatolij Hrytsenko, en af lederne af Jusjtjenkos kampagnestab og ny ukrainsk forsvarsminister har bebudet «gode relationer til Hviderusland». En anden kampagneleder, Oleksandr Turtjynov, udtalte på en pressekonference: «Vi er altid parate til at samarbejde med Hvideruslands civilsamfund og opposition og føre samtaler om samarbejde på statsligt plan, men ikke med regimet, som ikke vil besvare spørgsmål om spektakulære forsvindinger og som afviser at demokratisere valgsystemet. Der må ikke være nogen tvetydighed, hvis vi vil være et civiliseret samfund. Når vestlige samfund har en konsekvent politik, så må vi heller ikke forholde os tavse.» Jusjtjenko vil, når det kommere til stykket, formentlig vælge et pragmatisk og ikke-konfrontatorisk forhold til Lukasjenko.

Lukasjenko er et større problem for Putin som en yderst besværlig allieret. Men allieret er han, så det kan næppe ventes, at Vesten kan formå Putin til at være den, som giver Lukasjenko dødsstødet. Strategisk kontrol med Hviderusland er for vigtig til, at Putin vil risikere en ukrainsk udvikling i landet. Militært er Hviderusland som et militærdistrikt under Moskva, men økonomisk søger Putin at holde landet mere på afstand, da den stadig overvejende sovjetsty-

rede hviderussiske økonomi vil være dyr for Rusland at integrere.

Med Putin-regimets stadig større begrænsning af russiske mediers og det civile samfunds friheder er der heller ikke udsigt til, at Rusland vil bidrage til at lægge pres på Hviderusland for demokratisering i så henseende. Men der er fortsat større spillerum for medievirksomheder i Rusland end i Hviderusland, så hviderussiske oppositionsaviser kan hente hjælp på russiske trykkerier og i russiske bladredaktioner.

Trængte medier

Jelena Jaksjik ved det hviderussiske ugemagasin *Salidarnastj* (Solidaritet) sagde i en samtale, som jeg havde med hende og andre hviderussiske mediefolk op til valget: «Vi er i den absurde situation, at vores avis trykkes i Rusland, da staten kontrollerer trykkerierne og forbyder dem at trykke vores, men den distribueres gennem det ligeledes statskontrollerede distributionssystem. De kan lukke os når som helst.»[3]

Vera Dedok ved *Nasja Niva*, der udkommer to gange i ugen sagde, at hendes blad er i samme situation. Natalja Khalanskaja, journalist ved regionalavisen *Vetjernij Bobrujsk* i det østlige Hviderusland, sagde: «Vores avis er (...) formelt set uafhængig, men ikke reelt, da den opererer under stærk selvcensur, da den ikke ønsker at udfordre det autoritære regime.»[4]

Jelena Jaksjik og Vera Dedok afviste, at selvcensur plager deres aviser. «Men der er tale om meget streng selvkontrol. Når vi kan blive lukket når som helst, må vi krydstjekke og krydstjekke vore oplysninger,» sagde de. «Vi har jurister tilknyttet, der kontrollerer, om vore artikler indeholder noget, som vi formelt set kan hænges op på. De politiske angreb imod os, kan vi ikke gardere os imod.»

Regimet har et utal af metoder som bødestraffe for «bagvaskelse», der er store nok til at lukke de økonomisk trængte uafhængige aviser, som primært lever af medarbejdernes idealisme. Men de lever også af en modig skare af ældre kvinder, som udgør flertallet af gadesælgerne af oppositionspublikationer, som postvæsenet ikke vil bringe ud, og kioskerne ikke tør sælge.

Journalister imødeså valget med særlig spænding, for oppositionelle valgkoalitioner stillede op denne gang, mens oppositionen boykottede det forudgående valg i år 2000 med den begrundelse, at

3 Intervju til *Politiken* 13. september 2004. Siden Lukasjenko kom til magten i 1994, er oppositionsaviser rutinemæssigt lukket foran alle valg.

4 Begge i intervju til *Politiken* 13. september 2004.

der ingen chancer var for et frit og fair valg. Selv om ingen var i tvivl om, at regimet også i oktober sidste år ville kontrollere resultatet, uanset hvordan vælgerne stemte, besluttede oppositionspartierne, at det var nødvendigt at præsentere alternativer for befolkningen. Det gav medierne en vis mulighed for at gøre det samme, men de varede sig meget for at blive taget som gidsler for oppositionen, fremhævede de journalister, som jeg talte med.

Instrumenter for befolkningen

Til spørgsmålet hvad den nye valgsituation betød for oppositionspressen, sagde medieforsker Ales Antipenko: «Der er sket en meget stor ændring. Tidligere var de uafhængige aviser ikke særligt uafhængige, fordi de var tilknyttet hver sit oppositionsparti. Journalisterne var politikere, og oppositionspartierne opfattede de kritiske aviser som deres ejendom og krævede, at de blot arbejdede for dem. Det er heldigvis ændret radikalt. Nu opfatter de reelt uafhængige omkring 20 aviser og blade deres rolle som meget vigtigere, som instrumenter for befolkningen og ikke for politikerne.»[5] Jelena Jaksjik sagde, at hendes *Salidarnastj*, der udgives af det uafhængige journalistforbund, ikke skriver i skingre toner om regimet og Lukasjenkos diktatoriske magtudøvelse:

> Vi forsøger i stedet at afsløre dem gennem humor, satire og tegneserier. Vi skriver ikke meget om Lukasjenko. Vi vil ikke give ham den reklame, som selv negativ omtale kan være. Vi skriver om hviderussernes liv, som det er, som modvægt til tvs hyldest til det angiveligt fantastiske liv, som Lukasjenko har givet sit håbløst forarmede folk.

Blandt de ting, som bladet for nylig havde gjort en del ved, var det hysteri, som regimet sidste sommer oppiskede omkring De Olympiske Lege. «Lukasjenko sammenligner vore sportsfolk med såkaldt olympiske helte i landbruget. Vi skriver selvfølgelig om resultaterne, men gør grin med den officielle ideologi,» sagde Jaksjik.

Lukasjenko kalder sin kærlighed til sport sin «største kvalitet». Han bruger dygtigt sport som et propagandainstrument og har udviklet et gigantisk sportsligt statsmaskineri i stil med det, som masseproducerede olympiske medaljer i sovjettiden.[6] Lukasjenko lod sig udråbe til formand for landets olympiske komite i 1997, sætter

5 Intervju til *Politiken* 13. september 2004.

6 Sport er som alt andet i Hviderusland topcentraliseret. Formanden for Lukasjenkos sikkerhedsråd, Gennadij Nevyglas, er også formand for fodboldforbundet.

mål for medaljehøsten i stil med mål for landbruget i sovjettiden og plejer myten om Hviderusland som en sportslig supermagt. Hans mål for legene i Athen var 25 medaljer for landet med ti millioner indbyggere. Det blev til 15.

Oppositionen ønsker selvfølgelig også medaljer, men ved at sporten er Lukasjenkos felt. Det er ikke udsædvanligt at høre oppositionelle tale om, hvorvidt dette eller hint sportsresultat svækker eller styrker præsidentens popularitet. De tre journalister Jaksjik, Dedok og Khalanskaja var ellers enige om at Lukasjenkos popularitet generelt er for nedadgående på grund af den sociale og økonomiske elendighed i landet. «Derfor er det også ekstra vigtigt, at uafhængige aviser koncentrerer sig om at tage levevilkårene og befolkningens daglige problemer alvorligt, i stedet for at deltage i politiske hundeslagsmål,» sagde Natalja Khalanskaja.

Vender Lukasjenko ryggen

Uafhængige meningsmålinger har vist, at Lukasjenko stadig bakkes op af omkring 60 procent af landbefolkningen, kun en fjerdedel af befolkningen i de større byer og omkring 35 procent af hele befolkningen. Der menes at være pyntet på alle valg i hans tid, men han ville dog stadig have været i stand til at vinde på ærlig vis. Ifølge Ales Antipenko er det:

> (...) en mærkværdig situation. I stedet for entusiastisk støtte til ham som tidligere, vender folk nu bare ryggen til Lukasjenko. Men de fleste er politisk passive og ser ingen mulighed for at ændre situationen. Hviderusland er svangert med ændringer, men det kan blive et meget, meget langt svangerskab.

Almindelige hviderussere har ofte givet udtryk for, at de har mistet tilliden til Lukasjenko, men heller ikke stoler på oppositionen, der har viet for mange kræfter til nationalistiske paroler og forsvaret for hviderussisk kultur og for få til alternative økonomiske og sociale programmer. «En vigtig del af vores valgdækning er interviews med yngre oppositionspolitikere, der har vist reel vilje og opfindsomhed til at forbedre levevilkårene lokalt,» udtalte Vera Dedok. Ales Antipenko ser det som den bedste mediestrategi at satse på radiostationer, der sender fra udlandet. Han var medinitiativtager til en radiostation, der skal sende fra Polen.

> Alle blade kan lukkes når som helst. Det sker gang på gang. De samme journalister og redaktører starter så et nyt blad. Det er dyrt, og de skal

> starte forfra hver gang. Det strategisk set eneste rigtige er at satse på en radiostation i et naboland, som de ikke kan lukke. Vi er allerede officielt registreret i Polen.

Gruppen bag radiostationen i Polen havde håbet at gå i luften før valget. Men det nåede de ikke. «Vi har simpelthen ikke skaffet nok penge,» klagede Antipenko. «Den internationale mangel på interesse for Hviderusland gør arbejdet ekstra svært for os.» Omverdenens interesse blev dog først skærpet af udviklingen omkring folkeafstemningen og er siden øget markant som følge af udviklingen i Ukraine. Det har allerede betydet et kraftigt opsving i støtten til hviderussiske oppositionsmedier.

Samling af oppositionen

Et af de store spørgsmål for Hviderusland er, om det seneste års tendenser til samling af en tidligere dybt splittet opposition vil fortsætte og skabe slagkraftige lederfigurer og politiske programmer. Det var et vigtigt fremskridt, at de fleste oppositionspartier valgte at stille op til det seneste parlamentsvalg med 5 Plus som den ledende oppositionskoalition. Oppositionen så i modsætning til ved valget i 2000 en chance for at bringe alternative budskaber ud til vælgerne, selv om de ikke kom til orde i den statskontrollerede presse.

Og selv om det ikke gav oppositionen nogen repræsentation i parlamentet, udtrykte mange oppositionsledere stor tilfredshed med, at det havde skabt kontakt med hviderussere også i fjerne kroge af landet. Selv om oppositionens møder blev saboteret af systemtro lokale ledere med et utal af ufine metoder, blev det af den ikke partistyrede oppositionspresse fremhævet som yderst positivt, at oppositionsledere drog ud i landet og hørte om folks daglige problemer. Og som *Nasja Niva* skrev, så gav «valgkampen mange almindelige hviderussere, der troede, at oppositionen kun beskæftigede sig med kritik af Lukasjenko, et indtryk af, at de tog sig af almindelige menneskers problemer».

Lukasjenko sagde før valget, at oppositionen skulle «reduceres til støv», og at regeringsstøttede kandidater ville vinde alle 110 pladser i underhuset i første runde. «Vi har nok magt og tekniske muligheder til en jordskredssejr ved valget og folkeafstemningen,» sagde han. Det blev set som en direkte opfordring til at svindle med resultaterne. Valgkommissionens formand afviste kritik af mediernes ensidige propaganda for magten med ordene: «De statslige medier er et instrument for den statslige ideologi. Det er absurd at

kræve, at de skulle give plads for propaganda imod ja ved folkeafstemningen.»

40 procent af de kandidater, som oppositionen ønskede at opstille, blev nægtet plads på stemmesedlerne. En del af dem med den begrundelse, at de havde krænket præsidenten. Andrej Klimov har sagt om sine revolutionsplaner: «Hviderusland er ikke Ukraine. Det er svært at gå i gaderne med følelse af at være dømt til nederlag. Men har vi noget andet valg?» Det er hele oppositionen formentlig enig i, at de ikke har. Lukasjenko er uden for pædagogisk rækkevidde for demokratisering via frie og fair valg, præcis som Milosevic og Kutjma. Kun folkelig opstand kan frempresse ændringer.

En oppositionsplan med større chancer for at lykkes end Klimovs begyndte at tage form, da over 150 kandidater til parlamentet, der enten var blevet nægtet opstilling eller «tabte» i oktober, samledes i Minsk den 19. december i fjor. De var indkaldt til en kongres, som flere gange var blevet udskudt, fordi ingen turde huse forsamlingen, der omfattede alle oppositionsledere. Heller ikke i december lykkedes det imidlertid for kongressen at komme inden døre. Det såkaldt Tysk-hviderussiske Uddannelsescenter, som den var indkaldt til, nægtede at lade de delegerede komme ind, efter at stedet havde fået en telefonisk advarsel fra byrådet i Minsk. «Dette er et tegn på, at regimet et bange for os,» sagde Anatolij Lebedko fra Det Forenede Borgerparti. Det blev besluttet at holde kongressen i Vilnius i Litauen, Smolensk i Rusland eller i den seneste revolutionsby i det tidligere Sovjetunionen, Kijev. Det vigtigste for oppositionen er at finde en måde at udpege en fælles oppositionskandidat til præsidentvalget i 2006. Det er øjensynlig, som medieforskeren Ales Antipenko siger, at: «Hviderusland er svangert med ændringer, men det kan blive et meget, meget langt svangerskab.»

Litteratur

Belarus Democracy Act of 2004. Public law 108-347 (http://www.house.gov/chrissmith/laws/HR854.htm).

Kudrytski, Alyaksandr (2005) Radio Hit. *Transitions Online* (http://www.tol.cz/look/TOLrus/article.tpl?IdLanguage=1&IdPublication =4&NrIssue=98&NrSection=1&NrArticle=13333).

Pourgourides, Christos (2004) Disappeared persons in Belarus. *PACE* (http://assembly.coe.int/Mainf.asp?link=http://assembly.coe.int/documents/WorkingDocs/doc04/EDOC10062.htm).

Ragozin, Leonid (2005) Analysis: Belarus Defies West. *BBC News* (http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4192381.stm).

Silitski, Vitali (2004) Has the age of revolutions ended? *Transitions Online* (http://www.tol.cz).

Nordisk Øst·forum | 19 [1] 2005: 51–66 | ISSN 0801 – 7220

Den politiska kulturen i det nya Ukraina

En generationsanalys

Arsenij Svynarenko
doktorand, sociologi,
Aleksanderinstitutet,
Helsingfors universitet

Under de senaste 15 åren har den ukrainska staten och det ukrainska samhället genomgått omfattande politiska, ekonomiska och sociala omvälvningar. Krisen på 1990-talet påverkade i högsta grad livsstilen, värderingarna och attityderna hos de olika sociala grupperna i landet. I den här artikeln presenteras de viktigaste tendenserna i förändringen inom den politiska kulturen över flera generationer i den moderna staten Ukraina. Förklaringarna baserar sig på två antaganden: att kontexten av politisk socialisering inverkar på värderingarna och attityderna hos generationerna och att föräldrarna i dagens ukrainska samhälle har fått en allt viktigare roll som generationsövergripande förmedlare av de värderingar och attityder som utgör grunden för den etniska och nationella kulturen. Dessa två antaganden är viktiga med tanke på hur långsamt den politiska kulturen förändras jämfört med den snabba förändringen inom det politiska systemet.

Den politiska kulturen i Ukraina diskuteras utgående från empiriska data från tre studier som utfördes 1997–2003 i städer och byar i södra Ukraina. Studierna genomfördes av en forskningsgrupp vid Metjnikov-universitetet i Odessa. I den första studien (från 1997) samlades 575 standardiserade intervjuer in. Urvalet representerade köns-, ålders- och utbildningsstrukturen hos befolkningen i södra Ukraina. Den andra studien genomfördes samma år i skolor i området. Standardiserade intervjuer samlades in från 400 elever i åldern 15–17 år. En tredje studie genomfördes år 2003 bland personer i åldern 18 år och uppåt; 635 standardiserade intervjuer samlades in från ett representativt urval som reflekterade de grundläggande demografiska kategorierna i de södra delarna av Ukraina.

Kontext

Det har gått nästan 15 år sedan de plötsliga och dramatiska händelser i Sovjetunionen som resulterade i dess kollaps och i uppkomsten av flera självständiga stater. En del av dessa stater återupptog stolt den självständighet som de fråntagits i slutet på 1930-talet. Andra länder, bland dem Ukraina, hade däremot inte smakat på självständighet tidigare (förutom en kort period av autonomi under första världskriget och inbördeskriget).

I många länder initierades övergången till självständighet av en stegrande ekonomisk kris och uppkomsten av medborgarrörelser – folkfronter – som fick stor popularitet och utvecklades till en kraftfull opposition mot kommuniststatens politiska maskineri. Folkfronterna krävde demokrati, ett medborgarsamhälle och erkännande av de mänskliga rättigheterna – målet var att skapa drägliga levnadsförhållanden för befolkningen. Oavhängigheten från Sovjetunionen erhölls genom titulärnationernas och deras eliters kamp mot sovjetförvaltningen, det vill säga Moskva. Ofta vände man sig även mot ryska och rysktalande personer och deras organisationer (som till exempel «interfronterna»), som symboliserade sovjetockupation, repressionen och förtrycket av de nationella kulturerna.

Min analys av den politiska kulturen i det moderna ukrainska samhället fokuserar på dess centrala element: de etniska och nationella identiteterna. Psykologiska, sociologiska och politiska teorier kring identitet och identifikation hävdar att «jaget» (hos en individ, en grupp eller en nation) kräver, förutom en konstruktiv och enhetlig uppfattning av «jaget» vid en given tidpunkt, också en uppfattning om hur man skiljer sig från «de andra». Om en sådan motpol saknas, kan den även «tänkas» eller «konstrueras» för att rättfärdiga «jaget», samhället och nationen. Samtidigt, om «de andra» visar sig för starka kan givetvis följden bli en marginalisering och omdaning av «jaget»: Antingen blir det egna «jaget» starkare eller det förloras helt (Erikson 1994, Smith 1991).[1]

I många av de tidigare sovjetrepublikerna var det klart vem «de andra» var – ryssarna och de rysktalande folken – vilket bidrog till att stärka de nationella eliternas och nationernas självkänsla visavi deras syn på den etniska och kulturella mångfalden och i synnerhet på framtiden, alltså visionen om nationellt oberoende. I andra länder, som till exempel Ukraina och Vitryssland, var det mycket svårare att motsätta sig «de andra». Det kulturella (inklusive språkliga), politiska och ekonomiska avståndet kändes mindre. Den

1 Om politisk identitet i övergångssamhällen, se Svynarenko (2001).

politiska och kulturella eliten i de här länderna hade skolats av det sovjetiska utbildningssystemet och politiska systemet till att se sina egna respektive nationer som Rysslands «brodernationer». Inga etniska konflikter bröt ut i de här två länderna och många av det nya medborgarsamhällets institutioner (som exempelvis folkfronterna och olika etniska och politiska organisationer) miste snart sitt stöd bland folket i och med att politisk självständighet åtföljdes av en djupgående ekonomisk kris inom storindustrin (Wilson 1996).

De ukrainska och vitryska ekonomierna hade under sovjettiden utvecklats till en väsentlig del av den sovjetiska ekonomin, nära sammanbunden med den ryska industrin. I Ukraina bidrog den sovjetiska industrialiseringspolitiken även till en etnisk diversifiering av samhället. Många bland de högutbildade och bland den industriella eliten i de östra och södra delarna av landet hade antingen fått sin utbildning i Ryssland eller var av rysk härkomst. Å andra sidan ledde satsningarna på industrin nära den ryska gränsen i öst till att jordbruksekonomins ställning stärktes i de västra och centrala delarna av Ukraina, varför de här områdena närmast blev enklaver av den etniska kulturen och identiteten i Ukraina. En symbolisk «ukrainisering» infördes dessutom genom sovjetiska insatser för att anställa etniska ukrainare inom förvaltningen och partiorganisationen i Kiev såväl som i regionerna.

Efter perestrojkan, under hela 1990-talet, ökade antalet politiska partier. Utöver de olika befolkningsgruppernas ideologiska behov och intressen, svarade partierna på de politiska och ekonomiska ambitionerna hos de nya ekonomiska och politiska eliterna. I Ukraina ledde den här utvecklingen till att de regionala eliterna och industriella/ ekonomiska grupperingarna stärkte sin ställning, speciellt i landets östra delar.

Kulturell förändring

Kultur går inte att förändra i en handvändning. Man kan ändra på lagarna och regelverken, men det tar flera år att ändra på de grundläggande aspekterna i den underliggande kulturen. Ändå kommer effekterna av omdaningen sannolikt inte att likna de revolutionära visionerna speciellt mycket, samtidigt som viktiga element av det gamla samhällsmönstret kommer att bevaras. När en grundläggande kulturell förändring äger rum, slår den dessutom sannolikt snabbare igenom bland yngre människor (där motståndet från tidigare inlärning inte är lika starkt) än hos äldre, med skillnader mellan generationerna som följd (Inglehart 1990: 19).

Nyckelbegrepp för åldersindelningen är «åldersgrupp», «kohort» och «generation». Inom sociologin anses både den kronologiska åldern och den sociala åldern vara viktiga för studiet av den kulturella differentieringen inom ett samhälle och dess grupper. Den spanska filosofen José Ortega y Gasset har hävdat att begreppet ålder inte anknyter till den matematiska utan den levande verkligheten. Ålder kan inte hänföras till ett visst datum: i individens livsgång är ålder ett förutbestämt livslopp, den är inte något visst datum utan en rad av datum (Ortega-i-Gasset 2000: 261). Därför utgör jämställda grupper (på engelska *peers*) ingen demografisk kategori utan en kategori för kulturell analys.

Jag anser att begreppet «generation» beskriver identifikationsprocesserna bättre både på individ- och gruppnivå. Det definierar länken mellan två funktioner inom den sociala identiteten: socialisering och gruppbildning. Som ett sociologiskt begrepp sammanför «generation» de sociala egenskaperna inom en åldersgrupp och en social kontext. Genom att tillämpa de definitioner av social tid som myntats av Norbert Elias kan generationerna i grund och botten ses som personliga och kollektiva erfarenheter i någon del av den sociala verkligheten (Elias 1992). Till exempel har unga människor både sina egna unika värderingar jämsides med mera generella värderingar som länkar dem till äldre kohorter. Karl Mannheims generationsteori (Mannheim 1972) kan enligt min uppfattning utvecklas vidare genom att begrunda det sociologiska generationsbegreppet på samma sätt som antyds av Ortega y Gasset (2000): generationen som ett forskningsgrepp.

Min vidare analys av den kulturella förändringen i Ukraina kommer att fokusera på de aspekter av den nationella identiteten som domineras av både de kulturella och politiska diskurserna: nationalitet, etnicitet och interetniska förhållanden. I detta sammanhang kan etniska identiteter avse både skillnaderna mellan ålderskohorterna och generationerna. «Identitet» definieras här som känslan av att tillhöra en gemenskap. Den utformas av en gemensam historia och nutid samt av utsikterna inför en gemensam framtid (Smith 1991, Jadov 1994). Vanligen grundar identitet sig också på enhetliga livsstilar, traditioner, värderingar och en världssyn som uppkommit vid en viss tid och som återspeglar «tidsandan». Identitet är en sociokognitiv konstruktion, med både en rumslig och en tidsmässig dimension, som aktiveras och formas av större sociala krafter (Anderson 1983). Vid uppkomsten av en identitet spelar vissa nyckelögonblick in, det vill säga stunder då kulturella faktorer (språk, värderingar och så vidare) och sociala faktorer (kapitalism,

socialism, staten och så vidare) sammanstrålar och omdanar den kollektiva uppfattningen av det nationella «jaget».

Anthony Smith definierar den nationella identiteten som en produkt av både «naturlig kontinuitet» och medveten manipulering (Smith 1995). Den naturliga kontinuiteten föds ur den existerande etniska identiteten och gemenskapen, medan medveten manipulering uppnås genom åminnelse, genom att åberopa «behovet av gemenskap» som en väsentlig del av identitetsskapandet. Enligt Smiths uppfattning utgör dessa två element grunden för den nationella identiteten som därigenom blir den mest grundläggande och övergripande av de olika typerna av kollektiv identitet. Detta perspektiv kan väl tillämpas på studier av övergångssamhällen.

Identiteten formas genom att man jämför sin egen grupp, «oss», med «de andra» eller «främlingarna». Ens identitet påverkas av hur «de andra» ser den. I denna iakttagelsens stund kan identiteten antingen stärkas eller omdanas. Identiteten som tillhörande «oss» kan förändras om något av dess attribut inte motsvarar förväntningarna hos medlemmarna i gruppen vid en viss tidpunkt och under vissa omständigheter. Som en följd av detta kan «vi»-identiteten förstärkas, försvagas eller inlemmas i en mer dominerande identitet, eller också omdanas till en ny identitet. Identitetsförlusten kan leda till negativa värderingsförändringar. Den här fasen i förändringen av identiteten kan beskrivas som marginalisering. De onormalt snabba samhälleliga förändringarna i Ukraina skapar oundvikligen en känsla av osäkerhet bland de unga vad beträffar de politiska, ekonomiska och sociala sektorerna. Det uppkommer nya identiteter, som till exempel «medborgare i det självständiga Ukraina», men innebörderna av dem är tidvis oklara.[2] Marginaliseringen av unga ukrainare kan i detta hänseende ses som ett resultat av en utvecklingsprocess där olika kulturer medverkar. I det aktuella fallet är det fråga om den gamla sovjetkulturen (den politiska kulturen i den tidigare sovjetrepubliken Ukraina) och den nya politiska miljön som skapar variation i dagens politiska kultur (Svynarenko 2001).

Under övergångsperioden är styrkan i den ukrainska eller ryska politiska nationella identiteten sammanbunden med det ekonomiska läget och styrkan i välfärdssystemet i de här länderna. När den ekonomiska och samhälleliga omgivningen för vardagslivet är väl organiserad är människorna mer motiverade att identifiera sig med

2 Staten Ukraina är en ny konstruktion. Därigenom finns det inga hävdvunna normer som kunde utgöra grundvalen för denna nya stat. Det finns inga givna historiska minnen eller ursprungliga politiska traditioner för ukrainskt medborgarskap som kan tillämpas på det nya systemet.

den politiska gemenskap som tillhandahåller sådana fördelar.[3]

Vi bör också ta i betraktande olika temporära identiteter. Hur identiteter konstrueras påverkas främst av retrospektivt tänkande, nutidstänkande och framtida tänkande. Den retrospektiva identiteten grundar sig företrädesvis på de historiska minnena hos människorna i en gemenskap. Nutidsidentiteten förutsätter oundvikligen ekonomisk och social stabilitet i landet. Därför brukar den inte framhävas och den har inte heller någon större inverkan på människors sätt att agera. Den framtida identiteten grundar sig på en hypotetisk social verklighet utgående från förväntningar, bedömningar och antaganden om gemenskapens framtid. Den här typen av identitet kan förintas eller försvagas om vardagsrealiteten står i bjärt kontrast till idéerna och förväntningarna om den egna framtiden i landet.

I den moderna staten och det moderna samhället blir vardagslivet allt mer kulturellt enhetligt. Tanken om en succession av nationella och etniska traditioner har i många avseenden ersatts av en urban och utilitaristisk syn på kulturen. De viktigaste kulturella distinktionerna med avseende på den nationella mentaliteten förefaller vara under allt större tryck från en universell businessfilosofi (Weber 1978). Något som gör det ytterst intressant att analysera unga människors identiteter i övergångsstaterna är att de ofta utsätts för korstryck: å ena sidan påverkas de av traditionalismen hos de äldre generationerna, medan de å andra sidan ser möjligheterna som demokrati och en globaliserad kultur medför. De olika nationella identiteterna hos unga är också intressanta ur en sociologisk synvinkel eftersom ungdomen är en period i livet då de politiska identiteterna tar form. Detta innebär inte att identiteterna under vuxenålder är mera koherenta, utan att ungdomen är den tid då vissa delar av bakgrunden till alla senare identiteter formas.

3 Som motargument kan visserligen framhållas att det flera gånger i historien har funnits stater och perioder i vilka ekonomiska och politiska kriser medfört en förstärkning av den nationella identiteten. Detta kan förklaras på olika sätt. Först och främst bör man studera innehållet i den nationella och etniska identiteten i de givna situationerna och sammanhangen. Vilka är de viktigaste beståndsdelarna i sådana identiteter? Vilka är de dominerande diskurserna? I vissa fall ser vi en mycket stark etnisk identitet. Den kan växa fram ur en uttrycklig opposition mot «främlingarna» eller «dem». «Främlingarna» kan beskyllas för alla ekonomiska och andra problem. I andra fall utgör «främlingarna» ingen avgörande faktor i uppbyggnaden av «vi»-identiteten.

Nationella och etniska identiteter

Den relativa styrkan eller svagheten hos vissa identiteter kan visserligen mätas, men denna mätning är till sin natur relativt abstrakt med avseende på betydelsen och innebörden av de här identiteterna. Det bästa sättet att studera och utreda «betydelsen» av olika identiteter är genom kvalitativa intervjuer. Vid tillämpning av ett kvantitativt forskningsgrepp, kan standardiserade intervjuer användas på två olika sätt: antingen kan man ställa frågor om identiteten som lämpar sig för utvecklade statistiska analyser (korrelations-, faktor- och klusteranalys) eller en serie av indirekta och djuplodande frågor som kan analyseras med matematiska metoder.

Studierna som genomfördes år 1997 och 2003 visar en stark korrelation mellan den ukrainska nationella och den «etniska» identiteten. Detta hänför sig å ena sidan till de etniska identiteterna hos de många olika etniska grupperna som intervjuades, varmed det är fråga om ett företrädesvis kulturellt fenomen. Å andra sidan är det fråga om den ukrainska nationella identiteten som ett sociopolitiskt fenomen. Mitt antagande, på basis av den starka statistiska korrelationen mellan de här två identiteterna, är att de etniska grupperna i Ukraina inte motsätter sig staten Ukraina och ett samhälle där de behandlas som likvärdiga. Detta bidrar till utvecklingen av toleranta etniska relationer. Med andra ord innebär denna korrelation att de flesta etniska grupperna i Ukraina godtar staten som en multietnisk gemenskap som inte ger en etnisk majoritet förtur framom etniska minoriteter: ju starkare den etniska identiteten är, desto starkare är också känslan av en ukrainsk nationell identitet.

Studierna visade samtidigt att det finns en stark negativ korrelation mellan den ukrainska och den *ryska* nationella identiteten. Detta vittnar om att dessa identiteter är ömsesidigt uteslutande för majoriteten av folket. När det dessutom finns en stark korrelation mellan den «ryska» och den «sovjetiska» identiteten kan man med fog anta att det finns en tendens att likställa den ryska identiteten, ryska staten och samhället med sovjetiska dito. I alla kohorter ses Ryssland som Sovjetunionens politiska och kulturella efterföljare.

I motsats till den ryska nationella identiteten i den postsovjetiska Ryska federationen (Svynarenko 2005), visar studier som gjorts i Ukraina att för ukrainarna är känslan av samhörighet med Europa viktig för uppbyggandet av den egna nationella identiteten. Samtidigt tycks den etniska identiteten vara nära sammanlänkad med både en nationell och en europeisk identitet. Detta innebär att människorna i en etnisk grupp uppfattar sig själva tillhörande en

(företrädesvis kulturell) sfär som de uppfattar som Europa. Vidare är den europeiska identiteten sammanbunden med en global identitet – ett «världsmedborgarskap».

I kärnan av den sociala identiteten ligger den subjektiva medvetenheten om huvudsyftet med identiteten, en nivå av medverkan i de sociala strukturerna inom den egna gemenskapen, inklusive att man följer dess normer och värderingar. Med åldern blir individen (till en viss grad) allt mer medveten om hur han eller hon hör ihop med det system av sociala relationer som de statliga institutionerna i Ukraina representerar. Detta hör samman med känslan av historisk samhörighet med ens eget livslopp och «livsloppet» för det politiska systemet eller gemenskapen. I varje fall motsvarar den nationella identiteten de mest märkbara dragen av de sociala strukturer inom vilka den uppkommit. Den nationella identiteten hos de äldre generationerna skapades under den stabila perioden som inföll under sovjettiden. I dag överför de sin identitet på Ukraina. Studier visar att denna överföring har som följd att den äldre generationens ukrainska nationella identitet upplöses i en sovjetidentitet. Unga människor i det ukrainska övergångssamhället balanserar däremot mellan två kulturella system: dels den tidigare sovjetstaten, dels den nya ukrainska staten. De är involverade i en socialiseringsprocess inom båda systemen. Av detta följer en viss marginalisering bland unga ukrainare, i synnerhet unga vuxna.

I frågan om den politiska kulturen skulle det vara en alltför grov förenkling att påstå att de unga har en helt annan identitet jämfört med de vuxna och åldringarna. En analys av endast tre åldersko-horter ger ingen trovärdig bild av den åldersbundna variationen i den politiska identiteten i Ukraina. Från en forskningsmetodisk synvinkel är det viktigt att definiera minst fyra eller fem kohorter och härvid beakta två faktorer: inverkan av ålder respektive generation. I ett övergångssamhälle utgör nedärvda värderingar, normer och attityder en indirekt länk mellan de äldre och de yngre generationerna. När de unga skall utforma sina egna attityder, åsikter, värderingar och normer kan de inte direkt tillämpa arvet från de äldre generationerna, som inte relaterar till de förändringar som skett i samhället. Detta kan leda till att de unga blir alltmer självständiga och självtillräckliga för varje generation, men i själva verket är det ett mer komplicerat fenomen. Jag hävdar att föräldrarnas förmedlande roll fortsättningsvis är viktig för utformningen av världssynen hos de unga under förhållanden som kännetecknas av genomgripande sociala förändringar.

Den etniska identiteten i praktiken

Jag skall åskådliggöra skillnaderna mellan generationerna i det moderna ukrainska samhället med hjälp av exempel på etnisk identifikation. Respondenterna ombads att beskriva sina egna känslor kring etnicitet genom att ange i hur hög grad de är av samma eller annan åsikt om följande fjorton påståenden:

1. Det är viktigt för mig att tillhöra [den egna etniska gruppen].
2. Jag är stolt över att tillhöra [den egna etniska gruppen].
3. Jag känner samhörighet med mitt historiska fädernesland.
4. Jag är stolt över mitt historiska fädernesland.
5. Inga människor i världen är bättre än de som tillhör samma etniska grupp som jag.
6. Ju mer inflytande människor i min etniska grupp har på andra, desto bättre för dem.
7. Det är helt egalt för mitt folk att bli ledande i världen.
8. Jag känner samhörighet med Ukraina.
9. Jag är stolt över Ukraina.
10. Det är viktigt för mig att (etniska) ukrainare ser mig som en av dem.
11. Jag är stolt över att (etniska) ukrainare ser mig som en av dem.
12. Ukraina tillhör endast (etniska) ukrainare.
13. Ukraina tillhör endast dem som åtminstone är födda där.
14. Ukraina tillhör dem som kommer hit och tar ukrainskt medborgarskap.

Påståendena konstruerades så att de skulle täcka en stor variation av etnocentriska känslor. Respondenterna skulle använda en femgradig skala för att ange hur mycket de var av samma eller annan åsikt med varje påstående. Korstabulering visade att personer inom alla ålderskohorter uttryckte en hög grad av etnisk tolerans och inte hyste radikala nationalistiska eller etnocentriska känslor.

För att hitta underliggande tendenser inom de etnocentriska identiteterna och differentiera mellan ålderskohorterna använde jag faktoranalys.[4] Genom faktoranalysen kunde de tre viktigaste elementen för uppbyggnaden av de etniska identiteterna hos befolkningen i södra Ukraina särskiljas: (a) självreferens i förhållande till en etnisk grupp och etnisk *själv*erkänsla, (b) etnisk erkännande och

4 Maximal sannolikhet är använd som extraktionsmetod med varimaxrotation för var och en av de fem ålderskohorterna.

*grupp*erkänsla och (c) etnocentrism gentemot andra utgående från en ställning inom «vi»-gruppen. Varje ålderskohort hade en unik sammansättning av nationella och etniska identiteter, men det finns också vissa likheter mellan kohorterna. Hos unga respondenter, i åldern 18–22 år, liknar uppbyggnaden av den etniska identiteten den hos respondenterna i åldern 31–45 år. Respondenter i åldern 23–30 år företer liknande tendenser som äldre personer (från 55 år och uppåt). Respondenterna i kohorten 46–55 år verkade stå mellan generationerna, men företedde dock mera likheter med de äldre generationerna.

Det kan antas att i kontexten av etniska förhållanden är föräldrarnas förmedlande roll viktig vid uppbyggnaden av etniska identiteter och överföringen av nationella och etniska kulturer från en generation till följande. Den viktigaste skillnaden mellan de olika generationsgrupperna finns i hur de etniska identiteterna konstrueras.

Generationsgrupp ett består av respondenter i åldern 18–22 år (betecknas i det vidare som generation «barn-1») och respondenter i åldern 31–45 år (generation «föräldrar-1»). De viktigaste faktorerna som beskriver den nationella/etniska identiteten i dessa grupper var:

1) Självreferens till en nationell/etnisk gemenskap: Identiteten konstrueras genom självverkänsla som en medlem av gemenskapen, med personliga känslor av nationell stolthet. Schematiskt kan denna identifikation beskrivas som [det individuella «jaget»] ⇒ [vi-gruppen], där pilen visar jämförelse- och referensriktningen hos individen. Denna typ av «jag»-orienterad identitet innebär att individer hänför sig till en gemenskap för att definiera sitt «jag».
2) Etniskt erkännande: Framhäver den etniska gemenskapens betydelse för etnisk självbestämmande på det individuella planet och lyfter grupperkänslan framom känslan av etnisk individuell självtillräcklighet. Schematiskt kan identifikationsriktningen framställas som [vi-gruppen] ⇒ [det individuella «jaget»].
3) Etnocentrism: Identifieringen grundar sig på artikuleringen av den egna gruppens överlägsenhet över andra gemenskaper. Känslan av «oss» stärks genom att den ställs mot «de andra» och genom att man handlar (bedömer) utgående från en ställning inom den egna gruppen. Schematiskt kan riktningen av denna kollektiva identifiering framställas som [vi-gruppen] ⇒ [de andra].

Identitetsstrategin i den här gruppen kan beskrivas som *aktiv* självidentifiering med en nationell/etnisk grupp som grundar sig på självreferens med en grupp, självverkänsla och därmed anknuten tillhörighet för en individ i en grupp och som utgår från gruppens ställning i förhållande till andra. Individen accepteras som en medlem i gemenskapen och börjar agera på ett sätt som grundar sig på gemenskapens regler och normer.

Generationsgrupp två består av respondenter i åldern 23–30 år (generation «barn-2») och över 56 år (generation «föräldrar-2»). Uppbyggnaden av deras etniska identitet beskrivs genom följande förlopp:

1) Etniskt erkännande av nationella grupper,
2) Självreferens till en etnisk gemenskap, och
3) Etnocentrism.

Som vi kan se baserar sig identifieringsstrategin hos de här generationerna på att individen först erkänns av gemenskapen, vilket sedan ger upphov till självverkänsla som en medlem av gruppen. Efter detta agerar individen som en accepterad gruppmedlem från en position inom en nationell/etnisk gemenskap gentemot andra nationella/etniska grupper. Den här typen av strategi kan i regel beskrivas som företrädesvis *passiv* etnisk identifiering med en försvagad känsla av det egna jaget, som underordnar sig vi-gruppen.

Mitt påstående är att skillnaderna i strategierna vid uppbyggnaden av den nationella/etniska identiteten reflekterar de största sociokulturella skillnaderna mellan generationerna med avseende på hur de förhåller sig till frågor som nationalitet och etnicitet. Den första identifieringsstrategin framhäver personlighetens roll i den egna identitetsskapande processen som domineras av individualistiska värden, medan den andra strategin grundar sig på vikten av «allmän» grupperkänsla visavi individens personlighet och etniska «jag» som påverkas av kollektivistiska värden.

Analys av generationerna

Resultaten av faktoranalysen tyder på att uppbyggnaden av etniska identiteter domineras av antingen «kollektivistiska» eller «individualistiska» värden och synsätt (se tabell 1). Enligt metodologin för generationsanalys infaller den formativa perioden för en viss generation ungefär mellan 12 och 24 års ålder. Utgående från detta kan man länka varje åldersgrupp och dess politiska socialisering

till en viss social och historisk kontext. De yngsta respondenterna som intervjuades i samband med studien representerar den senaste generationen vars kulturella och politiska socialisering inföll i början av 1990-talet. Deras hypotetiska föräldrar, åldersgruppen 31–45 år (föräldrar-1»), har spelat den största rollen när det gäller utformningen av de ungas målsättningar, värderingar, attityder och livsstrategier. Denna generation utformades åter som en kulturell generation ungefär mellan 1962 och 1976, det vill säga perioden av «töväder» (på ryska *ottepel*) i Sovjetunionen. Kombinationen av de relativt likartade erfarenheterna hos den unga «demokratiserade» generationen och den «liberaliserade» föräldragenerationen gynnar individualistiska värderingar i motsats till de påtvingade kollektivistiska värderingarna.

«Barn-2» och «föräldrar-2» kännetecknas däremot av kollektivistisk nationell/etnisk identifiering. «Barn-2» (unga vuxna i åldern 23–30 år) utformades som en kulturell generation i slutet av 1970-talet och början av 1980-talet under den så kallade stagnationsperioden. «Föräldrar-2», från cirka 55 år och uppåt, behandlas i den här studien som en enhetlig grupp i stället för att spjälkas upp i mindre segment. Detta innebär att man inte kan följa upp skillnaderna mellan tidigare generationer utan man måste behandla dem mera allmänt som en grupp «Stalin-generationer» (människor vars socialisering i tonåren inföll under Stalin-tiden). Det finns i själva verket ytterligare generationer, till exempel «industrialiserings- och kollektiviseringsgenerationen», den «krigstida generationen», den

Tabell 1. Kontextualisering av konstruktionen av etnisk identitet

	Utformningen av kollektiv identitet	Generation
Den sovjetiska världen	«Vi»: inledningsvis insikt om en grupp av «oss» «Jag»: självidentifiering «De andra»: insikt om att man skiljer sig från «de andra», gränsdragning	• Krigs- och Stalin-generationerna • Stagnationsgenerationen
Den post-sovjetiska världen	«Jag»: inledningsvis självidentifiering, självetablering «Vi»: vidkännande av den egna gruppen «De»: dragning av gränser mellan oss och de andra[5]	• Tövädersgenerationen • Perestrojkagenerationen

5 För unga individer hade detta element av identifieringen ofta en specifik betydelse och det var viktigare än andra element (något som antyder marginalisering).

Figur 1. Föräldrarnas förmedlande roll i utformningen av generationerna

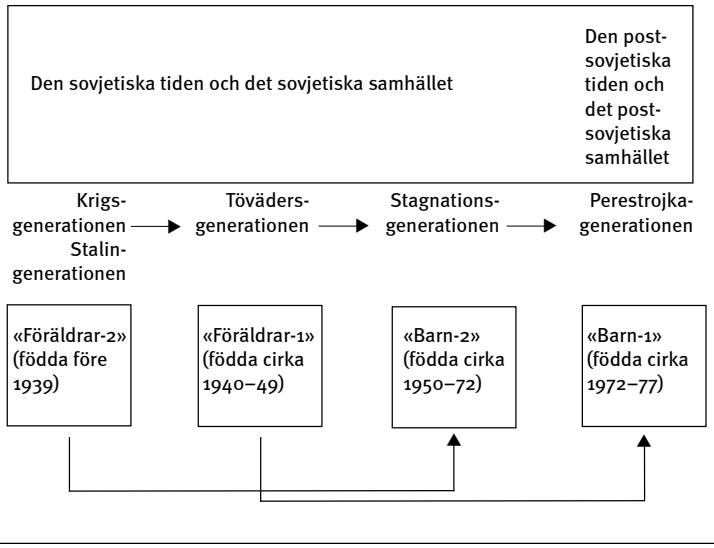

«efterkrigstida återuppbyggnadsgenerationen» och så vidare. Det viktigaste sociala draget hos denna grupp av generationer är att deras nationella/kulturella identiteter utformades under en tid som utmärktes av en kollektivistisk ideologi med mycket specifik uppfattning av stat och kultur (sovjetstaten och sovjetkulturen). Denna kollektivistiska känsla överfördes framgångsrikt från «föräldrar-2» till «barn-2» och omfattade de strategier som styr uppbyggnaden av den nationella/etniska identiteten.

Genom att tillämpa generationskonceptet är det möjligt att placera in de olika generationerna i sina respektive historiska kontexter. Då kan varje generation länkas till en annan genom förhållandet «föräldrar–barn»: «Stalingenerationen» till «stagnationsgenerationen» och «töväderssgenerationen» till «perestrojkagenerationen». De här två grupperna utgör (eller lever i) två olika världar som särskiljs genom sina beteende- och identifieringsmönster, sina värderingar och sina politiska orienteringar (se figur 1).

Gruppen som lever i «den sovjetiska världen» identifierar sig med sovjetrepubliken Ukraina och «sovjetnationen» och deras kollektivistiska värderingar återspeglas i deras kollektiva identiteter. Gruppen som lever i «den post-sovjetiska världen/det självständiga Ukraina» har starka etniska och kosmopolitiska identiteter. De ser

Ukraina som en självständig och demokratisk europeisk stat. Deras kollektiva identiteter grundar sig på individualistiska värderingar.

Förutom de övergripande förändringarna i den sovjetiska ideologin, förekom det beträffande etniska och nationella frågeställningar beaktansvärda förändringar i den sovjetiska nationalitetspolitiken. Till exempel fick många av dem som var unga i Ukraina på 1940-talet bevittna förtryck av sina etniska kulturer, medan de som var unga på 1950-talet fick njuta av en relativt liberal politik gentemot etniska grupper. I mitten av 1980-talet uppstod en ny våg av etnisk väckelse.

Politisk kultur i Ukraina

Mäter man den ukrainska nationella identiteten genom ukrainsk patriotism framträder personer i ålderskategorin från 55 år och uppåt som den mest patriotiska generationen. De unga ukrainska medborgarna synes mycket mindre «patriotiska». En förklaring till detta kan vara att de unga ännu inte har utvecklats tillräckligt för att medverka i de samhälleliga och politiska systemen, varför de inte uppfattar politisk och nationell självverkänsla som något viktigt. Den nationella identiteten bland unga försvagas också av de ekonomiska och sociala problemen under övergångsperioden.

Genom att mäta betydelsen av olika kollektiva identiteter och korrelationen mellan dem kan man vidare observera skillnaderna mellan «världarna» som de olika generationerna i Ukraina lever i («sovjetvärlden» respektive «det självständiga Ukraina»). Det råder knappt någon konsensus om vad för slags land man är medborgare i. Vidare har generationerna olika prioriteter beträffande utformningen av den etniska identiteten. De skillnader i tolkningarna av gemenskapernas innebörd som diskuterats här utgör ett viktigt element i förklaringen av variationen i attityderna gentemot de politiska och ekonomiska förändringarna. Vidare kan denna variation också spela en viktig roll i utvecklingen av olika strategier för anpassningen till förändringar, liksom också för strategier och modeller för medborgardeltagande. Vid en diskussion om de kulturella aspekterna av det politiska deltagandet kan därför efter min uppfatning studiet av skillnaderna mellan generationer vara lika viktigt som till exempel studiet av skillnaderna mellan samhällsklasser eller inkomstkategorier.

De insamlade intervjuerna tyder på betydande politisk marginalisering av de unga. Unga ukrainare (i synnerhet unga vuxna) har i själva verket deltagit i två system, det sovjetiska och det post-sov-

jetiska. De växte upp och utbildades i Sovjetunionen och möttes sedan av en ny arbetsmarknad under den ekonomiska och politiska övergångsperioden. Föräldrarna och far- och morföräldrarna växte upp, utbildades och medverkade i det sovjetiska politiska och ekonomiska systemet. Den politiska och kulturella marginalisering de unga vuxna möter i den nya politiska och ekonomiska verklighet de lever i stärks ytterligare av de signaler föräldragenerationen gett sina barn i socialiseringsprocessen.

Problematiken kring kontinuitet och förändring är en av de centrala frågorna i studiet av uppkomsten av nationella identiteter i de «nya demokratierna». När unga personer skall utforma sina egna attityder, inställningar, värderingar och normer (beträffande sin politiska och nationella identitet) kan de inte direkt tillämpa arvet från de äldre generationerna, som inte bemöter förändringarna i samhället. Den här situationen leder sannolikt å ena sidan till att de unga blir mera självständiga och självtillräckliga. Å andra sidan förekommer en större likgiltighet när det gäller allt deltagande i såväl officiella organisationer som medborgarrörelser. I en atmosfär av utbredd misstro gentemot officiella institutioner och framför allt de institutioner som representerar staten (armén, statsförvaltningen, de politiska partierna) är det mer sannolikt att de unga hittar alternativa sätt för sitt deltagande, såsom auktoritära religiösa sekter eller kriminella organisationer, eller proteströstar på «starka» politiska ledare som inte vidkänns nomenklaturan i staten.

I den «samtida» sociala verkligheten kan vi urskilja kulturella generationer som utformats i det förgångna. I diskussionen om de etniska och nationella identiteterna ser vi att uppkomsten av en ny generation påverkas av tre faktorer: arvet från föräldragenerationen, samtida sociala processer (det kulturella och politiska läget i dagens sociala verklighet) och visioner om framtiden för nationen eller etniska gruppen. Det viktigaste fyndet i undersökningen är sannolikt att det finns en klar tendens bland äldre personer att fortsättningsvis se dagens Ukraina i kontexten av det forna Sovjetunionen – för dem är Ukraina fortfarande i första hand «sovjetrepubliken Ukraina» – medan unga människor ser Ukraina i en europeisk kulturell och politisk kontext.

Litteratur

Anderson, Benedict (1983) *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism.* London: Verso.

Elias, Norbert (1992) *Time: An Essay*. Oxford: Blackwell.

Erikson, Erik H. (1994) *Identity and the Life Cycle*. New York, NY: Norton.

Inglehart, Ronald (1990) *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Mannheim, Karl (1972) *Essays on the Sociology of Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.

Jadov, Vladimir (1994) «Sotsialnye identifikatsii litjnosti v usloviach bystrych sotsialnych peremen» i Vladimir Jadov (red.) *Sotsialnaja identifikatsija litjnosti.* Moskva: Institut sotsiologii RAN.

Ortega-i-Gasset, Chose [Ortega y Gasset, Jose] (red.: A. Rutkevitj) (2000) *Izbrannye trudy.* Moskva: Ves mir.

Smith, Anthony D. (1991) *National Identity*. London: Penguin Books.

Smith, Anthony D. (1995) *Nations and Nationalism in the Global Era.* Cambridge: Polity Press.

Svynarenko, Arseniy (2001) «National, Political and Cultural Identities of Youth: Tendencies in Post-Soviet Ukraine» i Helena Helve & Claire Wallace (red.) *Youth, Citizenship and Empowerment*. Aldershot: Ashgate.

Svynarenko, Arseniy (kommande) «Growing to be a citizen: civil society and youth policies in Russian Karelia» i Harri Melin (red.) *Social Structure, Public Space and Civil Society in Karelia.* Helsinki: Kikimora Publications.

Weber, Max (1978) *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism.* 2:a uppl. London: George Allen & Unwin.

Wilson, Andrew (1996) *Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith.* Cambridge: Cambridge University Press.

Nordisk Øst·forum | 19 [1] 2005: 67–84 | ISSN 0801 – 7220

Ukraina mellan öst och väst före och efter den orangea revolutionen

Jakob Hedenskog
Ukraina-analytiker
vid Totalförsvarets
forskningsinstitut
(FOI)

Hösten 2004 i Kiev gick mer än vanligt i orange färg. Massdemonstrationerna efter den andra valomgången den 21 november, vilken underkändes av Högsta domstolen på grund av massivt valfusk, bar oppositionens färg – orange. Protesterna lamslog under flera veckor det politiska livet i landet och ledde fram till ett omval den 26 december, där oppositionsledaren Viktor Jusjtjenko slutligen kunde väljas till landets tredje president under självständigheten sedan 1991. Såväl valet som den framkallade valkrisen visade att Ukraina är ett ytterst delat land, där de västra och centrala delarna stödde oppositionsledaren Viktor Jusjtjenko och de östra och södra delarna den dåvarande regimens representant, premiärminister Viktor Janukovytj. Även om Jusjtjenko inte valde att fokusera på utrikespolitik i sitt politiska valmanifest var hans ambitioner att ansluta Ukraina till EU, NATO och WTO sedan länge väl kända. Janukovytj, som stöddes av Kreml, spelade däremot ut det ryska kortet och appellerade i sin kampanj till anti-amerikanska känslor.

Denna artikel behandlar Ukrainas status mellan öst och väst både i skenet av händelserna under hösten 2004, men också med ett nutidshistoriskt perspektiv med utgångspunkt i den ukrainska självständighetsförklaringen år 1991.

Artikeln bygger till stora delar på författarens rapport *The Ukrainian Dilemma: Relations with Russia and the West in the Context of the 2004 Presidential Elections* (2004). För mer detaljerade nothänvisningar hänvisas till rapporten.

Ukrainas betydelse för säkerheten i Europa

Ukraina är Europas till ytan största land, näst efter Ryssland, med 603 700 km^2 och med över 47 miljoner invånare. Detta är dock bara ett av flera skäl till att utvecklingen i Ukraina inte är oväsentlig för resten av Europa. Just Ukrainas betydelse för säkerheten i Europa har ofta betonats av Zbigniew Brzezinski, tidigare säkerhetsrådgivare till president Jimmy Carter. Även om Ukraina inte är vad Brzezinski kallar en geostrategisk spelare (*geo-strategic player*), argumenterar han för att Ukraina är en av bara fem geopolitiska «pivåer» eller centrala aktörer (*geo-political pivots*), stater vars betydelse kan härledas inte främst från deras egen makt och vilja utan snarare från deras känsliga geografiska läge och från konsekvenserna av deras potentiella utsatta villkor för de geostrategiska spelarnas beteende.[1] Det självständiga Ukraina är enligt Brzezinski viktigt genom att dess blotta existens transformerar Ryssland från ett euroasiatiskt imperium till en företrädelsevis asiatisk stat, åtminstone i geografiskt hänseende, med kraftigt begränsade geostrategiska möjligheter åt väster och söder. På det sättet fungerar Ukraina som en buffert för Öst- och Centraleuropa mot ryskt inflytande. Det självständiga Ukraina fungerar också, enligt Brzezinski, som en «katalysator» för andra nyckelspelare i den postsovjetiska regionen genom att uppmuntra stater som till exempel Uzbekistan att, i viss utsträckning, motverka ryska planer på att använda Oberoende Staters Samvälde (OSS) som ett medel för att öka det ryska inflytandet över de forna sovjetrepublikerna (Brzezinski 1997: 40–41, 46–47, 92–93, 147).

För Brzezinski var uppkomsten av Ukraina på den europeiska kartan därför jämförbar i geopolitisk signifikans med Tysklands enande. På samma sätt som Österrikes upptagande i Västtyskland hade en säkerhetsförstärkande effekt på Västeuropa hade, menar Brzezinski, Ukrainas självständighet en motsvarande effekt på östra Europa genom att skifta den geopolitiska gestaltningen av Europa och därmed bidra till förhöjd säkerhet för andra länder. För Polen till exempel innebar Ukrainas självständighet att det traditionella polska dilemmat av att hotas av två expanderande stater samtidigt från både öst och väst undanröjdes. Även Rumäniens säkerhet höjdes jämfört med den tidigare situationen, då landet gränsat till Sovjetunionen eller det ryska imperiet. På samma sätt höjdes säkerheten för Turkiet eftersom Ukrainas självständighet avsevärt

1 Enligt Brzezinski är de andra geopolitiska pivåerna, vid sidan av Ukraina, Azerbajdzjan, Sydkorea, Turkiet och Iran.

begränsade Rysslands geopolitiska betydelse i Medelhavsregionen (Brzezinski 1998: 4).

Det är alltså tydligt att Ukrainas självständighet har varit en nyckelfaktor i formandet av säkerhetssituationen i Europa efter det kalla krigets slut, men störst har nog ändå dess påverkan varit på Ryssland. På grund av den långa och komplicerade historien av samlevnad, och de kulturella och språkliga närheterna har Ukraina alltid haft en unik ställning bland Rysslands grannländer. Under en lång tid förnekade Ryssland till och med själva existensen av ett ukrainskt folk och ett ukrainskt språk separat från de ryska. Rysslands framväxt som en europeisk stormakt under Peter I var i hög grad en följd av dess tidigare expansion in på ukrainskt territorium. Rysslands fortsatta expansion ner mot Svarta havet i Ukraina under Katarina II bekräftade denna stormaktsstatus. Under sovjettiden var Ukraina den näst största av sovjetrepublikerna, högt industrialiserat och, tillsammans med Vitryssland, mer integrerat med Ryssland än de övriga delrepublikerna. Just därför kom Ukrainas självständighet att innebära själva dödsstöten för Sovjetunionen, något som Gorbatjov noterade när han sa att ett Sovjetunionen utan Ukraina var «otänkbart» (Marples 1996). Även Jeltsin var klar över att om han misslyckades med att få Ukraina att skriva på ett nytt unionsavtal 1991, skulle Ryssland inte heller skriva under för, som han retoriskt frågade, «vad, när allt kommer omkring, är en union utan Ukraina?» (*RFE/RL Friends and Partners* 2 december 1991).

Också den starka koppling som Ukraina har till myten om Rysslands bildande genom *Kievskaja Rus*, det första östslaviska riket, Kievs traditionella position som «alla ryska städers moder» samt den folkliga föreställningen av Ukraina som «Lillryssland» gjorde att Ryssland utan Ukraina hamnade i något av en identitetskris. Eftersom Ryssland aldrig utvecklat en nationell identitet bortkopplad från imperiebygget, innebar förlusten av Ukraina att hela dess historiska legitimitet som stormakt kom att ifrågasättas.

Komplicerade relationer med öst och väst

Ukrainas hela självständighetsperiod har präglats av landets mellanstatus i Europa. Under de första åren av självständighet hade Ukraina komplicerade relationer både till öst och väst på grund av dess vägran att ge upp sitt innehav av strategiska kärnvapen, som blivit kvar på ukrainskt territorium efter Sovjetunionens upplösning. Ukrainas förste president, Leonid Kravtjuk, försökte använda vapnen som en avskräckningseffekt mot Ryssland och som ett påtryckningsmedel

för att få ekonomisk hjälp från väst. Den politiken misslyckades emellertid kapitalt. Istället för att betraktas som en seriös aspirant för medlemskap i västerländska organisationer betraktades Ukraina som potentiellt hot mot den europeiska säkerheten. Därför stödde väst Rysslands krav på att Ukraina, liksom redan Vitryssland och Kazakstan gjort, skulle överföra de strategiska kärnvapnen till Ryssland. Ukrainas utpressningstaktik förstärkte istället en politik utarbetad för NATO och USA under George Bush den äldres presidenttid om att prioritera Ryssland i relationerna inom den postsovjetiska sfären, kallad «Ryssland först»-politiken.

Vid slutet av 1993 började dock Kravtjuk inse att den ukrainska positionen i kärnvapenfrågan hade isolerat landet från väst, inte minst finansiellt, och han omprövade landets kärnvapenpolitik. I november 1993 ratificerade det ukrainska parlamentet START-1 och i januari 1994 skrev Kravtjuk under ett uttalande tillsammans med Jeltsin och Bush om att de strategiska kärnvapnen skulle överföras till Ryssland. Enligt uttalandet gav USA Ukraina vissa säkerhetsförsäkringar – om än inga egentliga garantier – samt finansiellt stöd för överföringen av kärnvapnen till Ryssland. I februari 1994 ratificerade det ukrainska parlamentet, Verchovna Rada, Icke-spridningsavtalet (NPT) och samma månad blev Ukraina det första landet av de förra sovjetrepublikerna som anslöt sig till NATO:s program Partnerskap för fred (PfP).

Parallellt med att Ukraina inledde samarbetet med NATO, försämrades relationerna mellan Ryssland och väst. Den «smekmånad» som präglat relationerna direkt efter Sovjetunionens fall var definitivt till ända 1993. Ryssland visade istället ett allt tydligare missnöje med vad man menade vara en avvaktande attityd från västs sida till Rysslands ekonomiska reformer. Samtidigt började Kreml oroas över de allt närmare kontakterna mellan NATO och flera före detta medlemmar ur Warszawapakten. Väst å sin sida började se på utvecklingen i Ryssland med större skepsis. Det våldsamma upplösandet av Högsta sovjet i oktober 1993 följt av valet till det nya parlamentet i december, då ultranationalisten Vladimir Zjirinovskij nådde stora framgångar, samt utbrottet av det första Tjetjenien-kriget i december 1994 var alla händelser som hade stor inverkan på relationen mellan Ryssland och väst.

Som ett resultat av detta inleddes i väst, i synnerhet hos NATO och den nya Clinton-administrationen i USA, en politik som avlägsnade sig från den «Ryssland först»-doktrin som gällt under George Bush den äldre till förmån för en ny politik gentemot Ukraina, baserad på vad Brzezinski kallar «geopolitisk pluralism» inom det

före detta Sovjetunionen. Denna politik fann sitt uttryck i en opartisk behandling av Moskva och Kiev. Ukraina behandlades inte längre som ett instabilt land med kaospotential utan som en potentiell strategisk partner och motvikt mot Ryssland inom OSS. Ukraina kom att ges en central roll som ett «lackmustest» för presumtiva neoimperialistiska tendenser från Ryssland inom OSS. Tanken bakom denna politik var att Ukraina skulle utvecklas till en NATO-vänlig buffertzon mellan västalliansen och Ryssland.

Under resten av 1990-talet utvecklades Ukrainas relationer med NATO mycket positivt. 1997 slöts ett speciellt avtal om partnerskap, vilket omfattade en rad samarbetsområden som rörde militära reformer, konfliktprevention, ekonomisk säkerhet, icke-spridningsfrågor och krishantering. Avtalet gav visserligen inga formella säkerhetsgarantier åt Ukraina men gav ändå psykologiskt, liksom även ekonomiskt och politiskt stöd till Ukrainas självständighet och territoriella integritet. Om inte annat sände det en otvetydig signal till Ryssland att Ukraina inte utan vidare kunde involveras i en rysk intressesfär. Samma år öppnade NATO ett informationskontor i Kiev, vilket två år senare följdes av ett sambandskontor. Ett annat utslag av den nya amerikanska linjen var USA:s stöd till skapandet av GUAM, en löst sammanhållen organisation bestående av Georgien, Ukraina, Azerbajdzjan och Moldova.[2] Under slutet av 1990-talet blev Ukraina också en viktig övningspartner för flera NATO-länder och landet upplät stora militära övningsfält för träning av NATO:s fredsfrämjande förband.

Lösningen av kärnvapenfrågan 1994 hade också positiva effekter på Ukrainas relationer till EU, vilka dittills inte förändrat sig nämnvärt efter unionens erkännande av Ukrainas självständighet tre år tidigare. I juni 1994 undertecknades ett partnerskaps- och samarbetsavtal (PCA), som emellertid inte trädde i kraft förrän fyra år senare på grund av en utdragen ratificeringsprocess från EU:s sida. Under toppmötet i Helsingfors 1999 antog EU en gemensam strategi för samarbetet med Ukraina. Dokumentet uttalade visserligen stöd för Ukrainas demokratiska och ekonomiska transformeringsprocesser och stärkande av samarbetet mellan Ukraina och EU, men öppnade inte upp för ett framtida ukrainskt EU-medlemskap. Den försiktighet som präglade den gemensamma strategin visade att EU:s och NATO:s politik gentemot Ukraina inte var koordinerade utan snarare motsade varandra. NATO – och i synnerhet USA – ver-

2 GUAM grundades på amerikanskt initiativ 1997. Två år senare slöt sig Uzbekistan till samarbetet, varvid namnet ändrades till GUUAM.

kade tillmäta Ukraina en större strategisk betydelse än merparten av EU:s dåvarande medlemsländer.

De förbättrade relationerna mellan Ukraina och väst – i synnerhet NATO – tvingade så småningom Ryssland att försöka normalisera sina egna relationer med Ukraina för att inte låta landet helt glida in i en västlig intressesfär. 1997 undertecknades ett avtal om uppdelningen av den sovjetiska Svartahavsmarinen, en fråga som försvårat relationerna mellan länderna sedan Ukrainas självständighet. Enligt avtalet tilldelades Ryssland mer än 80 procent av fartygen samt rätten att hyra marinbasen i Sevastopol på Krim i 20 år framöver. Samma år undertecknade Kutjma och Jeltsin ett avtal om vänskap och samarbete, genom vilket Ryssland formellt erkände Ukrainas territoriella integritet och den ukrainska suveräniteten över Krim, som historiskt har starka band till Ryssland och där befolkningsmajoriteten är rysk.

Även om avtalet från 1997 var en milstolpe i normaliseringen av relationerna mellan Ukraina och Ryssland löste det dock inte alla problem i det bilaterala förhållandet. Ryssland fortsatte att uttrycka klagomål över vad som uppfattades som en «tvångsmässig ukrainisering» av landets ryskspråkiga befolkning. Dessutom ökade Ukrainas energiskuld till Ryssland lavinartat och Ryssland anklagade Ukraina för att tappa gas från transitledningarna genom landet och sälja den till världsmarknadspris till väst. Ryssland irriterade sig vidare över Ukrainas samarbete med NATO och EU. Även Ukrainas försök att – som en av medlemmarna i GUUAM – utöva ett alternativt ledarskap inom OSS bemöttes mycket negativt av Ryssland.

Putin tar kommandot över rysk Ukrainapolitik

Även om en normalisering av relationerna skett under Jeltsins andra mandatperiod var det alltså uppenbart att förhållandet på nytt var på väg att stagnera vid den tidpunkt Vladimir Putin blev vald till president i mars 2000. Fyra faktorer bidrog emellertid till att radikalt förbättra relationerna inom de två första åren av Putins första mandatperiod.

Den första faktorn var att Putin förhöll sig betydligt mer pragmatisk till Ukraina än sin föregångare, den trötte och sjuke Jeltsin. Putin var inte emotionell på samma sätt som Jeltsin varit och föreföll betrakta Ukraina som en någorlunda jämbördig partner, snarare än som en före detta delrepublik i en union dominerad av Ryssland.

Den andra faktorn var de motsägelsefulla trenderna inom den

ukrainska inrikespolitiken, vilka verkade i Rysslands favör. Efter att Kutjma blivit omvald för en andra mandatperiod i november 1999 bildades en center/höger-majoritet i parlamentet och den liberale nationalbankschefen Viktor Jusjtjenko utsågs till premiärminister. Året därpå inträffade emellertid den så kallade «Kassettskandalen», där anklagelser baserade på hemliga inspelningar från Kutjmas kabinett pekade ut presidenten för att ha sanktionerat mordet på en kritisk journalist. Anklagelserna isolerade Kutjma från väst och försämrade Ukrainas relationer med EU och NATO. Samtidigt bidrog anklagelserna indirekt till att förbättra relationerna med Ryssland, eftersom Putin var noga med att poängtera att han inte la sig i Ukrainas inre angelägenheter.

Den tredje faktorn var den starka ekonomiska tillväxten i Ukraina från 2000. Tillväxten var delvis ett resultat av regeringen Jusjtjenkos ekonomiska politik men också en effekt av den ökade exporten till Ryssland, vilket stärkte medvetenheten om Ukrainas ekonomiska beroende av Ryssland.

Den fjärde och sista faktorn var Rysslands närmande till väst efter terrorattackerna mot USA den 11 september 2001, vilka gav upphov till en ny geopolitisk situation i världen. Väst kom att koncentrera sig på relationen med Ryssland och behövde inte längre Ukraina som en västvänlig buffert, vilket innebar att Kievs betydelse minskade.

De förbättrade relationerna mellan Ukraina och Ryssland under Putin resulterade i lösningen av flera segdragna konflikter. I oktober 2001 löstes frågan om den ukrainska gasskulden, där Ryssland gick med på Ukrainas villkor att fastställa skuldens omfattning till 1,4 miljarder USD, vilket var 1,5 miljarder mindre än Gazproms ursprungliga beräkningar. I oktober 2002 slöts vidare ett avtal om att bilda ett gaskonsortium för att trygga den långsiktiga transporten av rysk gas genom Ukrainas territorium till Västeuropa. Ryssland började också dra Ukraina allt tätare in i OSS-samarbetet. I januari 2003 tog Kutjma över ordförandeskapet i OSS. Utnämningen var anmärkningsvärd, dels för att det var första gången ordförandeskapet inte utövades av den ryske presidenten, dels mot bakgrund av att det ukrainska parlamentet faktiskt fortfarande inte hade ratificerat OSS-avtalet, vilket betydde att landet formellt inte var medlem i OSS.

Samma månad undertecknades ett gränsavtal, vilket var en eftergift av Ryssland för ett långvarigt ukrainskt krav. Länderna fortsatte dock att ha olika syn på behovet av att demarkera den gemensamma gränsen. Kiev ville ha en strikt gränskontroll för att på sikt kunna

uppfylla Schengenkraven, medan Ryssland pekade på bristande resurser för att upprätthålla gränsbevakning. Kreml rättfärdigade också sin position med oviljan att bygga murar mellan slaviska broderfolk och med impopulariteten hos befolkningarna på bägge sidor om gränsen med att upprätta striktare gränskontroll.

Gränsavtalet gällde enbart landgränsen och inte sjögränsen. Den senare aktualiserades under hösten 2003, när ett ryskt dammbygge i Kertjsundet utlöste en akut kris länderna emellan. Dammbygget sträckte sig från Krasnodar-regionen i Ryssland till ön Tuzla på ukrainskt territorium. Lösningen på krisen blev ett avtal om gemensamt användande av Kertjsundet, som dock gynnade den ryska sidan. Avtalet förutsätter att Azovska sjön får status som innanhav mellan de två länderna och att militära fartyg från ett tredje land bara kan få tillträde till sundet efter godkännande från båda parterna.

Strax före Tuzlakrisen hade Kutjma och Putin tillsammans med presidenterna från Kazakstan och Vitryssland undertecknat ett avtal om skapandet av ett gemensamt ekonomiskt område. Detta var ett sätt för Ryssland att knyta Ukraina ekonomiskt närmare sig och på det viset tillföra mer substans åt OSS-samarbetet.

Det kärvar i västrelationen

«Kassettskandalen» skapade som ovan nämnts en politisk kris i landet vilket öppnade upp för ett större ryskt inflytande. I takt med att Ukrainas relationer med öst stadigt förbättrades, försämrades raskt relationerna med väst. Avskedandet av Jusjtjenko som premiärminister genom en misstroendeförklaring i parlamentet i april 2001 samt de alltmer frekventa rapporterna om utbredd korruption inom politiken ökade också västs misstro mot det ukrainska politiska ledarskapet.

Ukrainas vapenleveranser till Makedonien 2001 – under en period då NATO försökte medla i konflikten mellan den makedonska regeringssidan och albanska separatister – blev ytterligare en belastning i relationen. Visserligen upplät Ukraina efter den 11 september 2001 sitt strategiska transportflyg och öppnade sitt luftrum för överflygningar till och från NATO-baser i Europa i samband med operationen i Afghanistan, men i jämförelse med Ryssland hade Ukraina inte mycket att bidra med till «kriget mot terrorismen». Därför innebar den 11 september en slags återgång till den «Ryssland först»-doktrin som kännetecknat västs relationer med Ukraina under det tidiga 1990-talet. Denna linje bekräftades

genom skapandet av det nya NATO–Rysslandsrådet våren 2002.

För att undvika ytterligare marginalisering tog det ukrainska Nationella försvars- och säkerhetsrådet ett enhälligt beslut i maj 2002 att påbörja en process mot fullt medlemskap i NATO. Det var första gången som landet officiellt förklarade sin intention att sträva efter NATO-medlemskap och därmed lämna den alliansfrihet som tills dess varit en hörnsten i landets utrikes- och säkerhetspolitik. Reaktionerna från USA och NATO var dock tämligen avmätta. Trots att beslutet kunde ses som historiskt, kunde det också ifrågasättas rent formellt. Eftersom det enligt den ukrainska konstitutionen är parlamentet som konstituerar basen för in- och utrikespolitiken i landet var beslutet, även efter att det formaliserats av ett presidentdekret i juli samma år, att betrakta enbart som en viljeyttring från den exekutiva maktens sida – om än inte oviktig som sådan.

Relationerna med USA och NATO komplicerades ytterligare under 2002, då Ukraina anklagades för att ha exporterat radarstationer av typen *Koltjuga* till Saddam Husseins Irak i strid med FN:s vapenembargo. Anklagelserna byggde på material baserat på hemliga bandupptagningar från president Kutjmas kabinett, där Kutjma skall ha gett sitt godkännande till affären genom en jordansk mellanhand. Ett amerikansk-brittiskt expertteam åkte i oktober 2002 till Ukraina för att finna bevis för exportaffären men återvände utan att ha fått alla kort på bordet.[3] Då USA emellertid ansåg sig ha en bekräftelse på bandupptagningarnas äkthet utgjorde det faktum att presidenten skall ha gett klartecken till affären – oavsett om radarstationerna nått fram till slutdestinationen eller ej – en orepararerbar förtroendeförlust för den ukrainske presidenten i västs ögon. I november 2002 fick Kutjma finna sig i en förödmjukande behandling under NATO:s toppmöte i Prag, då sittningen under mötet med Euroatlantiska partnerskapsrådet (EAPR) ändrades från engelska till franska för att den ukrainske presidenten skulle hamna så långt som möjligt från ledarna för USA och Storbritannien.

I efterdyningarna av Pragmötet förbättrades dock Ukrainas relationer med NATO i raskt takt. Precis som Koltjuga-affären med dess koppling till Irak hade varit huvudorsaken till att relationen försämrats bjöd nu den USA-ledda invasionen av Irak ett tillfälle att återupprätta den. Den 20 mars 2003 beslöt det ukrainska parlamentet att skicka en 500 man stark skyddsbataljon mot kemiska, biologiska och nukleära vapen till Kuwait. Fem dagar senare nämnde president

3 Några Koltjuga påträffades heller inte av de allierades styrkor, varken under eller efter kriget i Irak.

Bush Ukraina bland de 48 nationer som stödde USA i Irak-frågan. Nästan över en natt upphörde Koltjuga-affären att vara en stötesten i relationerna mellan de två staterna. Uppmuntrat av reaktionen beslöt Ukraina att delta i den USA-kontrollerade stabiliseringsstyrkan i Irak genom att skicka 1 600 man för att tjänstgöra i den polskkontrollerade zonen i centrala Irak.

Genom sitt engagemang i Irak förbättrade Ukraina avsevärt sina aktier hos den amerikanska presidentadministrationen. Den avgående amerikanske ambassadören Carlos Pascual gav i slutet av 2003 till och med Ukraina en «hypotetisk» chans att bli medlem i NATO redan vid nästa utvidgningsomgång. Emellertid valde NATO under sitt toppmöte i Istanbul i juni 2004 att inte ge den av det ukrainska ledarskapet så hett eftertraktade handlingsplanen för medlemskap (MAP) till Ukraina utan valde istället att avvakta utgången av presidentvalet senare på hösten. I vad som troligen var en stor besvikelse över de uteblivna signalerna från Istanbulmötet lät president Kutjma utfärda ett dekret den 15 juli i vilket den nya ukrainska militärdoktrinen – antagen bara en månad tidigare och presenterad på Istanbulmötet – ändrades till att inte längre ha medlemskap i NATO och EU som uttryckliga mål. Det talades nu enbart om ett «fördjupat samarbete» med dessa organisationer.

Ukraina mellan öst och väst i skuggan av presidentvalet 2004

Under hela 2004 kom den ukrainska inrikes- och utrikespolitiken att präglas av presidentvalet. I synnerhet det sista halvåret innan valet påskyndades närmandet till Ryssland, eftersom den politiska kretsen kring president Kutjma behövde Kremls stöd för sin kandidat, dåvarande premiärminister Janukovytj. Om Ukraina tidigare ändå hade försökt att föra en utrikespolitik fristående från Ryssland började Kutjma under 2004 allt tydligare ge efter för trycket från Moskva. Toppmötet i Jalta den 26 juli 2004 blev ett genombrott i detta avseende. Förutom att avisera de ovannämnda ändringarna i militärdoktrinen gick även Kutjma slutligen med på att använda oljeledningen Odessa-Brody enligt ryska önskemål. Istället för det ursprungliga förslaget om att transportera kaspisk olja från Odessa till Brody gick det ryska förslaget ut på att transportera rysk olja från Brody till Odessa och vidare med fartyg genom Bosporen till Västeuropa.

Nästa toppmöte hölls i Sotji den 18 augusti 2004 och nu var det den ryske presidentens tur att komma med de goda nyheterna.

Putin meddelade nämligen att intäkter av moms på rysk energiexport till Ukraina från och med 2005 skulle tillföras den ukrainska statsbudgeten istället för den ryska, vilket motsvarade intäkter på ca 800 miljoner USD årligen till Ukraina.

I relationen till väst fortsatte emellertid motgångarna. I september 2004 avskedade Kutjma försvarsministern Jevhen Martjuk, som varit den flitigaste förespråkaren för ett NATO-medlemskap inom den ukrainska statsledningen. Den besvikelse den ukrainska ledningen kände med NATO:s toppmöte i Istanbul följdes av ännu en motgång under toppmötet mellan Ukraina och EU i Haag i juli 2004. Visserligen gjordes en överenskommelse om en handlingsplan inom ramen för EU:s grannskapspolitik (ENP), men viktigare var att EU för andra gången avböjde att ge Ukraina status som marknadsekonomi eller att uttala ett medlemskapsperspektiv för Ukraina.

Det kan i efterhand verka som en paradox, men Janukovytj (och inte Jusjtjenko) var faktiskt den ende seriöse kandidaten till presidentposten i det ukrainska presidentvalet 2004, i vars kampanj EU-integrationen spelade en betydelsefull roll. Den situationen skiljde sig mycket från parlamentsvalet två år tidigare, där fem av de sex partier som kvalificerade sig till parlamentet kampanjade under mer eller mindre tydliga pro-europeiska paroller. Detta tillstånd avslöjade den besvikelse som det politiska etablissemanget i Ukraina nu kände inför EU. Den ukrainska hållningen till ENP, ursprungligen lanserad i mars 2003 som initiativet «*Wider Europe*», har hela tiden varit tämligen skeptisk mot att landet klumpats ihop med länder i Nordafrika som aldrig kommer att ha en chans att bli medlemmar av EU. ENP har därför bidragit till att underminera de pro-europeiska krafternas position i Ukraina och diskrediterat europeisk integrationspolitik i det ukrainska samhället i så hög utsträckning att det blivit impopulärt att använda europeisk integrationsretorik i PR-syfte (*Ukrainian Monitor* 2004).

I motsats till det bristande engagemanget från västs sida i den ukrainska valkampanjen förde Ryssland en offensiv politik för att säkra segern för «sin» kandidat Janukovytj. Putin besökte Ukraina både före den första och andra valomgången. Kremls propagandaapparat gick för högvarv i Ukraina och de ryska och de regimtrogna ukrainska TV-kanalerna tycktes tävla i att ge den mest obalanserade bilden av valkampanjen. För Ryssland, vars önskan om ett ökat inflytande i den postsovjetiska regionen alltmer kommit att realiseras i takt med att den egna ekonomin och självförtroendet vuxit under Putins ledning, utgjorde «Operation Ukraina» den viktigaste byggstenen i projektet att återupprätta herraväldet inom OSS. Redan

före valet stod det klart att Ukraina inte var aktuellt för medlemskap i vare sig NATO eller EU. Skulle man därtill ha säkrat Janukovytj väg till makten, som med sitt kriminella förflutna aldrig fullt ut skulle ha accepterats i väst, skulle man ha skapat en garanti för ett fortsatt ryskt inflytande inte bara över Ukraina utan i förlängningen också över hela det postsovjetiska området.

Idén med att knyta Ukraina närmare OSS och därmed hålla landet utanför NATO och EU och det amerikanska inflytandet, var att det också skulle ge Ryssland bättre möjligheter att påverka andra OSS-länder långsiktigt. För oljestaterna Kazakstan och Azerbajdzjan, Saakashvilis motsträviga Georgien och Uzbekistan, som är ett nyckelland i kampen mot terrorismen, skulle alternativet till ett ökat samarbete med Ryssland ha tett sig betydligt sämre, om Ukraina knöts närmare Ryssland. Andra postsovjetiska länder tycktes redan vara säkrade för ett fortsatt starkt ryskt inflytande. Det mest typiska exemplet, Lukasjenkas auktoritära och isolerade Vitryssland, saknade reella förutsättningar för västlig integration. Även det svaga och splittrade Moldova tycktes likaså vara utelämnat till Rysslands godtycke för lösande av konflikten med separatisterna i Transnistrien.

Om Jusjtjenko däremot skulle vinna maktkampen förespåddes istället att det ryska inflytandet riskerade att minska i takt med att Ukrainas integration i väst skulle komma att realiseras – om än på lång sikt – något som skulle kunna få vågskålen att tippa över även i andra länder i regionen. I skenet av händelserna i Ukraina och det därpå följande presidentvalet i Rumänien, där oppositionens kandidat Traian Basescu segrade, torde till exempel Moldovas europeiska integrationsperspektiv ha getts ett betydligt bättre utgångsläge. Ett sådant resonemang ligger väl i linje med Brzezinskis teori om Ukraina som en «katalysator» för övriga OSS-länder. Rysslands agerande i Ukraina måste därför ses i ett större perspektiv, i form av ett återupprättande av rysk hegemoni över hela det postsovjetiska territoriet och inte enbart ett försök att påverka valutgången i pro-rysk riktning i ett enskilt land. Just därför får upplösningen av det ukrainska dramat betraktas som ett ännu större bakslag för Kremls strateger.

Relationerna efter den orangea revolutionen

Det går att dra tydliga paralleller mellan de revolutionära förändringarna 1989–91, Berlinmurens fall och Sovjetunionens kollaps, och den «andra våg» av demokratiska revolutioner i Östeuropa

som nyligen manifesterats i Jugoslavien 2000, Georgien 2003 och Ukraina 2004. Med undantaget Rumänien 1989 har maktskiftena skett praktiskt taget utan någon blodspillan. En avgörande skillnad är dock att revolutionerna under hösten 1989 störtade totalitära kommunistregimer, medan dagens revolutioner snarast vänt sig mot auktoritära och korrupta makteliter i vad som kan betraktas som «kontrollerade demokratier».

Mellan Ukrainas självständighetsförklaring och den orangea revolutionen kom att förflyta 13 år. Det är visserligen inte fullt en hel generation, men det är ändå en lång tid för alla de tusentals unga människor, vilka utgjorde det dominerande inslaget i massdemonstrationerna i Kiev hösten 2004. Den orangea revolutionen inträffade på grund av att den demokratisering som genomförts i Ukraina sedan 1991 varit otillräcklig. I västra Ukraina fanns redan då något som liknade det nationella uppvaknandet i Polen eller de baltiska staterna, men inte i Ukraina som helhet. Under åren som förflutit sedan självständigheten har dock den delande linjen mellan de ukrainskdominerade och västvänliga delarna av landet och de ryskdominerade och hårt sovjetiserade östra delarna successivt förflyttats österut. Därför finns det seriösa förhoppningar om att segern för Jusjtjenko inte bara skall fullborda Ukrainas väg mot en fullvärdig demokrati utan också innebära en veritabel förändring i relationerna till väst. Integrationen i EU behöver inte längre bara vara tom retorik, utan kan följas av handling som kommer att leda till att unionen öppnar dörren för ett framtida medlemskap. Frågan är bara om EU är moget för ett sådant beslut.

Från Moskvas horisont ses den orangea revolutionen i Ukraina inte bara som en anti-konstitutionell kupp utan även som ett nederlag i en geopolitisk kamp mot väst om inflytandet över det forna sovjetiska territoriet, vilket Ryssland betraktar som sin speciella inflytelsesfär. Kreml har de senaste åren försökt att återupprätta Rysslands storhet genom en ökad kontroll av de forna sovjetrepublikerna i ett geopolitiskt block. I utbyte mot stöd till regimerna i dessa stater har Ryssland sökt att kontrollera deras ekonomier och politiska system, inklusive maktskiftesprocesserna. För Ryssland har det också varit viktigt att minska ländernas attraktionskraft för integration i väst och Kreml har därför understött de auktoritära tendenserna i de politiska systemen – den kontrollerade demokratin och undertryckandet av fria media. På en och samma gång har Ryssland därmed inte bara gjort länderna mer oattraktiva för integration i väst utan samtidigt underlättat ländernas integration i öst, eftersom liknande trender samtidigt pågår i Ryssland. Detta

är dock en politik som går emot Rysslands uttalade nationella intresse att ökad ekonomisk integration med väst skall sätta fart på moderniseringsprocessen i Ryssland och höja levnadsstandarden. Rysslands hållning i det ukrainska valet riskerar istället att isolera Ryssland, som knappast kan mönstra resurser för en långdragen politisk konfrontation med väst.

Rysslands misslyckade politik gentemot Ukraina kan mycket väl leda till en fortsatt demokratiseringsvåg bland länderna i OSS. Det förefaller inte längre otroligt att nya «orangea revolutioner» inom de närmaste åren kan komma att inträffa i Vitryssland eller i länder i Kaukasien och Centralasien. Detta skulle i så fall frånta Kreml alltmer manöverutrymme i det postsovjetiska området. Kanske är det Putin fruktar mest av allt med utvecklingen i Ukraina inte att landet skall gå med i NATO utan att en ökande demokratisering på sikt även skall nå Ryssland.

Även om en fördjupad demokratisering kan komma till stånd i Ukraina är en obalanserad västpolitik dock inte att vänta från Jusjtjenkos sida. Ukrainas beroende av sin väldige granne för sin ekonomi och energitillförsel gör det nödvändigt att upprätthålla goda relationer med Ryssland. Som premiärminister har Jusjtjenko också visat att han är vänligt inställd till investeringar av ryskt kapital i Ukraina. Relationerna mellan Putin och Jusjtjenko kommer sannolikt att vara frostiga till att börja med men förmodligen tina upp efter hand. Alltför sent upptäckte Putin att han spelat över i Ukraina. Han hade inte behövt satsa allt på samma häst. Men redan före omvalet den 26 december 2004 förbyttes det massiva ryska stödet till Janukovytj mot en mer balanserad hållning som inte uteslöt samarbete med Jusjtjenko. En mer pragmatisk hållning är därför troligtvis att vänta från rysk sida gentemot den nya ukrainska ledningen.

Det kan emellertid inte helt uteslutas att Ryssland i framtiden mer aktivt än tidigare kan komma att spela på separatistiska strömningar i östra Ukraina, i syfte att utöva inflytande över landet på liknande sätt som i utbrytarrepublikerna Abchazien och Sydossetien (Georgien) samt i Transnistrien (Moldova). Det bör dock understrykas att stödet för de separatistiska tendenserna i östra Ukraina, som blev som mest synliga under den omedelbara valkrisen i november–december 2004, sannolikt inte är så stort som det gett sken av. Stödet för separatism kan också tolkas som ett utslag av politisk utpressning från de regionala ledarna i de östra regionerna under den tillspetsade maktkampen.[4] Sannolikt kommer en mer opartisk

4 En undersökning från Razumkov-centret från december 2004, med 2 023 tillfrågade

mediebevakning i Donetsk-regionen och normaliserade relationer mellan Ryssland och Ukraina att på sikt ytterligare minska stödet för separatistiska tendenser i östra Ukraina.

Ukraina, NATO och EU

Det står klart att Jusjtjenko kommer att vara mycket beroende av ekonomisk hjälp från väst, dels för att reformera det ukrainska samhället, dels för att vinna över euroatlantiska skeptiker i hemmaopinionen. En positiv attityd till Ukraina, i synnerhet från EU:s sida, kan därför ses som en viktig förutsättning för om Jusjtjenko kommer att lyckas eller inte.

Vad gäller NATO förefaller det inte otroligt att alliansen är beredd att uppgradera samarbetet med Ukraina och eventuellt ge landet MAP-status inom några år, förutsatt att den politiska utvecklingen i Ukraina blir stabil och utan stora regionala spänningar. Vägen till medlemskap är dock längre än så och kräver fortsatta reformer både av det ukrainska samhället i sig och av den ukrainska krigsmakten. En betydligt bredare politisk och regional acceptans av ett NATO-medlemskap torde också vara en förutsättning. Ukraina är inte som Polen eller de baltiska staterna, där praktiskt taget hela den politiska eliten var för medlemskap.

Ännu viktigare än ett NATO-medlemskap vore nog på längre sikt ett medlemskap i EU för Ukraina. På det hela taget har Ukrainas relationer med EU hittills utvecklats mycket långsamt, i synnerhet om man jämför med landets relationer med NATO. Förutom «Kassettskandalen», de återkommande klagomålen om den ofärdiga reformprocessen och bristen på utveckling mot «gemensamma värden» i Ukraina, hindrades relationerna under Kutjma att utvecklas av en rad handelstvister, vilka rörde till exempel tullar på stål och andra viktiga ukrainska exportprodukter.

Sedan den 1 maj 2004 gränsar dock Ukraina direkt till EU vilket har medfört att EU intresserat sig mer för landet. Ukraina har alltid fruktat konsekvenserna av EU:s utvidgning, eftersom man befarat att EU:s visumregler skall komma att skapa nya skiljelinjer i Europa. De långsiktiga effekterna av införandet av Schengenreglerna längs den ukrainska västgränsen har, förutom minskade möjligheter till

---

personer i 118 städer och samhällen över hela landet, visade ett relativt svagt stöd för att göra Ukraina till en federation (16,7 procent), att upprätta en autonom sydöstlig republik (12,7 procent) eller att ge självständighet åt de sydöstra regionerna (8,8 procent). Bara i Donetsk-regionen stödde mer än 50 procent tanken på att upprätta ett federalt Ukraina eller att upprätta en sydöstlig autonom republik (*Interfax-Ukraine* 14 december 2004).

gränshandel för de fattiga regionerna i västra Ukraina, bedömts leda till ökad mängd illegala flyktingar i Ukraina, vilket i sin tur riskerar att leda till ökade problem med smuggling, trafficking och andra former av organiserad brottslighet.

EU:s svar på de farhågor som väcktes hos Ukraina och de nya grannländerna efter utvidgningen var den nya grannskapspolitiken (ENP). Denna syftar till att knyta närmare band mellan grannländerna och EU för att tillsammans arbeta mot gemensamma mål som ekonomisk utveckling, regional integration och politisk stabilitet. Den treåriga handlingsplan som EU:s ministerråd antog i december 2004 reflekterar dock EU:s position gentemot Ukraina före presidentvalet. Handlingsplanen har inget medlemskapsperspektiv för Ukraina – inte ens på lång sikt.

Hade Janukovytj vunnit valet hade det troligen löst EU:s dilemma. EU kunde lugnt ha fortsatt med att förvägra Ukraina möjligheten till medlemskap med hänsyn till de demokratiska bristerna i landet och genom att hävda att Ukraina bevisat sig inte vara en del av «det riktiga» Europa. Med Jusjtjenko vid makten, och i synnerhet efter det sätt på vilket det politiska skiftet skedde, blir det betydligt svårare. Tack vare den orangea revolutionen kommer fler EU-medborgare – inte bara polackerna – att betrakta ukrainarna som «riktiga» européer. Den orangea revolutionen har helt klart varit en symbol för införandet av europeiska värden i Ukraina, något som EU i längden inte kan blunda för.

EU skulle kunna ge Ukraina status som en marknadsekonomi relativt snabbt. Det enda skälet till att EU gett marknadsekonomisk status till Ryssland (2002) men inte till Ukraina är sannolikt att EU är beroende av rysk olja och gas. Någon egentlig skillnad i marknadsekonomisk utveckling mellan de två länderna är svårare att peka på. EU skulle också kunna ge mer stöd till ett ukrainskt medlemskap i WTO, vilket skulle kunna leda till upprättandet av ett gemensamt frihandelsområde mellan Ukraina och EU. En annan lämplig tidig åtgärd vore att underlätta visumreglerna.

Bryssel lär dock inte gå så långt som att uttala ett medlemskapsperspektiv för Ukraina inom överskådlig tid. Detta kommer dock att leda till problem för unionen den dag länderna på Balkan blir medlemmar, eftersom EU då kan komma att anklagas för att använda dubbla måttstockar. Rumänien, Bulgarien och Kroatien har alla lovats medlemskap från 2007 och även Albanien, Makedonien och Serbien-Montenegro har ett klarare medlemskapsperspektiv än Ukraina, trots att faktorer som ekonomisk utveckling och etniska relationer snarare måste tala till Ukrainas fördel. Ironiskt nog tycks det

som om Ukrainas framgångar i lösningen av frågor rörande etniska minoriteter och landets strävan efter goda grannrelationer hittills inte ha gett Ukraina några fördelar i relationen till EU. Tvärtom skulle förmodligen konflikter och kaos ha fört landet högre upp på EU:s agenda tidigare, vilket valkrisen 2004 även indikerar.

För EU:s del innebar krisen inte bara att unionens relationer till Ryssland hamnade i fokus utan också att de meningsskiljaktigheter inom själva unionen mellan nya och gamla medlemstater som kom i dagen under Irakkriget, gjorde sig kännbara igen. På ena sidan finns de nya medlemsstaterna i Öst- och Centraleuropa med färska minnen av kommunismens förtryck, främst Polen, som vill att EU skall engagera sig djupare i Ukraina och öppna upp för ett framtida medlemskap i unionen, om än på lång sikt. På den andra sidan finns de stora, gamla medlemsstaterna, främst Frankrike, Tyskland och Storbritannien, som var påtagligt försiktiga i sina kommentarer till valkrisen i Ukraina med hänsyn till att man inte vill hota de goda direktförbindelserna med Ryssland.

Ukraina är idag sannolikt ett mindre problem för EU än vad Turkiet är, men har oturen att för närvarande ligga efter Turkiet i förhandlingarna om medlemskap. Precis som i fallet Turkiet måste EU:s ledare och byråkratiska elit komma över en psykologisk barriär och acceptera att Ukraina faktiskt är ett europeiskt land – därtill inte bara en del av Ryssland – något som troligen kommer att ta tid. Därför talar allt för att relationerna mellan EU och Ukraina inom den närmaste framtiden kommer att framskrida med ett grannskapsperspektiv snarare än med ett medlemskapsperspektiv. Som en följd av detta kommer Ukraina även i fortsättningen att balansera med ena foten i öst och andra foten i väst.

Litteratur

Brzezinski, Zbigniew (1997) *The Grand Chessboard: American Primacy and its Geo-strategic Imperatives*. New York, NY: Basic Books.

Brzezinski, Zbigniew (1998) «Ukraine's Critical Role in the Post-Soviet Space» i Lubomyr A. Hajda (red.) *Ukraine in the World: Studies in International Relations and Security Structures of a Newly Independent State*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Hedenskog, Jakob (2004) *The Ukrainian Dilemma: Relations with Russia and the West in the Context of the 2004 Presidential Elections.* Stockholm: FOI.

Marples, David R. (1996) Ukraine and the Media: a Question of Image. *The Ukrainian Weekly* 29 september.

Ukrainian Monitor (2004) EU–Ukraine Relations after the Presidential Election. *Policy Papers* No. 11. Kiev: Center for Politics, Conversion and Foreign Policy of Ukraine (http://www.foreignpolicy.org.ua/eng/papers/index.shtml?id=3642).

Nordisk Øst·forum | 19 [1] 2004: 85–100 | ISSN 0801 – 7220

Moldova: En ung stat – hvor er historien?

Jardar Seim
lektor ved Ski videregående skole, Romania-ekspert

Noen europeiske stater har hatt relativt stabile grenser gjennom århundrer. For andre har grensene endret seg betraktelig, ikke bare i form av grensejusteringer mot naboland, men også når det gjelder hva slags statlige enheter i fortiden det nåværende statsområdet kan knyttes til. Ikke minst gjelder det for landene i den østlige delen av Europa. Moldova, som på kartet ligger inneklemt mellom Ukraina og Romania uten egen kystlinje mot Svartehavet, er et godt eksempel.

At landets historiske bakgrunn kan oppfattes som forholdsvis komplisert, bekreftes ved at navnet «Moldova» i dag har tre ulike betydninger: 1) *Republikken Moldova*, en uavhengig stat som etterfulgte den moldovske sovjetrepublikken ved oppløsningen av Sovjetunionen, 2) *landskapet Moldova* i Romania, den østligste hovedregionen i landet (hvor det også er en elv som heter Moldova) og 3) det historiske *fyrstedømmet Moldova*, som grovt sett bestod av dagens republikk og det rumenske landskapet. Hovedstaden i fyrstedømmet, som oppstod på 1300-tallet, var det meste av tiden Iaşi, og før det Suceava, byer som i dag begge ligger i Romania. Hvilke

sammenhenger er det mellom disse Moldova-ene, og hva i den historiske utviklingen kan kaste lys over landets situasjon i dag, både allment og når det gjelder nasjonal identitet i Moldova?

Moldova og Det osmanske riket

Fra 1400-tallet av ble Det osmanske riket en stadig større trussel mot fyrstedømmet Moldovas selvstendighet og territorielle integritet. Dette kom til uttrykk på flere måter. Midt på 1400-tallet måtte Moldova for første gang betale tributt til Det osmanske riket. Osmanerne tok dessuten kontroll over flere knutepunkter for handelen mellom Polen/Baltikum og Det nære østen over Svartehavet, noe som svekket Moldova økonomisk. I 1538 erobret de hele den sørøstlige delen av Moldova, som fikk det tyrkiske navnet Bujak (rum.: Bugeac, russ.: Budzjak). Målet var direkte kontroll over kystlandskapet.

De osmanske erobringene var del av et større mønster, der etter hvert det meste av Sørøst-Europa (inklusive Konstantinopel) kom under osmansk kontroll i løpet av 1300-, 1400- og 1500-tallet. Svartehavet ble et osmansk innhav. Mens Bujak som nevnt ble underlagt direkte osmansk styre, valgte man en annen løsning for hoveddelen av fyrstedømmet Moldova. Fra 1538 ble dette en autonom vasallstat under sultanens overhøyhet. Det andre rumenske fyrstedømmet, Valakia, var kommet i samme stilling allerede i 1462.[1] Det osmanske styret var indirekte og innebar foruten betaling av årlige tributter blant annet osmansk kontroll over fyrstevalg. Utenrikshandelen ble dirigert etter osmanske behov og avskar gradvis fra 1500-tallet fyrstedømmene fra deres forbindelser nord- og vestover i Europa. De fleste byene var små, og som i andre deler av Øst-Europa ble bondebefolkningen etter hvert livegen. Det skjedde rundt 1600. Allerede i 1740-årene fikk imidlertid bøndene formelt sin personlige frihet tilbake, noe som fikk betydning i forholdet til det senere russiske styret.

Russland som beskytter og trussel – Moldova deles

På 1700-tallet var det slutt på osmanske nyerobringer i Europa. Det osmanske rikets svekkelse fristet både Østerrike og Russland til å utvide sin innflytelse. Det russiske presset mot Moldova begynte

1 Begge fyrstedømmene hadde tidligere betalt tributt i enkeltår før vasallstatusen ble formalisert.

tidlig på 1700-tallet. At moldovske fyrster flere ganger søkte russisk støtte mot osmanerne, gjorde det lettere for russerne å vinne innflytelse. Den første av disse var Dimitrie Cantemir (1673–1723), som hadde et godt forhold til Peter den store, og som flyktet til Russland etter et russisk-moldovsk nederlag for osmanerne i 1711. Utover 1700-tallet betraktet Russland Moldova som sitt naturlige innflytelsesområde og søkte å legge det under seg i forbindelse med flere russisk-tyrkiske kriger.

Et særtrekk ved maktutøvelsen innad i Moldova (og Valakia) på 1700-tallet var at de innfødte fyrstene ble erstattet av de såkalte fanariotene. Betegnelsen fanariot oppsto som følge av at flere av disse fyrstene kom fra sultan-lojale, velstående greske familier fra bydelen Fanar i Konstantinopel. Fanariot-tiden førte til sterkere gresk innflytelse på kirkeliv og kultur og økende kulturell isolasjon fra det ikke-osmanske Europa, og det nettopp i opplysningstidens århundre. Samtidig økte den økonomiske utbyttingen av befolkningen. Mer enn noen gang gjaldt det for fyrstene å berike seg raskest mulig.

Stormaktskonfliktene mellom Det osmanske riket, Russland og Østerrike førte på 1700-tallet (og fram til 1829) med seg en rekke kriger på moldovsk jord. Skiftende okkupasjoner og krigsødeleggelser bidro til økonomisk tilbakegang. Flere ganger planla stormaktene deling av så vel Moldova som Valakia. Den vestre delen av Valakia (Oltenia) tilhørte således Østerrike 1719–39, og den nordligste delen av Moldova ble tatt av Østerrike i 1775 og forble østerriksk under navnet Bukovina til 1918.[2]

Under Napoleonskrigene provoserte Russland fram en konflikt med Det osmanske riket som påskudd for å okkupere Moldova og Valakia (også kalt Donau-fyrstedømmene) høsten 1806. På kongressen i Erfurt i 1808 lovte Napoleon å godkjenne at Donau-fyrstedømmene skulle bli russiske, i håp om å få russisk støtte i den forestående krigen mot Østerrike. Dette ble likevel uaktuelt. Samtidig ble Russlands militære overtak i fyrstedømmene av mindre betydning da en voksende motsetning til Frankrike skapte behov for en snarlig fredsavtale med Det osmanske riket. Da osmanerne nektet å gå med på de russiske kravene om avståelse av Moldova og Valakia, måtte Russland gradvis redusere kravene. Først ble kravet på Valakia frafalt, deretter godtok man at heller ikke hele Moldova skulle avstås. Grensen skulle i stedet gå ved elven Siret (i dag i

2 I mellomkrigstiden tilhørte Bukovina Romania. Under 2. verdenskrig ble den nordlige delen av Bukovina erobret av Sovjetunionen og innlemmet i Ukraina.

Romania). Det endelige resultatet, bestemt ved freden i Bukarest 1812, ble at Moldova skulle deles med Prut som grenseelv, altså enda lenger øst enn Siret. Også Bujak skulle bli russisk.

Det russiskkontrollerte området fikk navnet Bessarabia (rum. Basarabia). Navnet, som har språklig sammenheng med den gamle valakiske fyrstefamilien Basarab, hadde inntil dette bare vært brukt om området i sør, men ble nå utvidet til å gjelde hele den russiske erobringen (området hadde fra før ikke noe eget navn). Fyrstedømmet Moldova var dermed delt omtrent på midten, med en noe større og mer fruktbar del innenfor Russland enn det den moldovske fyrsten (under fortsatt osmansk overhøyhet) i Iaşi kontrollerte. Ved freden i Adrianopel 1829 fikk Russland etter en ny russisk-tyrkisk krig skjøvet grensen sørover slik at også Donau-deltaet ble russisk.

Under russisk styre

Den russiske forvaltningen var i begynnelsen relativt liberal. Bessarabia skulle være delvis autonomt. Lovene og den administrative inndelingen skulle være som før, og det ble innført tre års skattefrihet (Boldur [1937] 1992: 325). Tighina ble hovedstad i den nye provinsen, men i 1818 overtok Kisjinjov (rum. Chişinău). Samme år gav tsar Aleksander 1 en forfatning for Bessarabia. Den inneholdt bestemmelser om valg til en rekke sentrale og lokale organer og verv, basert på en sterkt begrenset stemmerett etter eiendomskriterier. Både russisk og moldovsk (rumensk) språk skulle brukes i domstoler og forvaltning. Bøndene fikk beholde den friere stillingen de hadde sammenliknet med russiske livegne bønder. Dette ble gjort blant annet for å forhindre flukt av bønder over grensen til rest-Moldova.

I 1829, under Nikolai 1, mistet imidlertid Bessarabia sin delvise autonomi. Den obligatoriske bruken av moldovsk språk i offentlige kunngjøringer opphørte, og senere, i 1854, ble russisk det eneste offisielle språk. Det ble slutt med moldovsk i skolene, og bøker på rumensk trykt på den andre siden av grensen ble forbudt (King 2000: 22). Under Krimkrigen (1853–56) var Bessarabia et oppmarsjområde for de russiske styrkene som okkuperte Donau-fyrstedømmene, men ved freden i Paris 1856 måtte Russland avstå den sørlige delen av Bessarabia (Budzjak) til Moldova, som dermed etter flere hundre år på ny fikk kontroll over kystlandskapet mot Svartehavet.

For å forklare delingen av fyrstedømmet Moldova i 1812 trengs ingen skarpsindige teorier om nasjonalisme. Delingen var et resultat av tradisjonell stormaktspolitikk. Russland ønsket seg begge de

rumenske fyrstedømmene som del av en større strategi for regional og internasjonal innflytelse, men måtte til slutt nøye seg med halvparten av det ene fyrstedømmet. Hovedårsaken til reduksjonen av gevinsten var de internasjonale styrkeforholdene, ikke lokal nasjonal motstand. Det nyervervede området hadde aldri før utgjort noen egen administrativ enhet (Jewsbury 1976: 56). Både geografi og tidligere administrative inndelinger hadde snarere delt landet i en nordlig og sørlig del, der flere distrikter omfattet områder på begge sider av den nye grenseelven Prut (Cioranesco & Filiti 1967: 25). At noen moldovske fyrster og adelsmenn forut for dette hadde pleiet et godt forhold til Russland som motvekt til press fra Det osmanske riket, var heller ikke noe som gjaldt spesielt for østdelen av Moldova, men fyrstedømmet som helhet.

Selv om det fra russisk hold senere på 1800-tallet også ble brukt typisk nasjonalistiske argumenter for berettigelsen av russisk styre i Bessarabia,[3] ble ikke anneksjonen av Bessarabia i samtiden begrunnet slik. En mer utbredt form for russisk legitimering av ekspansjonen under annen del av 1700- og første del av 1800-tallet gjaldt religiøse forhold. I rivaliseringen med Det osmanske riket opptrådte Russland som selvoppnevnt beskytter av de ortodokse kristne i den muslimske verden. Å få innflytelse innenfra på denne måten var ved siden av diplomati og militære maktmidler en av de viktigste strategiene mot tyrkerne.

Med det vanstyret som fanariot-tiden hadde medført for Donaufyrstedømmene, og de lokale makthaveres manglende interesse for reformer så lenge systemet fortsatt gav gode muligheter for berikelse, representerte det russiske styret i den første fasen et mer moderne og konstitusjonelt styre. Russiske representanter oppfattet seg som mer «vestlige» enn den lokale eliten. Men det var ikke enkelt å reformere et slikt samfunn, og de første årene ble det derfor lagt vekt på å beholde mange av de gamle institusjonene og respektere bruken av moldovernes språk i offisielle sammenhenger. Denne kombinasjonen av tradisjonalisme og opplysningsideer hadde også til hensikt å gjøre Bessarabia til et utstillingsvindu overfor andre kristne folkegrupper under osmansk styre (Nistor [1923] 1991: 183, Jewsbury 1976: 83).

3 Historiske påstander om at slaverne kom først og derfor hadde retten på sin side (King 2000: 26).

Svake nasjonale reaksjoner

Nasjonalt pregede protester i Bessarabia mot den russiske annekteringen var av begrenset omfang. Likevel ble det protestert. Lokale godseiere hevdet at siden Moldova ikke var en osmansk provins, men en vasallstat, hadde ikke sultanen rett til å godkjenne en landavståelse uten deres samtykke (King 2000: 19). Og metropolitt Veniamin, som ledet Moldovas *divan* (fyrstens råd), gikk inn for å protestere overfor Wienkongressen (1814–15). Fyrsten minnet imidlertid medlemmene av rådet om at det kunne være dumt å provosere Russland, som siden fredsavtalen mellom Russland og Det osmanske riket i 1774 (og på ny i 1802) hadde hatt en viss beskyttelsesrett i fyrstedømmene. Ikke overraskende bøyde de seg for denne argumentasjonen (Nistor [1923] 1991: 175, Sugar 1977: 140). En slik protest hadde heller neppe gjort noe fra eller til, og Wienkongressen stadfestet den russiske overtakelsen av Bessarabia.

Godseiernes horisont var dessuten ikke først og fremst nasjonal, men sosial. Deres privilegier så ikke ut til å være truet, og hvis de kunne beholde det indre selvstyret, slik det så ut til, behøvde det ikke være noen ulempe å gå fra et muslimsk overherredømme til et kristent ortodokst. En indikasjon på at mange godseiere tenkte slik, var en ikke ubetydelig innvandring av adelige godseiere (og enkelte andre) til Bessarabia fra Moldova og Valakia den første tiden etter erobringen. De fikk rikelig med jord og rett til å delta i administrasjon og styre (Jewsbury 1976: 58). I flere deler av den nye russiske provinsen var det god plass, blant annet i Budzjak, der lokale tatarer var blitt fordrevet til Krim ved den russiske erobringen (*ibid*.: 68, Hofbauer 1993: 59).

Den liberale russiske politikken for innvandring til Bessarabia gjaldt også russere, ukrainere, serbere, tyskere og andre. Dette var ikke noe nytt innslag i russisk politikk; erobringene i Sør-Russland under Katarina den store på 1700-tallet var blitt fulgt av kampanjer for å tiltrekke både nybyggere fra utlandet og bønder fra mer folketette områder av Russland ved å love ulike fordeler. For innvandringen til Bessarabia var det av betydning at livegenskapet ikke ble innført der. Innvandringen førte både til befolkningsvekst og til en etnisk mer differensiert befolkning i forhold til situasjonen før 1812. Noen statistikk fra 1812 foreligger riktignok ikke, bare anslag, men man antar at det kan ha bodd et sted mellom 240 000 og 350 000 mennesker i Bessarabia, hvorav de fleste av dem rumensktalende moldovere (King 2000: 19). Fra 1850-årene er det oppgitt at 66 % var moldovere (Jewsbury 1976: 67). I byene var det få moldovere, men derimot et betydelig jødisk innslag.

Mangelen på en klar nasjonal motstand i Bessarabia mot den russiske annekteringen er ikke overraskende hvis man ser på faktorer som spilte en viktig rolle for nasjonal bevisstgjøring eller mobilisering i andre land. Ingen spesiell samfunnsgruppe i Bessarabia hadde en sterk egeninteresse av en nasjonal motstandsholdning. Til å begynne med var det heller ikke noe angrep på *språket* som kunne ha skapt en nasjonal reaksjon blant den politisk eliten. Og russerne var ortodokse kristne, ikke katolikker eller muslimer. Utdanningsnivået i provinsen var lavt. Og sist, men ikke minst gjorde mange år med krig det ønskelig med en normalisering.

Nye nasjonale posisjoner

I annen del av 1800-tallet inntraff flere viktige endringer av betydning for Bessarabias plass i spenningsfeltet mellom Russland og Romania. I 1862 ble de to fyrstedømmene Valakia og Moldova forent under navnet Romania (de hadde vært i personalunion siden 1859). Det skjedde etter en tid med voksende rumensk nasjonalisme. Utviklingen mot union var blitt lettet ved at Russland tapte Krimkrigen, hvilket som tidligere nevnt hadde ført til at Russland hadde måttet avstå den sørlige delen av Bessarabia (Budzjak) til Moldova og Donau-deltaet til Det osmanske riket (Magocsi 2002: 84). Stormaktenes motiv var ikke å tilgodese Moldova med deler av tidligere tapt territorium, men å holde Russland borte fra Donau-deltaet.

Etter den russisk-tyrkiske krig 1877–78, der Romania var alliert med Russland, oppnådde landet full uavhengighet (godkjent av Berlinkongressen 1878). Der ble også den delen av Sør-Bessarabia som Russland hadde avstått til Moldova i 1856, gitt tilbake til Russland. (Romania fikk Dobrudsja og Donau-deltaet som kompensasjon.) Dette førte til at forholdet til Russland ble vanskeligere, og Romania orienterte seg mot Tyskland for å ha en beskytter mot Russland (landet sluttet seg til trippelalliansen 1883).

I Bessarabia var det fra midten av 1800-tallet stadig flere eksempler på nasjonalpreget moldovsk argumentasjon mot utslag av det russiske styret. Både revolusjonsforsøket i 1848 i Moldova og Valakia og ikke minst unionen av de to til Romania virket inspirerende. Noen massebevegelse var det likevel ikke snakk om. De russiske myndighetene var også på vakt mot slike tendenser, og flere moldovske aktivister søkte tilflukt i Romania. Den sterkere russifiseringen som preget annen halvdel av 1800-tallet stimulerte til mer motstand, og under de siste tiårene med russisk styre vokste

det fram en nasjonal bevegelse. Nyorienteringen hadde også sammenheng med den økte politiske interessen etter 1905 og de nye politiske organene med blant annet valg til Statsdumaen. Den nye nasjonalismen var organisatorisk splittet og bygd opp rundt ulike tidsskrifter. Hva språket angikk, omtalte nasjonalistisk-orienterte opposisjonelle det noen ganger som rumensk, andre ganger som moldovsk, og atter andre ganger ble det brukt omskrivninger som «vårt nasjonale språk». De politiske kravene var også forskjellige. Vanligst var å kreve større autonomi for Bessarabia og rett til å bruke eget språk i ulike sammenhenger. Men det var også dem som gikk inn for en samling av alle rumenere, selv om slike utsagn var forbundet med betydelig risiko, idet myndighetene slo hardt ned på alt som kunne tolkes som separatisme (King 2000: 29).

Hvor langt ned i folkemassene de ulike nasjonale protestene hadde gjenklang, er vanskelig å si. At moldovere følte en felles identitet som særlig på grunn av språkforskjellene skapte et skille til russerne, er det mange vitnesbyrd om. Det i seg selv behøvde imidlertid ikke å innebære ønsker om økt politisk autonomi eller grenseendringer. Den russiske guvernøren Sergej Urussov gir i sine memoarer eksempler på hvordan moldovske bønder ikke bare verdsatte sitt eget språk, men også tilla seg selv andre egenskaper enn russerne. Han forteller blant annet om en gang han måtte løse en konflikt om skattebetaling i en landsby. Ved å unnlate å sende soldater, slik lokale myndigheter hadde bedt om, og i stedet sende et brev som skulle leses opp på moldovsk, fikk han bøndene til å føle seg smigret ved at guvernøren til og med hadde skrevet brev til dem på deres eget språk (Urussow 1907: 190fg.). Dette var med andre ord ingen selvfølge. Og i forbindelse med den russisk-japanske krig 1904–05 forteller Urussov om da bønder ble utskrevet til tjeneste i landvernet i Bessarabia. De gjorde det svært gjerne, skriver han, og de forklarte innkallingen med at tsaren ikke kunne gå i krig uten å ha med tapre moldovere (*ibid*.: 190). En moldovsk identitet kunne sameksistere med lojalitet til tsaren. Men når tsarstyret ble opplevd som en trussel mot en slik identitet, var lojaliteten truet.

Krig og revolusjon setter de nasjonale spørsmål i bevegelse

Selv om 1905 med krig, revolusjonsforsøk og økt politisk aktivitet betydde mye for den nasjonale aktivismen i Bessarabia, ble 1. verdenskrig av en helt annen viktighet. Til tross for sin tilslutning til trippelalliansen, gikk Romania en stund etter krigsutbruddet

med på ententens side etter først å ha fått løfter om landavståelser. For den rumenske nasjonalismen framsto det habsburgkontrollerte Transilvania som viktigere enn det russiskkontrollerte Bessarabia. Transilvania hadde både stor rumensk befolkning og var i forhold til Bessarabia en rik og velutviklet provins.

For Bessarabia betydde dermed krigen i første omgang først og fremst mobilisering av en stor del av den mannlige befolkningen til russisk krigstjeneste. Mange ble satt inn på den felles russisk-rumenske fronten i rumensk Moldova, og fikk slik nye nasjonale erfaringer om forbindelsene mellom de to moldovske områdene (Nistor [1923] 1991: 277). Med den russiske revolusjonen i mars 1917 oppstod det også i Bessarabia en hektisk politisk aktivitet. I april ble Det nasjonale moldovske partiet grunnlagt. Det ble også holdt en rekke kongresser av studenter, bønder, prester, lærere osv. Kravene om autonomi, demokratiske rettigheter og bruk av eget språk gikk igjen. Fra mars av ble det dannet sovjeter (arbeiderråd) fokusert mot sosiale og demokratiske krav og dominert av pro-russiske elementer (Moraru 1995: 140 fg.).

Tanken om en egen nasjonalforsamling fikk økende oppslutning og ble bl.a. inspirert av utviklingen i Ukraina. I desember 1917 møtte Sfatul Țării (Landsrådet) i Kisjinjov. Rådet var indirekte valgt, men dette ble rettferdiggjort med krigstilstanden. Av de deputerte var 70 % moldovere og 30 % fra andre folkegrupper. Den 15. desember utropte rådet Den demokratiske moldovske republikk, og utnevnte kort tid etter en regjering. Republikken var tenkt å inngå i en føderativ, demokratisk russisk republikk. Til grunn for opprettelsen lå ikke bare generelle nasjonale selvstyrekrav, men også frykten for Ukraina, der mange nasjonalister ønsket Bessarabia lagt inn under ukrainsk styre. Situasjonen på den moldovske landsbygda holdt dessuten på å komme ut av kontroll. Den nye regjeringen hadde imidlertid ikke maktmidler til å gjenopprette ro og orden, og 18. januar 1918 inntok bolsjevikiske styrker Kisjinjov. Den største fraksjonen i Sfatul Țării møttes da i hemmelighet og anmodet Romania og de allierte om å gripe inn militært. Den 26. januar gikk rumenske styrker inn og kastet bolsjevikene ut. Moskva svarte med å bryte de diplomatiske forbindelsene med Romania. Den 6. februar erklærte Sfatul Țării Den demokratiske republikken Moldova som uavhengig stat (King 2000: 32 fg., Moraru 1995: 157 fg.). Det skjedde etter at Ukraina hadde gjort det samme i januar, slik at de geografiske forbindelsene til Russland var brutt.

En ny stat med små sjanser

Den nye staten hadde små økonomiske muligheter til å eksistere som uavhengig stat, og følte seg truet både fra sovjetrussisk hold og fra den tyskstøttede ukrainske regjeringen. Etter forhåndsdrøftinger med den rumenske regjeringen erklærte Sfatul Țării 9. april 1918 en union med Romania på visse betingelser (blant annet delvis provinsselvstyre og jordreform). Disse betingelsene ble imidlertid droppet på det siste møtet i rådet i desember 1918.

Unionen mellom Bessarabia og Romania ble internasjonalt anerkjent på fredskonferansen i Paris i oktober 1920. Sovjetunionen anerkjente imidlertid aldri Romanias rett til provinsen, og opprettet som en påminnelse om det i 1924 Den moldovske autonome sosialistiske sovjetrepublikk på østsiden av Dnestr (innenfor rammen av sovjetrepublikken Ukraina). Befolkningen der var delvis moldovere, delvis ukrainere, russere og andre.[4] Valget av navn i 1924 – moldovsk og ikke bessarabisk, som tsar-Russland hadde brukt om sin del av Moldova – var en liten nasjonal innrømmelse til den rumensktalende delen av befolkningen, men først og fremst et varsel om at det var et mål å vinne Bessarabia tilbake. Det offisielle språket var russisk, og rumensk ble bare tillatt skrevet med det kyrilliske alfabetet. Hovedstad var først Balta, og fra 1929 Tiraspol. Hovedstadsvalget ble sagt å være «midlertidig», offisielt skulle Kisjinjov være hovedstaden (King 2000: 55).

Den rumenske fasen

Som landsdel i Romania var Bessarabia den økonomisk svakest utviklete både i 1918 og 1940. Bessarabias økonomi og infrastruktur hadde vært integrert med Russlands, og landsdelens eksportvarer var til dels sammenfallende med Romanias, slik at det var vanskelig å finne nye markeder i Romania. Investeringene både i industri og jordbruk var små. Medvirkende til de lave investeringene var også den usikkerheten som nabostaten Sovjetunionens fiendtlighet førte med seg. Analfabetismen i Bessarabia var den høyeste i Romania både i 1918 og 1940, men det skjedde likevel betydelige framskritt i perioden med rumensk styre. Før 1918 underviste ingen av de 1000 grunnskolene på rumensk. 20 år senere fantes det 2600 slike skoler. Det ble også satset på helsestellet, både med nye sykehus og legetjeneste i landsbyene. Men samlet sett forble Bessarabia tilbakestående. Fattigdommen var stor, og mange av de rumenske

4 Mellomkrigstidens republikk var en del større enn det Transnistria som løsrev seg fra republikken Moldova i 1990.

politikerne mistet fort interessen for landsdelen så snart den var innlemmet i Romania.

I en hemmelig tilleggsavtale til den tysk-sovjetiske ikke-angrepspakten av august 1939 godtok Tyskland at Bessarabia skulle være sovjetisk innflytelsesområde. På den bakgrunn krevde Sovjetunionen i juni 1940 i et ultimatum at Romania skulle avstå Bessarabia og Nord-Bukovina. Romania fant det nytteløst å gjøre motstand, og 28. juni rykket sovjetiske styrker inn. I august ble den sentrale delen av Bessarabia slått sammen med en del av den autonome moldovske sovjetrepublikken på den andre siden av Dnestr og utropt til egen sovjetrepublikk, Den sosialistiske sovjetrepublikken Moldova. Samtidig ble deler av det nordlige Bessarabia og Nord-Bukovina samt Sør-Bessarabia (Bugeac) innlemmet i Ukraina. Et stort antall mennesker ble arrestert eller henrettet, ikke minst gjaldt dette den ikke-kommunistiske eliten.

Da Tyskland angrep Sovjetunionen i juni 1941, okkuperte Romania, nå som alliert med Tyskland, etter harde kamper Bessarabia. Okkupasjonen gikk spesielt utover jødene. Titusener ble drept av tyske spesialkommandoer og tyske og rumenske soldater, og trolig ble over 140 000 deportert til konsentrasjonsleirer i Transnistria. Over halvparten døde. Da de tyske og rumenske styrkene måtte trekke seg tilbake for den framrykkende sovjethæren i august 1944, ble Bessarabia igjen sovjetrepublikk etter de samme grensene som i 1940.

Den sovjetiske fasen

Som ellers i Sovjetunionen monopoliserte kommunistpartiet all politisk makt. Tvangskollektiviseringen av jordbruket, som var påbegynt i 1940–41, ble for alvor gjenopptatt i 1947 og avsluttet i 1950. Flere titusener moldovere ble deportert eller fengslet. Blant dem var bønder som motsatte seg kollektiviseringen, og andre med avvikende synspunkter i nasjonale eller politiske spørsmål. Bare i løpet av to dager i juli 1949 ble over 11 000 familier deportert. Disse angrepene på befolkningen kom i tillegg til de store tapene i menneskeliv og materielle ødeleggelser i forbindelse med krigen. Dessuten tok en stor hungersnød i 1946–47 i sammenheng med omfattende rekvisisjoner av korn (særlig rettet mot moldovske «kulaker») livet av over 100 000 mennesker (King 2000: 96, Moraru 1995: 391).

Etter innlemmelsen i Sovjetunionen måtte det rumenske språket omtales som moldovsk, og det måtte skrives med det kyrilliske

alfabetet. Slik hadde det også vært forrige gang Bessarabia hadde vært under russisk styre. Forskjellen var at sovjetmyndighetene nå unngikk navnet Bessarabia og i sterkere grad forsøkte å innprente at moldoverne var en egen nasjon forskjellig fra rumenere. Avskjerming fra Romania, som per definisjon skulle være et sosialistisk broderland, var viktig (Kolstø 1999: 76). Dette gjaldt også før forholdet mellom Romania og Sovjetunionen ble problematisk i 1960-årene.

Språkkamp som nøkkel til uavhengighet fra Moskva

Kampen for demokrati og nasjonal selvbestemmelse i Moldova i forbindelse med kommunismens fall i Sovjetunionen og det øvrige Øst-Europa kan best sammenliknes med de baltiske statene. Ofte tjente det som skjedde der som direkte inspirasjon, selv om den moldovske prosessen hadde et mer forsiktig preg.

Ikke overraskende var den stadige innvandringen av russere og ukrainere og russifiseringen av samfunnet blant de første sakene som ble tatt opp da Gorbatsjov begynte med sin reformpolitikk og løsnet litt på båndene.[5] Sommeren 1988 ble det dannet flere opposisjonelle bevegelser i Moldova, selv om de nasjonale manifestasjonene først fikk masseomfang fra januar 1989, det vil si noe senere enn i Baltikum. Demonstrasjonene i Kisjinjov (Chişinău) krevde at moldovsk skulle bli offisielt språk og at det skulle skrives med det latinske alfabetet og betraktes som samme språk som rumensk. Andre krav gikk ut på at innvandringen fra andre sovjetrepublikker skulle bremses, at ofrene for stalinismen skulle rehabiliteres og at stengte kirker skulle åpnes. Det ble også stilt krav som gikk på miljøvern. I mai 1989 sluttet flere opposisjonsgrupper seg sammen til Folkefronten i Moldova etter mønster fra Baltikum. Presset fra den voksende nasjonale bevegelsen førte til at republikkens øverste sovjet 31. august og 1. september 1989 vedtok to språklover som langt på vei imøtekom opposisjonens krav. Dette førte til sterke protester ikke bare fra russerne, men også fra de tyrkiskspråklige gagauserne sør i landet.

Ved valgene våren 1990 fikk Folkefronten 40 % av plassene i Moldovas øverste sovjet, og ytterligere 30 % gikk til grupperinger som stod Folkefronten nær. Moldovas første ikke-kommunistiske nasjonalforsamling erklærte i juni 1990 landets suverenitet, halvannet år etter at Estland som første unionsrepublikk hadde tatt dette

5 Da sovjetstyret falt, var ca. 65 % av befolkningen moldovere.

skritt. Men motstanden fra den russiske befolkningen gav seg sterkere utslag enn i Baltikum. Det mest dramatiske var etableringen i september 1990 av en autonom sovjetrepublikk på østsiden av Dnestr (Transnistria). Før det hadde gagauserne utropt sin egen republikk i august. Etter det mislykte kuppet mot Gorbatsjov i august 1991 erklærte så Moldova – i likhet med flere andre sovjetrepublikker – sin uavhengighet (27. august).

Da Moldova vedtok suverenitetserklæringen i 1990, ønsket mange nasjonale aktivister en gjenforening med Romania. Men i Romania var den nye ledelsen under president Ion Iliescu forsiktig. Og i Moldova rykket spørsmålet om en mulig gjenforening nedover på den politiske dagsorden til fordel for økonomiske problemer, forholdet til utbryterrepublikkene og språkspørsmål.

Noen lange linjer

Det er vanskelig å trekke opp én rett linje som uttrykk for utviklingen av nasjonal identitet i Moldova/Bessarabia gjennom de to siste hundreårene. Moldova er heller et eksempel på at nasjonal identitet ikke bør ses på som klart definert en gang for alle, men som noe som kan utvikles og formes både av kulturelle fellestrekk, ytre omstendigheter og egne reaksjoner og valg, særlig i situasjoner der handlingsrommet er mer åpent enn ellers. Med sosialantropologen Thomas Hylland Eriksen kan det være fristende å bruke ordet *identifikasjon* i stedet for dagligtalens *identitet* for å få fram at det like mye kan dreie seg om en omskiftelig prosess som en «fast substans» (Eriksen 1994: 82). I noen perioder eller situasjoner skjer det større endringer enn ellers. Det kan gjelde både innhold og intensitet.

Innholdsmessig har hovedalternativene for rumensktalende moldovere vært å se seg selv som a) russiske/sovjetiske undersåtter med et ikke-slavisk språk, b) moldovere eller c) rumenere. Varierende *intensitet* av disse alternativene kan bety under a) overgang til full tospråklighet og eventuelt assimilasjon med den slavisktalende befolkningen (Hornbacher 2002: 40), under b) politisk autonomi (innen Russland/Sovjetunionen eller Romania) eller en egen moldovsk stat og under c) sammenslutning med Romania uten særregler for Bessarabia, eller identitet som rumenere i et selvstendig Moldova. Hva som velges eller faller naturlig, skifter med situasjon og personlighet. Folk som i sovjettiden innrettet seg etter situasjonen og lot det moldovske eller rumenske være en underordnet identitet, kunne, da slusene for fri debatt ble åpnet og landegrenser endret, bli begeistrete rumensknasjonalister – og deretter kanskje moldovskna-

sjonalister da gjenforening ble uaktuelt. En annen, med det samme objektive utgangspunktet, tolket kanskje hele tiden sin rumenske nasjonalidentitet som en urokkelig personlig overbevisning – og fikk noen års opphold i en sovjetisk fangeleir som takk.

Moldova er dermed et godt eksempel på at en nasjonal identitet kan endre seg med skiftende ytre forhold og dessuten ha varierende forklaringskraft for politiske skifter. Vi har sett at Moldovas statlige tilhørighet skiftet fire ganger i løpet av de siste 200 årene: i 1812, 1918, 1940 (med 1941–44 som en «underetappe») og 1991. To av gangene var spørsmålet om nasjonal identitet hos innbyggerne helt uten betydning for utfallet (de to gangene Moldova/Bessarabia ble annektert av Russland/Sovjetunionen). I begge tilfeller skjedde skiftet i sammenheng med en europeisk storkrig. I 1812 kom endringen som et resultat av Napoleonskrigene, i 1940/44 både som en forberedelse til krigen (Stalin og Hitlers deling av Øst-Europa) og et resultat av den. Også forandringen i 1918 var knyttet til krig – og til et imperiesammenbrudd (den russiske revolusjon). At rumensk nasjonalisme her vant fram, hadde sammenheng både med andre makters interesse av å holde det kommunistiske Russland nede og utviklingen av pan-rumenske holdninger som russifiseringen hadde skapt god grobunn for.

Den fjerde hovedforandringen, overgangen til et selvstendig Moldova i 1991, kom ikke som resultat av noen krig, men som del av et nytt imperiesammenbrudd. I denne situasjonen, uten krig, var det ytre presset for en bestemt løsning svakere. I en så åpen situasjon *kunne* resultatet ha blitt som i Baltikum, en tilbakevending til mellomkrigstidens ordning. Og mange, både i Romania og Moldova, håpet det ville skje. Hvis noen forutsetninger hadde vært forskjellige fra dem som faktisk forelå, er det ikke vanskelig å tenke seg at utfallet kunne ha blitt slik – *hvis* for eksempel Ukraina hadde ført en aggressiv politikk for å samle alle naboområder der det bodde ukrainere, *hvis* Romania hadde vært et foregangsland i reformer, og ikke et redselskabinett under Ceauşescu selv flere måneder etter at opposisjonen i Moldova fikk igjennom sine revolusjonerende språklover i 1989, *hvis* de rumenske nasjonalistene i Moldova ikke hadde insistert på at hele republikken måtte forenes med Romania (Kolstø 1999: 77), inkludert det økonomisk viktige slaviskdominerte Transnistria som aldri hadde tilhørt Romania bortsett fra 1941–44. *Hvis* noe slikt hadde skjedd, ville man trolig lett ha funnet en mer *rumensk*preget nasjonal identitet hos mange flere moldovere enn hos det mindretallet som hele tiden har ønsket den løsningen.

Og det er helt normalt. En nasjonal identitet, svaret på ett av mange mulige hvem-er-jeg-spørsmål, lar seg ikke innholdsbestemme en gang for alle. Resultater fra spørreundersøkelser eller tolkning av utsagn eller atferd i rolige tider har ikke nødvendigvis ubegrenset holdbarhetsdato. Egenskaper som måles eller deklareres, kan lett endre seg hvis den politiske temperaturen går opp eller ned. Som i andre identitetsspørsmål er det også et spørsmål om hvem-er-jeg-*i-hvilken-situasjon*.

Litteratur

Boldur, Alexandru V. ([1937] 1992) *Istoria Basarabiei*. Bukarest: Editura V. Frunza.

Cioranesco, George & Grigore Filiti (1967) *Aspects des relations russo-roumaines.* Paris: Minard.

Eriksen, Thomas Hylland (1994) «Subjektive og objektive aspekter ved nasjonal identitet» i May-Brith Ohman Nielsen (red.) *Nasjonal identitet og nasjonalisme.* Oslo: Den norske historiske forening (81–86).

Hofbauer, Hannes & Viorel Roman (1993) *Bukowina, Bessarabien, Moldawien*. Wien: Promedia.

Hornbacher, Elina (2002) Der Stellenwert der russischen Sprache in der Republik Moldau. *Osteuropa* 52 (1): 38–51.

Jewsbury, George F. (1976) *The Russian Annexation of Bessarabia 1774–1828*. New York, NY: Columbia University Press.

King, Charles (2000) *The Moldovans.* Stanford, CA: Hoover Institution Press.

Kolstø, Pål (1999) *Nasjonsbygging. Russland og de nye statene i øst.* Oslo: Universitetsforlaget.

Magocsi, Paul Robert (2002) *Historical Atlas of Central Europe.* London: Thames & Hudson.

Moraru, Anton (1995) *Istoria românilor.* Chişinău: Aiva.

Nistor, Ion ([1923] 1991) *Istoria Basarabiei.* Cernăuți: Glasul Bucovinei/ Bukarest: Humanitas.

Seim, Jardar (1994) *Øst-Europas historie.* Oslo: Aschehoug.

Sugar, Peter F. (1977) *Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354–1804.* Seattle, WA: University of Washington Press.

Urussow, S. D. (1907) *Memoiren eines russischen Gouverneurs.* Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt.

Nordisk Øst·forum | 19 [1] 2005: 101–116 | ISSN 0801 – 7220

Veivalg eller bestående dilemma?

Moldova foran valget 2005

Trygve Kalland
MSc i internasjonale studier, tilknyttet OSSEs sendelag til Moldova

Siden Republikken Moldova ble uavhengig i 1991, har et av de store utenrikspolitiske spørsmålene vært landets geopolitiske orientering. Med sin blanding av moldovere,[1] russere, ukrainere, gagausere og andre mindre etniske grupper var og er den nye staten usikker på hvor den hører hjemme: i vest med EU, eller i øst med Russland og Samveldet av uavhengige stater (SUS). For å låne fra tittelen på en nylig publisert bok om emnet, befinner Moldova seg på en «fault line» (forkastning) mellom to politiske og kulturelle tektoniske plater i Europa (Lewis 2004). Dype historiske og kulturelle kløfter er synlige i det moldovske samfunnet.

Moldova er samtidig et lite land med store problemer: Økonomien er underutviklet, fattigdommen er den største i Europa,[2] ineffektivitet og korrupsjon er utbredt i statsapparatet og en viktig del av territoriet er kontrollert av separatister. Å løse disse problemene kommer til å ta tiår, og Moldova vil trenge et tydelig veikart for å kunne orientere seg i riktig retning. EU og Russland står her for ulike alternativer, og det utenrikspolitiske valget Moldova gjør, kommer til å ha en avgjørende innvirkning på landets innenrikspolitiske utvikling og reformprosess.

Spørsmålet om veivalg har fått økt aktualitet etter EUs og NATOs utvidelser i Sentral-Europa i fjor. I neste runde av EU-utvidelser

---

Synspunktene i artikkelen representerer ikke OSSE-sendelagets offisielle holdning, men står for forfatterens egen regning.

1 Om man skal betegne majoritetsbefolkningen som «moldovere» eller «rumenere» er et sensitivt spørsmål, selv om det ikke finnes noen egentlig språklig eller etnisk distinksjon mellom de to gruppene.

2 Se f.eks. Verdensbankens indikatordatabase (http://www.worldbank.org/data/dataquery.html) eller *UNDP Human Development Report 2003* (http://www.undp.md/).

står Romania for tur, sannsynligvis i 2007, og Moldova kommer deretter til å grense direkte til EU. I mai 2004 ble Moldova inkludert i EUs såkalte naboskapspolitikk, noe som reiste spørsmålet om dette var en oppgradering fra, eller en institusjonalisering av, landets perifere status. Spørsmålet om veivalg ble satt på spissen da det samme år oppstod friksjon mellom Moldova og dets viktigste østlige partner, Russland, fulgt av økt pro-EU-retorikk fra Vladimir Voronin, Moldovas kommunistiske president.

Så langt har imidlertid Moldova ikke foretatt noe slikt valg, langt mindre utformet en konsekvent politikk. EU og SUS har i ulik grad blitt prioritert, alt etter hvilken regjering som har hatt makten. Resultatet er at Moldova ikke tilfredsstiller noen av maktblokkene, og dermed havner mellom et EU som har problemer med å ta Moldova seriøst, og et Russland som tyr til manipulasjon som substitutt for samarbeid. Uansett hvem som vinner parlamentsvalget i 2005, vil den største utfordringen dermed fortsatt være at Moldova dras mellom to kulturelle og politiske maktblokker.

Fast forankret både i øst og vest

Moldova tok sine første vaklende skritt som selvstendig stat 27. august 1991. Etter å ha vært del av det russiske imperiet mellom 1812 og 1917, og av Sovjetunionen fra 1947, var det naturlig at båndene østover til Russland og SUS – hvor Moldova har vært medlem siden 1991 – var sterke.

På grunnplanet knyttes disse båndene både av den store russiske minoriteten i landet (13 % av innbyggerne) og av andre folkegrupper som ble russifisert i løpet av sovjetperioden. Selv om de betrakter Moldova som sitt hjemland, føles det for mange naturlig at Moldova er del av en russisk kulturell og politisk sfære. Store deler av den politiske eliten har også nære bånd til Russland. Mange politikere er produkter av det sovjetiske byråkratiet med både politiske og personlige kontakter i Moskva. Russland står også for en politisk modell som ligger nærmere deres egen politiske tradisjon enn den vesteuropeiske – ikke minst fordi den stiller langt færre krav til demokratisering og politisk innsyn.

Russland er også mer konkret til stede i Moldova, særlig på det økonomiske plan. SUS stod i 2002 for 44 % av Moldovas utenrikshandel (EBRD 2003: 86), og Russland alene stod for 22 % (*RIA Novosti* 24. november 2004). Moldova er blant annet nærmest fullstendig avhengig av Russland hva gjelder energiimport, da det ikke finnes noe reelt alternativ til russisk gass. Siden Moldova

også har vanskeligheter med å betale for denne importen (i 2003 lå naturgassgjelden på 121 millioner USD), er den økonomiske avhengigheten av Russland sterk (Neukirch 2004: 139).

Forankringen østover sikres videre av Russlands rolle og militære nærvær i Moldovas østlige utbryterprovins, Den transnistriske moldovske republikk, eller Transnistria. Transnistria erklærte seg uavhengig allerede i 1989, og løsrev seg *de facto* fra Moldova etter en kort borgerkrig i 1992. En slags pseudostat ble bygd opp ved å spille på de russisktalende minoritetenes redsel for den moldovske majoritetens nasjonsbyggingsprosjekt. Lederskapet i Transnistria utgjøres av etniske russere med russisk statsborgerskap og bakgrunn i sovjetbyråkratiet – og ofte uten bakgrunn fra Moldova. Utbryterrepublikkens leder, president Igor Smirnov, for eksempel, kom til Moldova i 1987 som direktør for et statlig firma. Etter bare to år i landet utnevnte han seg selv til leder for den transnistriske republikken (Hanne 2004: 81). Lederskapet er avhengig av Russland for å overleve, og selv om relasjonene mellom hovedstaden Tiraspol (utbryterrepublikkens «hovedstad») og Moskva ikke alltid er like gode, er det til syvende og sist Moskvas ønsker som setter rammene for de transnistriske myndighetenes handlefrihet.

Russland har i dag ca 1300 soldater og 21 000 tonn ammunisjon utplassert i Transnistria. Russland forpliktet seg på OSSEs ministermøte i Istanbul i 1999 til å trekke seg helt ut av Moldova innen utgangen av 2002, men denne fristen har gradvis blitt forskjøvet, og nå har tilbaketrekkingsprosessen stanset helt opp. Russiske soldater er også utplassert langs elven Dnestr som del av en tresidig «fredsbevarende» styrke (omfatter tropper fra Russland, Moldova og Transnistria). Transnistria kan dermed sies å være et av Russlands viktigste instrumenter for å påvirke Moldova. I praksis er regjeringen i Chişinău tvunget til å forholde seg til Moskva hvis de ønsker å påvirke utviklingen i sin østlige provins (Vițu 2004: 17). Moldova må derfor se østover enten det vil eller ikke.

Samtidig finnes det andre sterke strømninger i landet som drar mot vest. EU står som den viktigste motpolen til Russland og SUS, og selv om EU har holdt en mye lavere profil, er unionen nå på vei til å bli stadig viktigere for Moldova. I 1994 inngikk man en såkalt Partnerskaps- og samarbeidsavtale. Denne hadde som mål å styrke den politiske dialogen, harmonisere lovverk, underlette handel og støtte demokratibygging i landet. Avtalen forble det viktigste konkrete referansepunktet i EUs relasjoner til Moldova de neste ti årene. I mai 2004 ble imidlertid landet innlemmet i EUs naboskapspolitikk, noe som førte til fremforhandlingen av en aksjonsplan. Denne tar

sikte på å utvide samarbeidsområdene og setter Moldovas integrasjon i EUs felles marked som det endelige mål. Det siste året har en også sett en økende interesse fra Moldovas side for at EU skal involvere seg i forhandlingene om Transnistria som motvekt til det som blir oppfattet som Russland og Ukrainas partiskhet i favør av utbryterne.[3] Det nye samarbeidet underbygges av en voksende handel med EU. I 1995 sto EU for 13 % av Moldovas totale handel, mens andelen i 2002 hadde vokst til 30,7 %. Trenden for SUS var i samme periode en reduksjon fra 62 til 44 % (EBRD 2003: 86).

Moldovas vestlige orientering har ikke minst å gjøre med at den etniske majoriteten har sterke bånd til naboen Romania, som som tidligere nevnt er på god vei inn i EU. Den moldovske majoriteten er også åpenbart mer mistenksom mot russisk innflytelse enn hva minoritetene er. De assosierer Russland med Sovjetunionen og imperialisme og undertrykkelse av egen nasjonal kultur og identitet. Sett opp mot dette, står EU for en økonomisk og politisk attraktiv modell som innebærer et håp om integrering i vestlig sivilisasjon, økonomisk utvikling og, ikke minst, en sikring av Moldovas suverenitet.

Folkets mening

Omkring 65 % av Moldovas befolkning er etniske moldovere. Ukrainere utgjør den største minoriteten med 14 %, tett fulgt av russere med rundt 13 %. Gagausere, et tyrkisk folkeslag sør i landet, står for 3,5 %.[4] Det er klare forskjeller mellom den mer vestorienterte moldovske majoriteten og de russifiserte minoritetene, men det ville allikevel ikke vært riktig å si at Moldova er polarisert i spørsmålet om utenrikspolitisk orientering. Med bakgrunn i erfaringene fra den moldovske løsrivelsen fra Sovjetunionen er det få som ønsker en etnisk drevet politikk.

I 1989 organiserte Romania-orienterte nasjonalister den såkalte Folkefronten. Denne fremmet sensitive spørsmål som union med Romania og rumensk som landets offisielle språk. Politikken splittet landet, og de russisktalende minoritetenes redsel for «romanisering» ble utnyttet av blant andre Smirnov til å bygge en egen «stat» øst for Dnestr. Uenigheten om statusen til dette området resulterte i en væpnet konflikt i mai–juni 1992. Konflikten førte imidlertid også

3 De femsidige forhandlingene om Transnistria-konflikten inkluderer Moldova, Transnistria, Russland, Ukraina og OSSE. Siden Russland har vetorett i OSSE, betyr dette at det ikke finnes noen klar «vestlig» representant i dette formatet.

4 Disse tallene er basert på folketellingen av 1989. En ny folketelling ble utført høsten 2004, men resultatene er i skrivende stund ikke publisert.

med seg at den rumensknasjonalistiske agendaen tapte legitimitet, og at landet (med unntak av Transnistria) samlet seg rundt ideen om Moldova som en uavhengig, multietnisk og nøytral stat (Crowther 2004). I dag eksisterer det en mer eller mindre allmenn aksept for det faktum at Moldova verken kan vende seg mot øst eller vest på bekostning av en eller flere av folkegruppene i landet.

Samtidig følger befolkningens syn på utenrikspolitikk etniske skillelinjer. 51 % av befolkningen synes at EU skal være det primære orienteringspunktet for Moldovas politikk, mens 27 % synes det tilsvarende om SUS**.** Hvis vi bryter ned respondentgruppene i henhold til etnisk tilhørighet, ser vi imidlertid at EU foretrekkes av 59,2 % av moldoverne, 33,3 % av ukrainerne og 26,8 % av russerne. Når det gjelder SUS, er de respektive tallene 17,8 % for moldovere, 47,5 for ukrainere og 50,5 for russere (IPP 2004). Samtidig er 27,4 % av russerne, 36,6 % av ukrainerne og 64,6 % av moldoverne for EU-medlemskap. Dette utgjør 67,8 % for befolkningen som helhet. Med utgangspunkt i at 27 % har oppgitt SUS som Moldovas primære utenrikspolitiske orienteringspunkt, betyr dette at også en del innen denne gruppen er for EU-medlemskap!

Disse tallene illustrerer tre viktige poeng: For det første at EU har høy status i Moldova,[5] og ikke bare blant moldoverne. For det andre viser det igjen at spørsmålsstillingen om EU vis-à-vis SUS ikke synes å ha særlig stort potensial for å polarisere landet, i hvert fall så lenge det ikke oppfattes som om de to gjensidig utelukker hverandre. For det tredje er det klart at de fleste moldovere har en dårlig forståelse av hva EU er og hva en integreringspolitikk vil innebære for landet. For mange moldovere synes ikke EU å være noe annerledes enn en hvilken som helst annen internasjonal organisasjon. Det kan tyde på at man ikke har innsett at et medlemskap krever en fundamental omlegging av lovverk, samfunn, økonomi og politikk.

Forsøk på orientering

Den mangelen på innsikt som illustreres ovenfor er ikke overraskende. Moldovske regjeringer har i løpet av de siste ti årene verken maktet å gi et klart bilde av hva som kreves for å gi landet en klar orientering**,** eller å tydeliggjøre at det faktisk er nødvendig å ta et standpunkt dersom man seriøst vil la seg integrere i en av blokkene.

5 Faktisk høyest av alle internasjonale organisasjoner, inklusive FN og OSSE.

Tidligere regjeringer, som statsminister Sanghelis (1992–96), hadde ikke mer enn et par linjer i sitt program som omhandlet EU og SUS, og deres politikk hadde en tendens til å gi *alle* orienteringer prioritet. Den første Ciubuc-regjeringens program (1996–98) hadde overhodet ingen referanse til EU, men utså Russland til landets «strategiske partner». Den andre Ciubuc-regjeringen (1998–99) tok derimot et såpass radikalt steg som å gi integrering i EU status som «strategisk målsetting» for all utenrikspolitikk. Dette utelukket logisk sett Russland og SUS fra samme status. Ciubuc nedsatte også en integrasjonskomité bestående av ulike regjeringsmedlemmer og opprettet et departement for europeisk integrasjon (Klipii 2002: 15–18). Omleggingen ble også til en viss grad reflektert i praktisk politikk, og det var i denne perioden at Partnerskaps- og samarbeidsavtalen trådte i kraft (Wrobel 2004: 62).

Senere regjeringer fulgte for så vidt en liknende linje, og Sturza-regjeringen (1999) var den første som erklærte seg «pro-europeisk». Denne hadde et mye mer fokusert utenrikspolitisk program enn tidligere regjeringer, men den ble senere samme år fulgt av Braghiş-regjeringen (1999–2001), som igjen la mest vekt på SUS, vel å merke uten å stryke målsettingen om EU-medlemskap (Klipii 2002: 18–26).

I 2001 lyktes det moldovske kommunistpartiet i å gjøre et politisk comeback, først og fremst takket være de foregående regjeringenes manglende evne til å løse Transnistria-konflikten og forbedre den økonomiske situasjonen. Kommunistenes leder, Vladimir Voronin, kom i tillegg med flere løfter til den ikke-moldovske befolkningen, blant annet om at russisk skulle få status som et offisielt språk nummer to i Moldova,[6] og at skolene skulle endre fokus fra «rumensk» språk og historie til «moldovsk» språk og historie. Kommunistpartiet la under valgkampanjen også frem et forslag om at Moldova skulle gå med i Russland–Hviterussland-unionen (Neukirch 2001: 2, 12).

Etter kommunistpartiets seier i parlamentsvalget ble Voronin utpekt til ny president og Vasile Tărlev til ny statsminister. Den nye regjeringen hadde et eksplisitt østorientert program, og det var derfor ventet at SUS og Russland ville bli sterkest prioritert. Voronins første statsbesøk gikk til Moskva, der han utnevnte Russland til «strategisk partner» (*Infotag* 16. april 2001) og erklærte Russland

6 Dette har ennå ikke blitt iverksatt på grunn av sterk motstand blant mange moldovere, og fokus har skiftet til et «tospråklighetsprinsipp» der alle oppmuntres til å lære seg både det offisielle språket og russisk.

som den viktigste samarbeidspartner for å få Moldova ut av den økonomiske krisen (Neukirch 2001: 17–18). Dette ble etterfulgt av undertegnelsen av en vennskaps- og samarbeidstraktat i november 2001. Mange betraktet også kommunisten Voronin som den perfekte partner for Russland. Sjansene for at myndighetene i Tiraspol kunne bli overtalt til å gå med på en løsning på Transnistria-konflikten, virket dermed lovende.

Voronins tilnærming til øst gikk allikevel ikke så langt som mange hadde fryktet. Moldova beholdt i praksis de eksisterende båndene til EU. Fra 2003 begynte EU-vektoren igjen å få større plass i Voronins retorikk, og i 2004 ble tilnærming til EU på ny erklært som den viktigste utenrikspolitiske prioriteringen. Samtidig økte kritikken av Russland og SUS. Bakgrunnen for dette politiske skiftet ligger for det første i at det har blitt mer åpenbart at SUS som organisasjon ikke er i stand til å ivareta Moldovas interesser, og for det andre at relasjonene med Russland ble sterkt forverret etter den såkalte Kozak-affæren (se nedenfor) i november 2003.

Forvirringen over hva Moldovas utenrikspolitikk faktisk består i, er imidlertid fortsatt utbredt ikke bare internasjonalt, men også blant moldovere flest (Klipii 2002: 26). Det finnes ingen politisk konsensus om hva Moldovas valg bør være, eller om et slikt valg i det hele tatt må foretas. Senest i september 2004 uttalte parlamentsleder Eugenia Ostapciuc at det ikke finnes noen grunn til at Moldova ikke kan integreres i EU og SUS samtidig (*Radio Free Europe/Radio Liberty Newsline* 24. september 2004).

Problemer med Moskva

Chişinău har siden Moldova ble medlem av SUS, reservert seg mot å delta fullt ut i organisasjonens militære og politiske samarbeid. Dette har blitt begrunnet med at slikt samarbeid ville bryte med Moldovas nøytralitet og uavhengighet. I stedet har man fokusert på økonomisk samarbeid (Stăvilă 2004: 130). SUS har imidlertid forblitt en underutviklet organisasjon på alle områder, og organisasjonen er, som multinasjonalt integreringsprosjekt, kun en blek skygge av EU. De forskjellige økonomiske traktatene fra begynnelsen på 1990-tallet, SUS' økonomiske union og den såkalte frie økonomiske sonen har aldri blitt realisert. Moldova har derfor vært avhenging av sine bilaterale handelsforbindelser med SUS-landene. Disse har imidlertid langt fra vært frie. Både Ukraina og Russland har innført restriksjoner på frihandel med Moldova. For eksempel fjernet Russland i 2001 produkter som utgjorde 47 % av Moldovas

eksport til Russland innenfor frihandelsavtalen (Neukirch 2004: 136).

Moldovas håp om at frihandel innen SUS skulle bidra til å løse landets økonomiske problemer, ble ytterligere svekket etter SUS-toppmøtet på Jalta i 2003, da Russland, Kasakhstan, Ukraina og Hviterussland besluttet å skape et frihandelsområde seg imellom, men uten å inkludere Moldova. Voronin utbrøt i den sammenheng at: «Jeg har alltid sagt at Moldova aldri vil bli den som graver SUS sin grav, men etter det som har skjedd på Jalta er samveldets framtid begravet for alltid» (*Infotag* 25. september 2003). Uttalelsen ble senere tonet ned, men et år senere valgte Voronin å utebli fra toppmøtet i Astana, og sendte i stedet statsminister Tărlev[7] (*Eurasia Daily Monitor* 17. september 2004).

Denne «boikotten» av SUS må også ses i sammenheng med utviklingen i relasjonene med Russland det siste året. Til tross for høye forventninger har ikke Voronin kommet opp med noen løsning på Transnistria-konflikten. Russlands foreløpig siste forsøk på å løse problemet kom i form av den såkalte Kozak-planen høsten 2003. Denne planen skisserte en modell som ville gi Transnistria en uproporsjonalt stor innflytelse i en fremtidig føderal stat. Modellen ville ha utvidet Russlands innflytelse i Moldova som helhet og gitt Russland muligheten til å manipulere landets utenrikspolitiske orientering. Etter påtrykk fra EU og USA unnlot imidlertid Moldova i siste øyeblikk å akseptere planen.

Russland reagerte svært negativt på denne avgjørelsen, og forhandlingsprosessen har i praksis ligget død siden slutten av 2003. Samtidig har spenningene over Dnestr økt. Sommeren 2004 grep Tiraspol inn mot de skolene i Transnistria som var underlagt det moldovske utdanningsministeriet, og som underviste på moldovsk og brukte det latinske alfabetet.[8] Skoler ble stengt, beleiret og i ett tilfelle vandalisert, og skolepersonale og foreldre ble trakassert og arrestert. Situasjonen i sikkerhetssonen har også blitt forverret, med episoder som konfiskering av avlinger fra moldovske bønder med land på transnistrisk side og til og med en væpnet konfrontasjon etter at Transnistria prøvde å utvide en av sine «grenseposter» i oktober 2004.

Det er vanskelig å si om Russland aktivt oppmuntrer Tiraspols fremgangsmåte, men det er helt klart at Moskva ikke gjør noe for å

7 I sin åpningstale 15. september 2004 kritiserte Tărlev SUS for ikke å ha klart å oppnå virkelig frihandel.

8 Transnistria har tre offisielle språk (russisk, ukrainsk og moldovsk), men krever at også det sistnevnte skal skrives med kyrillisk alfabet.

presse Smirnov til tilbakeholdenhet. Dermed sender Moskva også tydelige signaler om at man i det minste stilltiende støtter Smirnovs politikk. Russlands avgjørelse om å godkjenne import fra Transnistria selv om varene mangler moldovske tolldokumenter, er enda et tegn på dette. Moskva gjør det også klart, både i ord og handling, at man ikke har noen hast med å oppfylle sine forpliktelser fra OSSEs Istanbul-møte om å trekke seg ut militært fra Transnistria.[9] Om dette skal tolkes som en reprimande til Chişinău er uklart, men Voronin ser ut til å ha trukket den konklusjon at Russland ikke lenger er interessert i et nært samarbeid med hans regjering.[10]

Det er derfor ikke helt overraskende at det i løpet av det siste året har vært registrert en gradvis mer pro-europeisk retorikk fra Chişinău. Allerede høsten 2003 begynte Voronin å omtale EU som en «strategisk vektor» i Moldovas utenrikspolitikk. Et år senere har EU blitt en «absolutt prioritet» (*BASA Press* 22. september 2004), og det er nå sagt at integrering med EU ikke lenger bare er et rent utenrikspolitisk mål, men også målet for all innenrikspolitikk (*Moldova Azi* 26. juli 2004). Dette har blitt fulgt opp med en forkastelse av det femsidige forhandlingsformatet for Transnistria-konflikten, og en forespørsel til EU om deltakelse både i forhandlinger og i de fredsbevarende styrkene (*Interfax* 12. november 2004).

Etter relativt dårlige relasjoner med Romania i 2003, og en periode der kommunistene latterliggjorde Romanias tilbud om å bruke sin erfaring for å hjelpe Moldova på veien mot integrering i EU (Negru 2004), har Voronin nå på tross av «historiske og språklige problemer» begynt å innse betydningen av et godt naboskap med dette landet (*Reporter.md* 27. september 2004).

En annen interessant indikasjon på en omprioritering i utenrikspolitikken er at Moldovas regjering etter den andre runden i Ukrainas presidentvalg i november 2004 ganske raskt gikk ut med en uttalelse om at man ikke anerkjente seieren til den pro-russiske kandidaten Viktor Janukovitsj. I det som kan beskrives som en dragkamp om Ukrainas fremtidige orientering, valgte Moldova dermed å stå på samme side som EU og USA, og ikke Russland (*Moldpress* 26. november 2004). For øyeblikket ser det derfor ut til at Voronin har vendt blikket vekk fra et underutviklet SUS og et manipulerende Russland, og i stedet rettet det mot Vesten og EU.

---

9 Se for eksempel uttalelser fra forsvarsminister Sergej Ivanov og leder av utenrikskomiteen, Konstantin Kosatsjev (*Interlic* 14. oktober 2004, *BASA Press* 8. oktober 2004).

10 Noen stemmer i Moskva sier åpent at de håper på en ny mann i Chişinău etter valget, men hvem som skulle kunne være en bedre partner enn Voronin er uklart (*FLUX* 7. oktober 2004, *Moldova Suverana* 24. oktober 2004).

Retorikk eller handling?

Imidlertid gjenstår spørsmålet om hvor genuin Voronins nye EU-politikk er. Forsøker han virkelig å vende Moldova vestover, vekk fra Russland og SUS? Og i hvilken utstrekning er hans regjering reelt interessert i å sette i gang grunnleggende reformer etter EUs standarder og normer?

I sine første fire år har Voronin-regjeringen vist relativt liten vilje til reform. Den politiske, økonomiske og demokratiske utviklingen har generelt sett stagnert etter at kommunistene kom til makten. EUs oppfordringer om markedsreformer har ikke blitt etterkommet, og statlig intervensjon i økonomien har økt merkbart. IMF og Verdensbanken kritiserte for eksempel i november 2004 regjeringen for ikke å gjøre nok for å fremme nødvendige strukturelle reformer (*BASA Press* 20. oktober 2004, 4. november 2004). På enkelte områder, slik som innenfor media og pressefrihet, har situasjonen faktisk blitt forverret. Kommunistpartiet kontrollerer det statlige TeleRadio Moldova ved hjelp av sensur, politisk motiverte oppsigelser av journalister og en minimering av opposisjonspartienes synlighet (Reporters Without Borders 2004, Freedom House 2004).[11] De administrative reformene i 2003 har av EU blitt vurdert som «betenkelige», idet de styrket det sentrale nivå på bekostning av lokale myndigheter og gjeninnførte den gamle sovjetiske territorialinndelingen (EU 2004: 6).

Det finnes flere grunner til at Voronin kan ønske å påkalle EUs oppmerksomhet uten nødvendigvis å ville implementere et reformprogram. Med et Russland som virker lite interessert i å ta hensyn til Moldovas interesser, er det sannsynlig at Voronin ser på EU som en aktør som ikke bare har mer ressurser, spesielt finansielle, enn Russland, men som også har større interesse av faktisk å bidra til å løse Moldovas problemer. Dette gjelder alt fra økonomien til Transnistria-konflikten, og antakelsen her er nok også at EU i motsetning til Russland ikke vil gjøre dette i første rekke for å sikre seg geopolitisk innflytelse. Det faktum at EU til nå har vært fornøyd med å la Moldova ligge i den «russiske interessesfære» og gitt landet relativt sett lite oppmerksomhet, er ironisk nok en indikasjon på akkurat disse manglende geopolitiske ambisjonene. Det er derfor, sett fra Voronins side, sannsynlig at et eventuelt engasjement fra EUs side i større grad vil sammenfalle med Moldovas interesser.

EU kan også fungere som motvekt til Russlands økonomiske innflytelse og gi Moldova mer tyngde i forhandlingene om Trans-

11 Denne utviklingen ble også påtalt av OSSEs representant for mediefrihet i oktober 2004.

nistria og det russiske troppenærværet. Russlands redsel for at Moldova skal tapes til Vesten på samme måte som de baltiske landene, gir «EU-kortet» en spesiell verdi. Det skal heller ikke glemmes at Moldova går til valg våren 2005. I perioden frem til valget blir det spesielt viktig for regjeringen å vise velgerne at man inntar en tøff linje overfor Transnistria og Russland.

Det skal derfor ikke utelukkes at Voronin personlig mener alvor med det han sier. Problemet er bare at det krever mer enn én mann for å forandre Moldova. Det er tvilsomt om Voronin har et samlet parti bak seg, og det vil kreve en bred politisk konsensus for å skape de nødvendige forutsetningene for at statsapparatet skal kunne reorienteres mot nye normer og tenkemåter. Selv om EUs engasjement kan sies å fremme landets interesser som helhet, er det heller ikke like klart hvorvidt den moldovske eliten vil ha like mye å tjene på å innfri EUs krav. Mange politikere og byråkrater har i stedet mye å tjene på status quo, og er lite lystne på en dyptgående reformprosess som krever at sterke personlige så vel som gruppeinteresser ofres.[12] Sist, men ikke minst, vil enhver regjering også stå overfor en rent objektiv begrensning når det gjelder hvor lett og raskt Moldova kan reorientere seg vestover. I praksis er det svært vanskelig for Moldova å bryte med Russland ettersom de økonomiske og politiske forbindelsene fortsatt er meget sterke.

Samtidig har regjeringen klart forpliktet seg til å iverksette EUs normer og regler. Men om ikke vesentlige reformer skulle følge umiddelbart, har Voronins nye retorikk i det minste ført til at spørsmålet om vesteuropeiske normer og regler har fått innpass i den politiske debatten. Regjeringspartiet og opposisjonen bruker nå på samme vis uttalelser fra EU og Europarådet både for å rettferdiggjøre og kritisere. Regjeringen, så vel som dens etterfølgere, risikerer derfor å bli låst i en EU-retorikk som i det lange løp gjør det vanskeligere å ikke følge opp med en politikk som er i overensstemmelse med retorikken.[13]

Det bør også nevnes at Romanias orientering vestover utgjør en faktor som i seg selv legger et betydelig psykologisk press på Moldovas ledelse. Mange anser at hvis Moldova ikke klarer å følge i sin nabos fotspor og oppnår et løfte om medlemskapsforhandlinger før 2007, har ikke landet lenger noen klare forhåpninger om å bli inkludert i fremtidige utvidelser. Romanias implementering av Schengen-avtalen innebærer dessuten et strengere grenseregime

12 Intervju med Viorel Cibotaru, Institute for Public Policy, Chişinău, november 2004.

13 Intervju med Nicolae Popescu, redaktør av *Eurojournal*, Chişinău, oktober 2004.

langs den felles grensen, og moldoverne ser en voksende fare for å bli etterlatt alene utenfor den europeiske integreringsprosessen. Selv om Romania har figurert i kommunistpartiets ideologi som en ytre fare som truer med å absorbere Moldova, blir Voronin antakelig stadig mer klar over at Romania ikke kan ignoreres om han vil ta sitt eget land ut på den lange vandringen mot EU. Faktisk kan gode relasjoner med denne naboen gjøre turen lettere (Negru 2004).

EUs ståsted

Uttalelser fra Romano Prodi og Günther Verheugen har det siste året gitt klare signaler til Moldova om at medlemskap i EU ikke er realistisk i overskuelig fremtid (*Financial Times* 12. mai 2004; *Reuters* 27. oktober 2003). Unionen har derfor heller ikke gjort særlig mye for å oppmuntre Moldova til å orientere seg mot EU. Krisen i relasjonene med Russland kan imidlertid gi EU en mulighet til å sikre seg innflytelse over Moldovas utvikling uten nødvendigvis å utlove medlemskap. Det er naturlig nok ikke dette moldoverne håper mest på, men under de rådende omstendigheter kan det allikevel være bedre enn det de blir tilbudt fra Russland og SUS.

Det gjenstår imidlertid å se om EU er tilstrekkelig interessert. Den nye naboskapspolitikken gir inntrykk av at EU ikke helt har bestemt seg når det gjelder Moldova. På den ene siden gir den Moldova en spesiell status som EU-nabo, og landet får derfor i teorien en mulighet til å nå en status lik den Norge har med EØS. På den andre siden var naboskapspolitikken i utgangspunktet tenkt å begrenses til Moldova og Ukraina, mens sluttproduktet ble utvidet til å inkludere Hviterussland, Nord-Afrika og Israel. Det er også tvilsomt om den såkalte aksjonsplanen faktisk kommer til å resultere i et bedre samarbeid mellom Moldova og EU enn Partnerskaps- og samarbeidsavtalen har gjort. Meningen er at det nye formatet skal gi et mer detaljert «veikart» for begge parter med gradvise belønninger fra EU i bytte mot moldovske reformer. Skal man dømme ut fra det som er kjent om dokumentets innhold, virker det imidlertid ikke som om løftene har blitt konkrete nok på noen av sidene (Popescu 2004).

EU ser strengt tatt ikke på Moldova som et potensielt familiemedlem på samme måte som unionen så på de sentraleuropeiske landene. I stedet blir Moldova oppfattet som et problembarn som må holdes i ørene og under kontroll. EUs engasjement drives mest av frykt for organisert kriminalitet, våpen- og menneskesmugling, og av risikoen for væpnet konflikt.

Til tross for dette finnes det muligheter for at Moldova kan få noen av sine ønsker oppfylt av EU. Under naboskapspolitikken kan man på lengre sikt få tilgang til EUs indre marked som belønning for en seriøs reformprosess. I et noe kortere tidsperspektiv er Moldova interessert i at EU bidrar til å kontrollere grensen mellom Moldova (i praksis Transnistria) og Ukraina. Denne grensen er i dag helt utenfor Chişnăus kontroll og har hittil vært preget av smugling og tapte tollinntekter. Et annet aktuelt tema er regjeringens initiativ for å få et antall «garantister», blant dem EU, til å skrive under en stabilitetspakt som skal garantere fem fundamentale prinsipper[14] for Moldovas status og integritet.

På det første punktet har EU ikke gitt noen positiv tilbakemelding. Hva grensen angår, har EU bare sagt seg villig til å gi «teknisk» assistanse i form av informasjonsteknologisk infrastruktur og software (*Moldpres* 18. oktober 2004). Når det gjelder stabilitetspakten, har EU i prinsippet sagt seg villig til å undertegne, men så lenge Russland nekter å støtte pakten er det tvilsomt om EU vil gjøre det. I spørsmålet om EU-deltakelse i forhandlingene om Transnistrias status er det også stor usikkerhet. EU støtter fortsatt det femsidige formatet, men har samtidig signalisert at man er interessert i å påta seg en større rolle i forhandlingene. Eksakt i hvilken form er imidlertid fortsatt uklart (*Basa Press* 8. november 2004). Det gjenstår å se hvor langt EU er villig til å gå i å utfordre russisk politikk.

Et motvillig veivalg?

Voronin er den foreløpig siste i rekken av moldovske presidenter som har stått overfor Moldovas dilemma: øst eller vest, SUS eller EU? Så langt har Moldova falt mellom to stoler. Sett fra EU har Moldova gått fra å ha vært en av de mest lovende postsovjetiske statene på begynnelsen av 1990-tallet, til å bli en reformsinke.[15] Sett fra Russland har Moldova med sin vakling vært en uklar alliert. Moldova befinner seg derfor i en situasjon der Russland manipulerer og EU ignorerer.

14 Disse er 1) garanti for Moldovas territoriale integritet, 2) garanti for hele samfunnets medvirkning i den demokratiske prosessen, 3) anerkjennelse av Moldova som en multietnisk stat, 4) garanti for Moldovas strategiske nøytralitet og 5) anerkjennelse av føderasjonsprinsippet som den beste måten å løse Transnistra-konflikten på.

15 Fra 1995 og utover, etter at det ble tydelig at Moldovas pro-europeiske reformer – retorikken til tross – ikke holdt mål, har det vært en dalende interesse for Moldova fra EUs side (Wrobel 2004: 64).

Dette er imidlertid ikke bare et resultat av inkompetanse og private interesser hos Moldovas politikere – selv om dette uten tvil er viktige faktorer – men har også årsaker av mer strukturell art. Befolkningen er delt mellom de som ser sin kulturelle arv og politiske fremtid i vest, og de som ser den i øst, og det finnes sterke økonomiske bånd i begge retninger.

Moldova kan nok gi opp det underutviklede SUS for EU, men det kan ikke gi opp Russland på samme måte. Om Voronin blir gjenvalgt i 2005, kommer han fortsatt til å stå overfor dette dilemmaet. Selv om Moldova velger å legge kursen mot EU, kan allikevel ikke landet komme utenom Russlands innflytelse. Det viktigste for Moldova i dag er å få en løsning på Transnistria-konflikten, hvilket også ville kunne legge til rette for at russiske tropper kan trekkes ut av regionen. Hvis dette skjer, blir det mulig å normalisere relasjonene med Russland, og først da kan Moldova for alvor begynne på sin lange vandring mot utvikling uten å bli revet i stykker av geopolitikk.

Uansett hva som måtte være motivet bak Voronins pro-europeiske uttalelser, er det et faktum at Russland for øyeblikket ikke er villig til å ta hensyn til Moldovas interesser. Til tross for EUs mangel på oppmuntring driver derfor Moldova sakte, om ikke nødvendigvis sikkert, vestover.

Litteratur

Crowther, William (2004) «Moldova's Post-Communist Transition: Ambiguous Democracy, Reluctant Reform» i Ann Lewis (red.) *The EU & Moldova*. London: The Federal Trust (27–48).

EU (2004) *European Neighbourhood Policy Country Report: Moldova.* Brussel: The European Commission.

EBRD (2003) *Transition Report 2003: Integration and Regional Cooperation*. London: European Bank for Reconstruction and Development.

Freedom House (2004) *Freedom in the World 2004* (http://www.freedomhouse.org/research/index.htm).

Hanne, Gottfried (2004) «The Dniestr Moldovan Republic: Building an Authoritarian State» i Ann Lewis (red.) *The EU & Moldova*. London: The Federal Trust (79–86).

IPP (2004) *Barometer of Public Opinion October–November 2004.* Chişinău: Institute of Public Policy.

Klipii, Igor (2002) «Evolution of Political Framework of the European Integration Problem» i IPP (red.) *The Republic of Moldova and European Integration.* Chişinău: Institute of Public Policy (9–36).

Lewis, Ann (red.) (2004) *The EU & Moldova: On a Fault-line of Europe*. London: The Federal Trust.

Neukirch, Claus (2001) *Moldovan Headaches: The Republic of Moldova 120 days after the 2001 Parliamentary Elections.* Hamburg: Centre for OSCE Research.

Neukirch, Claus (2004) «Moldova's Eastern Dimension» i Ann Lewis (red.) *The EU & Moldova*. London: The Federal Trust (133–42).

Negru, Nicolae (2004) Will Moldova Get on the Same Train as Romania? *Moldova Azi* 1. juni 2004.

Popescu, Nicolae (2004) *Making the European Neighbourhood Policy Attractive: What Incentives and What Rewards?* Foredrag holdt for Brzezinski Scholars Programme, Krynica, Polen, 8. september 2004.

Reporters Without Borders (2004) *The 2003 Global Press Freedom World Tour* (http://www.rsf.fr/article.php3?id_article=9965).

Stăvilă, Ion (2004) «Moldova Between East and West: A Paradigm of Foreign Affairs» i Ann Lewis (red.) *The EU & Moldova*. London: The Federal Trust (127–32).

Vițu, Liliana (2004) *Foreign Affairs of the Republic of Moldova: Does Moldova's Eastern Orientation Inhibit its European Ambitions?* Chişinău: Institute of Public Policy (http://www.ipp.md/publications/vitu_teza.pdf).

Wrobel, Jacek (2004) The European Union and Moldova. *CES Studies* no. 13. Warszawa: Centre for Eastern Studies (60–72).

Velkommen til Internett

Landene imellom

Hviterussland, Ukraina og Moldova på nettet

Jakub M. Godzimirski
internettmedarbeider

Dette nummeret av *Nordisk Østforum* er viet tre land som ligger inneklemt mellom det utvidede EU og Russland. Det er derfor naturlig også å presentere nettressurser som dekker utviklingen i disse tre landene i internettspalten. Til tross for felles historie og geopolitisk posisjon har de tre landene distinkte særtrekk. Målet her er å forsøke å gi informasjon om nettressurser som vil gjøre det lettere for utenforstående å identifisere disse.

Hviterussland er ofte beskrevet som Europas siste diktatur. Den politiske utviklingen har preget utviklingen av informasjonsfrihet og Internett i landet. Faktisk finner man to Hviterussland på Internett – det offisielle Hviterussland, der landet fremstilles som et hvilket som helst annet land i verden, og det uoffisielle Hviterussland, hvor landet fremstår mer som en restkategori etter Sovjetunionen med mange trekk som kan spores direkte tilbake til den sovjetiske epoken. Denne doble fremstillingen av Hviterussland vil avspeiles også i vår presentasjon av internettressurser: Vi vil presentere både det offisielle og det uoffisielle Hviterussland, og ikke minst hviterussiske ressurser utviklet utenfor landets grenser.

Når det gjelder Ukraina, er situasjon i dag først og fremst preget av en rask overgang fra det korrupte Kutsjma-regimet til det nye regimet som ble innsatt på tampen av fjoråret etter den såkalte «oransje revolusjonen». Dette regimeskiftet preger også ukrainsk Internett. Særlig de sidene som gir innsikt i politiske forhold har måttet gjennomgå en grundig omlegging. Av praktiske årsaker har man bestemt seg for å beholde de gamle nettadressene, men man har samtidig gitt sidene et helt nytt innhold, slik at informasjonen på best mulig måte avspeiler det nye politiske systemet. Også under Kutsjma-regimet var adgangen til uavhengig informasjon om Ukraina på Internett lettere enn i Hviterussland. Dette skyldtes først og fremst den store ukrainske diasporaen, en diaspora som sørget for at informasjon om «hjemlandet» og det som skjedde der var tilgjengelig på Internett.

I de snart 15 årene siden Moldova fikk tilbake sin uavhengighet, har landet opplevd mange politiske jordskjelv

og minst tre distinkte faser. Først satset den politiske eliten i landet på et rumensknasjonalistisk prosjekt med gjenforening med Romania som et strategisk langsiktig mål, deretter valgte man å gå for et uavhengig Moldova og til slutt valgte man å vende tilbake til landets kommunistiske røtter ved å velge kommunisten Vladimir Voronin til president i 2001. Ved siden av disse dramatiske politiske vendingene måtte landet i alle disse årene leve med et spesielt problem: den separatistiske statsdannelsen i det som er kjent som Transnistria, et område som i 1992 erklærte sin uavhengighet fra sentralmyndighetene i Chisinau. For å gi våre lesere en bedre forståelse av forholdet mellom Chisinau og Tiraspol skal vi presentere nettressurser som dekker Moldova som helhet og utviklingen i Transnistria mer spesifikt.

Vår introduksjon til nettressurser fra – og om – disse landene vil være tredelt. Først skal vi presentere et statistisk portrett av hvert av landene laget av tjenesten Nation Master, deretter skal vi se på hvor man kan finne pålitelig informasjon om hvert av landene, for så å presentere den offisielle informasjonen om det politiske systemet. Til slutt skal vi se på informasjon om utviklingen av sivilt samfunn.

Hviterussland

Et statistisk portrett av Hviterussland basert på ulike internasjonale kilder, finner man på denne nettadressen:
www.nationmaster.com/country/bo

Den viktigste portalen med uavhengig informasjon om Hviterussland er Belarusguide:
www.belarusguide.com/main/index.html

Nyttig informasjon om Hviterussland finner man også på Virtual Library. Sidene inneholder blant annet en rekke lenker til andre ressurser med informasjon om landet. Man finner serveren på følgende adresser:
www.geocities.com/albaruthenia/VL/bgeography.html
www.geocities.com/albaruthenia/VL/geography.html
www.geocities.com/albaruthenia/VL/index.html

En annen nyttig samling av lenker til ressurser om Hviterussland er laget av Nikolai N. Kostjukovitsj fra det hviterussiske vitenskapsakademiet. Ved å bruke adressen nedenfor finner man lenker til ca. 5000 nettsteder med informasjon om Hviterussland, men man må være klar over at ikke alt av det som er tilgjengelig på nettet er koblet her, ikke minst på grunn av den offisielle forankringen til denne serveren:
www.ac.by/country/

Av de uavhengige ressursene med informasjon om utviklingen i Hviterussland er den viktigste *Belarusian Revue*, som er utgitt av Belarusan-American Association:
www.belreview.cz/

Også Belarus Miscellany er et interessant nettsted med informasjon om Hviterussland:
www.belarus-misc.org/

Det samme er Belaruskaja Internet-biblijateka, som er basert i Polen, og som inneholder mye usensurert informasjon:
www.kamunikat.net.iig.pl/vitaju.htm

Også noen tidsskrifter om Hviterussland inneholder interessante analyser av situasjonen i landet. En oversikt over de viktigste av disse finner man på adressen
www.geocities.com/albaruthenia/VL/reference.html#journals

To tidsskrifter med egne hjemmesider er *Belrussica/Albaruthenica* og *Belarusian Historical Revue* på henholdsvis
http://gw.lingvo.minsk.by/mab/@book/index.htm
og
http://txt.knihi.com/bha/
http://txt.knihi.com/bha/index-e.htm

Presentasjonen av det offisielle Hviterussland begynner vi med den hviterussiske presidentens offisielle nettsted:
www.president.gov.by/
president.gov.by/rus/rb/

Den hviterussiske regjeringens adresse er
www.government.by/index/rus_news.html

Det hviterussiske parlamentet består av to kamre, Sovet Respubliki og Palata Predstavitelej, på henholdsvis
www.sovrep.gov.by/index.php/main.html
og
http://house.gov.by/

Hviterussisk UDs server har adressen
www.mfa.gov.by/eng/index.php?id=1&d=news

Og offisiell informasjon om det juridiske systemet i Hviterussland finnes her:
www.law.by/

Hva det «uoffisielle» Hviterussland angår, finnes det en rekke NGOer i Hviterussland. En av de viktigste er kanskje Khartija 97:
www.charter97.org/rus/news/

Også Byelarus.org gir en god oversikt over det alternative sivile samfunn i Lukasjenkos Hviterussland:
www.byelarus.org/

En oversikt over nettressurser med informasjon om det uoffisielle Hviterussland finner man på
www.charter97.org/index.phtml?sid=8&lang=2

Ukraina

Som i tilfellet Hviterussland, starter vi med et statistisk portrett av Ukraina:
www.nationmaster.com/country/up

Den viktigste informasjonsportalen om Ukraina er Brama på adressen
www.brama.com/

Nyheter fra Ukraina finner man via Brama på
www.brama.com/news/

Ellers anbefales også de to avisene *Ukraine Observer* og *Zerkalo Nedeli* på adressene
www.ukraine-observer.com/
og
www.mirror-weekly.com/ie/archiv/

I presentasjonen av det offisielle Ukraina starter vi med grunnloven:
www.rada.kiev.ua/const/conengl.htm

Hjemmesiden til den ukrainske presidenten befinner seg på adressen
www.president.gov.ua/
www.president.gov.ua/eng/

Og for informasjon om presidentvalget 2004, se
http://elections.ukrinform.com:8101/

Den ukrainske regjeringens hjemmeside (finnes også i engelsk og russisk versjon) har adressen
www.kmu.gov.ua/control/uk

Ukrainsk UD:
www.mfa.gov.ua/

Ukrainas sikkerhets- og forsvarsråd (RNBOU) har adressen
www.rainbow.gov.ua/about/index.shtml

Og en samling lenker til sentrale maktorganer finnes på
www.president.gov.ua/rus/links/

Ukrainas parlament ,Verkhovna Rada, har følgende adresser:
www.rada.kiev.ua/
http://gska2.rada.gov.ua/index.jsp

Og en oversikt over ukrainske politiske partier finnes på
www.mirror-weekly.com/nn/projects/1/

Hva gjelder Ukrainas forhold til omverdenen, finner man informasjon om Ukraina og FN på
www.un.kiev.ua/en/

Ukraina og OSSE på
www.osce.org/ukraine/

Og Ukraina og NATO på
www.nato.int/issues/nato-ukraine/index.html

Nyttige adresser til det «uoffisielle» Ukraina inkluderer blant annet adressen til de uavhengige forskningsinstituttene Ukrainsk institutt for studier av internasjonal sikkerhet og Det ukrainske sentret for økonomiske og politiske studier, også kjent som Razumkov-sentret. Disse finnes på henholdsvis
www.niisp.gov.ua/
og
www.uceps.org/eng/show/About_UCEPS/

Gode oversikter over det sivile samfunn i Ukraina finnes på adressene
www.civilsoc.org//nisorgs/ukraine/ukraine.htm
og
www.civicua.org/main/index.html

Moldova

Et statistisk portrett av Moldova finner vi på
www.nationmaster.com/country/md

Generell informasjon om utviklingen i Moldova finner vi på nettportalen Salut:
www.salut.md/

Lenker til mer informasjon om Moldova finner man også på
www.ournet.md/Moldova/index.html

Også FNs delegasjon i Moldova har tilrettelagt informasjon om landet på en lett tilgjengelig måte:
www.un.md/discover/index.html

Den offisielle informasjonen om Moldova formidles på to språk, moldovsk (rumensk) og russisk (for å skifte fra ett språk til et annet må man klikke på lenken i øverste høyre hjørne):
www.moldova.md/

Moldovas grunnlov:
http://presidente.md/const.php?lang=rus

Informasjon om presidenten i Moldova:
http://presedinte.md/

Den russiske versjonen av dette nettstedet finnes her:
http://presedinte.md/index.php?lang=rus

Moldovas parlament har sine sider på følgende adresser (henholdsvis på moldovsk, russisk og engelsk):
www.parlament.md/
www.parlament.md/ru.html
og
www.parlament.md/en.html

For en oversikt over politiske partier i Moldova, se
www.ournet.md/Government/Political_Parties/

Hva sivilt samfunn i Moldova angår, er de følgende tre samlingene med lenker et godt utgangspunkt:
www.ournet.md/Society/Civil_Society/
www.civilsoc.org/nisorgs/moldova/moldova.htm
www.soros.md/

Moldova har gjennom hele den postsovjetiske epoken vært en delt stat etter at Transnistria forsøkte å rive seg løs i 1990. Informasjon om og fra Transnistria finner man på en rekke adresser. Et av stedene med omfattende informasjon fra regionen er
www.tiraspol.net/

Også deres nettkatalog med informasjon om Transnistria er nyttig:
www.catalog.tiraspol.net/

Lenken under gir en oversikt over de viktigste maktorganene i Transnistria:
www.catalog.tiraspol.net/partView.aspx?partID=5

Og president Igor Smirnovs side finnes på
http://president-pmr.org/index_a.htm

Utenriksdepartementet i Transnistria har følgende adresse:
www.mfa-pmr.idknet.com/home/index.php?lang=rus

Og det lokale pressebyrå *Olvia*, som gir en oversikt over utviklingen i regionen, finner man her:
www.olvia.idknet.com/newwebru.htm

Nye bøker i Norden

DANMARK:

Appelbaum, Anne
GULAG: historien om de sovjetiske straffelejre
Oversat fra engelsk af Henrik Enemark Sørensen
København: Schønberg 2004
716 s. ISBN 8757016607

Bryld, Carl-Johan
Den Russiske Revolution og Sovjetunionen – Kommunismens sejr og sammenbrud
Århus: Systime 2004
290 s. ISBN 8761607312

Gravesen, Frederik Nikolaj
Fra Nors Havreland til verdens Brændpunkt: Frederik Nikolaj Gravesens breve og epistler Fra Sibirien og Manchuriet 1912–1930
Viborg: Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland 2004
304 s. ISBN 8789039459

Montefiore, Simon Sebag
Stalin: Den røde zar og hans hof
Valby: Borgen 2004
774 s. ISBN 8721023166

Mouritsen, Peter
Aleksander Nevskij – historien som våben
Hinnerup: Søftendal
104 s. ISBN 8798850210

Sperling, Vibeke
Tjetjenien: den uendelige krig i Europa
København: Gyldendal 2004
198 s. ISBN 8702031248

Trotter, William R.
Den finske vinterkrig 1939–40
Oversat fra amerikansk af Allan Søndervang
Valby: Borgen 2004
353 s. ISBN 8721024391

FINLAND:

Edelfelt, Albert
Albert Edelfelt och Ryssland: brev från åren 1875–1905
Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, nr 668
Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2004
486 s. ISBN 9515831113

Helanterä, Antti & Simon-Erik Ollus
Why they, why not we? An analysis of the competitiveness of Finland and Russia
Helsinki: Sitra 2004
153 s. ISBN 9513743268

Jägerhorn, Georg Henrik
I fält för Gustaf III : beskrivning över kampanjen i Savolax 1788–1790
Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, nr 656

Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2004
262 s. ISBN 9515830974

Kujanen, Hannu & Lars-Folke Landgrén
På vakt i öster. Vol. 2: 1500-talet
Helsingfors: Schildt 2004
253 s. ISBN 9515014565

Kurkinen, Petteri
Civilian-military cooperation in crisis management operations
Finnish Defence Studies No 15
Helsinki: National Defence College 2004
155 s. ISBN 9512514761

Larjavaara, Ilmari
Public procurement in Russia
Helsinki: Ministry of Trade and Industry 2004
78 s. ISBN 9517397984

Liljeström, Marianne
Useful selves: Russian women's autobiographical texts from the post-war period
Series B, 32
Helsinki: Kikimora publications 2004
184 s. ISBN 9521019662

Pusztai, Bertalan
Religious tourists: Constructing authentic experiences in late modern Hungarian Catholicism
Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto 2004
256 s. ISBN 9513919900

Saarinen, Aino & Elaine Carey-Bélanger
Crisis centres and violence against women: Dialogue in the Barents Region
Femina Borealis No 9
Oulu: Oulu University Press 2004
194 s. ISBN 9514273982

Zimin, Dmitry (red.)
Northwest Russia: Current economic trends and future prospects
Reports of the Karelian Institute No 13/2004
Joensuu: The Karelian Institute, University of Joensuu 2004
98 s. ISBN 14587114

NORGE:

Beevor, Antony
Mysteriet Olga Tsjekhova: Var Hitlers favorittskuespillerinne også russisk spion?
Oversatt av Arne-Carsten Carlsen
Oslo: Damm 2004
288 s. ISBN 8204093578

Elvemo, Jarle
Krigens ansikt: En FN-soldats dagbokopptegnelser fra Midtøsten og Bosnia 1986–1998
Gan: Saeculum forlag 2004
270 s. ISBN 8292173072

Henriksen, Harald
Murmansk-konvoiene: Mennesker i et arktisk krigsdrama
Orion dokumentar
Oslo: Orion 2004
369 s. ISBN 8245806714

Hønneland, Geir
Barentsbrytninger. Norsk nordområdepolitikk etter den kalde krigen
Kristiansand: Høyskoleforlaget 2005
190 s. ISBN 8276346499

Iordachi, Constantin
Charisma, Politics and Violence: The Legion of the «Archangel Michael» in Inter-war Romania
Trondheim Studies on East European Cultures & Societies No 15
Trondheim: The Program on East European Cultures and Societies, NTNU 2004
190 s. ISBN 8299579252

Johansen, Jahn Otto
Hjem til Europa? Sentral- og Øst-Europa i EU og NATO
Oslo: Aschehoug 2004
251 s. ISBN 8203229913

Mæland, Bård
Skadeskutt idealisme: Norsk offisersmoral i Kosovo
Bergen: Eide 2004
347 s. ISBN 8251406749

Nystuen, Gro
Striking a balance between achieving peace and protecting human rights: Conflicts between norms regarding ethnic discrimination in the Dayton Peace Agreement
Avhandling (dr. juris), Universitetet i Oslo
Oslo: Gro Nystuen 2004
349 s. [uten ISBN]

Udgaard, Nils Morten
Europas stille revolusjon
Oslo: Civita 2004
142 s. ISBN 8292581022

Vaktskjold, Arild et al.
Kreftregisteret i Arkhangelsk oblast i Nordvest-Russland: en sammenligning av kreftforekomst i Arkhangelsk oblast og Norge 1993–2001
ISM skriftserie nr. 75
Tromsø: Institutt for samfunnsmedisin, Universitetet i Tromsø 2004
77 s. ISBN 8290262841

SVERIGE:

Abrahamson, Kjell Albin
Enkel biljett till Polen
Rimbo: Fischer & Co 2004
279 s. ISBN 9185183040

Aidukaite, Jolanta
The emergence of the post-socialist welfare state : The case of the Baltic states: Estonia, Latvia and Lithuania
Södertörn doctoral dissertations
Huddinge: Södertörns högskola 2004
206 s. ISBN 9189315464

Dawidson, Karin E. K.
Property fragmentation: Redistribution of land and housing during the Romanian democratisation process
Geografiska regionstudier
Uppsala : Department of Social and Economic Geography, Uppsala University 2004
78 s. ISBN 915061777X

Eriksen, Jens Martin & Frederik Stjernfelt
Hatets anatomi: Resor i Bosnien och Serbien
Översättning av Nina Hallgren och Staffan Vahlquist
Uppsala: Ruin 2004
342 s. ISBN 9185191051

Gajicki, Stojan
Finns det ett liv efter besvikelse
Kungsängen: Smulorna 2004
157 s. ISBN 9163151863

Johnstone, Diana
Dårarnas korståg: Jugoslavien, NATO och västliga villfarelser
Översättning av Karin Wegestål och Christer Lundgren
Klavreström: Hägglund 2004
349 s. ISBN 9171231277

Karlsson, Annelie
Möte för livet: För ett Rumänien i förvandling
Stockholm: Bilda idé 2004
95 s. ISBN 9157477418

Korek, Janusz
Demokrativetande i Polen och Ukraina under den postkommunistiska perioden: en diskursanalytisk studie av nationella, regionala och lokala tidskrifter 1989–2001
Stockholm: Slaviska institutionen, Stockholm universitet 2004
145 s. ISBN 9187290502

Nelsson, Roland
Visionen har landat! Caminul Felix: Rumäniens barn får nytt hopp
Forserum: KM-förlaget & Borneling 2004
166 s. ISBN 9173170275

Oldberg, Ingmar
Membership or Partnership: The Relations of Russia and Its Neighbours with NATO and the EU in the Enlargement Context
FOI-R-1364-SE
Stockholm: FOI 2004
88 s. ISSN 16501942

Qvick, Ullmar
Mera hjältemod än vete: En dokumentärskildring om albanernas historia och samhällsliv under 1900-talet
Trelleborg: Drita 2004
206 s. ISBN 9163156164

Seierstad, Åsne
Med ryggen mot världen. Serbiska porträtt
Översättning av Jan Stolpe
Stockholm: Norstedt 2004
344 s. ISBN 9113013491

Slej, Karen, Suzanne Unge Sörling & Dragomir Nicolae Popovici
Guldskatter: Rumänien under 7000 år
Översättning från rumänskan av Carmen Lundgren
Stockholm: Medelhavsmuseet 2004
236 s. ISBN 9189242122

Zank, Horst
Stalingrad. Inringningen
Översatt av Håkan M. Wahlbom
Bromma: H. Wahlbom 2004
124 s. ISBN 916314042X

Forord

Länderna mellan Europa och Asien – Att konstruera stater, folk och nationer
Kristian Gerner

Lukasjenkas verden
Martin Paulsen

Hviderusland: Fra blødt til hårdt diktatur
Vibeke Sperling

Den politiska kulturen i det nya Ukraina: en generationsanalys
Arsenij Svynarenko

Ukraina mellan öst och väst före och efter den orangea revolutionen
Jakob Hedenskog

Moldova: En ung stat – hvor er historien?
Jardar Seim

Veivalg eller bestående dilemma? Moldova foran valget i 2005
Trygve Kalland

Velkommen til Internett

Bokomtaler

Nye bøker i Norden

ISSN 0801-7220
9 770801 722005